



MURÂDÎ DİVANI'NDA DİNÎ MUHTEVA

Hakan BALCI

Yüksek Lisans Tezi

Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

2021

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK İSLAM EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

Hakan BALCI

MURÂDÎ DİVANI'NDA DİNÎ MUHTEVA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ**

ERZURUM 2021



TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "MURÂDÎ DİVANI'NDA DİNÎ MUHTEVA" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

19.11.2021

Aslı ıslak imzalıdır

Hakan BALCI

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ danışmanlığında, Hakan BALCI tarafından hazırlanan bu çalışma 19/11/2021 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Türk İslam Sanatları ve Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Reyhan KELEŞ

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mehmet Akif GÖZÜTOK

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN III. MURAD'IN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. SULTAN III. MURAD'IN HAYATI.....	4
1.2. SULTAN III. MURAD'IN EDEBÎ ŞAHSİYETİ	5
1.3. SULTAN III. MURAD'IN ESERLERİ	6
1.3.1. Divan	6
1.3.2. Fütûhâtü's-sıyam	7
1.3.3. Esrarname	7

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN III. MURAD'IN DİVANINDA DİNÎ UNSURLAR

2.1. İNANÇ ESASLARI.....	8
2.1.1. Allah (c.c.).....	8
2.1.2. Allah'ın İsim ve Sıfatları	17
2.2. MELEKLER.....	29
2.2.1. Cebrail	29
2.2.2. Azrail	30
2.2.3. İsrail	31
2.3. KUTSAL KİTAPLAR	31
2.3.1. Zebur	31
2.3.2. Kur'ân-ı Kerim	32
2.3.2.1. Vahiy	32
2.3.2.2. Ayet İktibasları	33
2.4. PEYGAMBERLER VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	45
2.4.1. Hz. Âdem	45

2.4.2. Hz. Nuh	46
2.4.3. Hz. Hûd	47
2.4.4. Hz. İbrahim.....	48
2.4.5. Hz. İsmail	49
2.4.6. Hz. Yakub.....	49
2.4.7. Hz. Yusuf	51
2.4.8. Hz. Eyyûb.....	52
2.4.9. Hz. Şuayb	53
2.4.10. Hz. Musa	53
2.4.11. Hz. Davud.....	55
2.4.12. Hz. Süleyman	56
2.4.13. Hz. İlyâs	56
2.4.14. Hz. Yunus.....	57
2.4.15. Hz. Yahya.....	57
2.4.16. Hz. İsa.....	58
2.4.17. Hz. Muhammed.....	59
2.4.17.1. Şefaât	63
2.4.17.2. Mucizeleri.....	63
2.4.17.2.1. Miraç	64
2.4.17.2.2. Şakku’l-Kamer.....	65
2.4.17.2.3. Hz. Muhammed’in Parmağından Su Akıtması	65
2.4.17.2.4. Hz. Muhammed’in Toprak Atma Mucizesi.....	66
2.4.17.3. Hadis İktibasları.....	66
2.4.17.4. Salât u Selâm	68
2.5. AHİRET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	68
2.5.1. Kıyamet	69
2.5.2. Mahşer.....	72
2.5.3. Cennet.....	73
2.5.3.1. Havz-ı Kevser	76
2.5.3.2. Selsebil Irmağı.....	76
2.5.3.3. Tuba	76
2.5.3.4. Rızvân.....	77

2.5.4. Cehennem.....	77
2.6. KADER VE KAZA	79
2.7. İBADET ESASLARI	80
2.7.1. HAC.....	80
2.7.1.1. Kâbe	81
2.7.1.2. Hacerü'l-Esved.....	83
2.7.1.3. Safa ve Merve Tepesi	83
2.7.1.4. Arafat Dağı.....	84
2.7.2. NAMAZ.....	84
2.7.2.1. Secde	86
2.7.2.2. Kıyam, Rükû	87
2.7.2.3. Cami, Mescit	88
2.7.2.4. Minber, Hutbe	89
2.7.2.5. Dua	89
2.7.3. ORUÇ.....	93
2.7.3.1. Kadir Gecesi	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER DİNİ UNSURLAR

3.1. KELİME-İ ŞEHÂDET	95
3.2. HAMD/ ŞÜKÜR.....	96
3.3. ZİKR	99
3.4. TEFEKKÜR	100
3.5. TEVEKKÜL	102
3.6. NEFİS ve ŞEYTAN.....	103
3.7. SEVAB	104
3.8. GÜNAH.....	104
3.9. HARAM	106
3.10. TEVBE	106
3.11. HAYIR VE ŞER.....	110
3.12. SALİH AMEL	110
3.13. AHSEN-İ TAKVİM	111

3.14. SABİR	111
3.15. İLM-İ LEDÜN	113
3.16. KÂİNÂTIN YARATILIŞI	114
3.17. ELEST MECLİSİ	116
3.18. ŞERİAT	117
3.19. BEKA	118
3.20. ÖLÜM	118
3.21. MUSALLA.....	120
3.22. DİNÎ VE TARİHÎ ŞAHSİYETLER	120
3.22.1. Hz. Hızır	120
3.22.2. Hz. Ömer	121
3.22.3. Hz. Ali	122
3.22.4. Lokman.....	123
3.22.5. İbrahim Edhem	124
3.22.6. Hallac-ı Mansûr.....	125
3.22.7. Feridüddin-i Attâr.....	126
3.22.8. Ebû Leheb	127
3.23. KUTSAL MEKÂNLAR.....	127
3.23.1. Yesrib, Ka‘be, Batha	127
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA	130
ÖZGEÇMİŞ.....	136

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MURÂDÎ DİVANİ'NDA DİNÎ MUHTEVA

Hakan BALCI

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

2021, 136 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

Doç. Dr. Reyhan KELEŞ

Doç. Dr. Mehmet Akif GÖZİTOK

Düşünce Osmanlı toplumunda çoğunlukla şiirsel söylem içinde ifade edilmiştir. Bu sebeple Osmanlı toplumunda şiir her katmandan insanların düşüncelerini ifade için yoğun ilgi gösterdiği edebi alanlardan biri belki de ilki olmuştur. Padişahlar da ağır yönetim sorumluluklarının yanında şairleri himaye etmekle kalmamış kendileri de bu edebi alana ilgi duymuşlar, hacimli divanlar tertip etmişlerdir. Sultan III. Murad da divan sahibi sultanlardan biridir.

Bu çalışmada Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ tarafından metin tenkidi yapılarak yayıma hazırlanan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayımlanan *Murâdî Divanı* esas alınmış ve divan dinî muhteva açısından tahlilî bir çalışmaya tabi tutulmuştur. Ayrıca bu çalışmada divanını ele aldığımız Sultan III. Murad'ın hayatı, edebî şahsiyeti, eserleri ve divanı hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sultan III. Murad, Murâdî Divanı, Dinî Muhteva

ABSTRACT

MASTER THESIS

RELIGIOUS CONTENT IN MURADİ COUNCIL

Hakan BALCI

2021, 136 pages

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

Assoc. Prof. Dr. Reyhan KELEŞ

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Akif GÖZİTOK

Ideas were extensively expressed in the form of poetry in the Ottoman society, so poetry was one of the literature genres that people from different classes focused on to convey their thoughts. The Sultans of the Ottoman Empire took interest in different fine arts, as well as their responsibility of ruling the Empire. They had thick divans, as well as taking care of poets. Murad III, was one of the sultans who have divans.

This paper is based on Murâdi Divan, criticized by Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ and edited by Directory of Turkey Written Works, and it was evaluated from the point of religious content. The life story, literary characteristic, works and divan of Sultan Murad III were also studied.

Keywords: Sultan Murad III, Murâdi Divan, Religious Content

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜ	: Atatürk Üniversitesi
çev.	: Çeviren
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜ	: Marmara Üniversitesi
OÜ	: Osmangazi Üniversitesi
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
G.	: Gazel
Mf.	: Müfred
Ms.	: Mesneviyyât
Muh.	: Muhammes
Mk.	: Mukatta‘ât
Sad.	: Sadeleştiren
Der.	: Derleyen

ÖNSÖZ

Tarih boyunca Osmanlı sultanları idari sorumluluklarının yanı sıra değişik sanat kollarıyla da yakından ilgilenmişlerdir. Şiir en çok rağbet gören sanayi-i nefisedendir ve birçok Osmanlı padişahı aynı zamanda divan sahibidir. Osmanlı sultanları içinde şiire rağbet göstererek, Murâdî mahlası ile şiirler kaleme alan ve hacimli bir divana da sahip olan XII. Osmanlı sultanı III. Murad, Osmanlı'nın şair sultanları arasında önemli bir değere sahiptir. *Divan*'ında Türkçe, Arapça ve Farsça dillerini ustaca kullanmıştır. *Divan*'ı incelendiğinde şiirin inceliklerine hâkim olduğu açıkça görülmektedir. Bu husus şiir söyleyen Osmanlı sultanları arasında ona ayrıcalıklı bir konum kazandırmıştır.

Çalışmamıza kaynak olarak Prof. Dr. H. Ahmet KIRKKILIÇ tarafından metin tenkidi yapılarak hazırlanan ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığınca yayımlanan *Murâdî Divanı* adlı eseri esas aldık. Dinî muhtevanın tespitinde incelemeye aldığımız manzumelerin nazım şekillerini ve beyit numaralarını bu esere göre verdik. Çalışmamıza konu olan beyitlerdeki ilk rakam manzumenin ikinci rakam beytin sırasını ifade etmektedir.

Murâdî Divanı üzerindeki çalışmam esnasında yardımlarını esirgemeyen hocam Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ'a, bölüm hocalarımız Doç. Dr. Reyhan KELEŞ ve Doç. Dr. Ayşe Hilal KALKANDELEN'e teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

“Edebîyatsız millet, dilsiz insana benzer. Altı asırlık Osmanlı çınarının âsûde bir bölgesi olan Divan edebiyatı atalarımızı bize gösteren bir ayna, onları bizimle konuşturan bir ilham ve aradaki tanışıklık bağlarını sağlamlaştıran bir vasıtaadır.”¹ Divan edebiyatı, Osmanlı toplumunda asırlar boyunca duyguların, düşüncelerin, tarihî olayların, sevinçlerin, hüznlerin sanat sarmalı içinde aktarımında çok önemli bir fonksiyon icra etmiştir.

Osmanlı Devleti’nde şiir yazma ve şiire olan rağbet geleneksel bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı’da her dönemde yüzlerce şairin yetiştiği bir vasatta Osmanlı sultanları idarî sorumluluklarının yanı sıra şiire bîgâne kalmamışlardır. Dönemlerinde yetişmiş şairleri maddî olarak desteklemişler, şiir meclisleri oluşturmuşlar, birbirlerinin şiirlerine nazireler yazmışlardır. Dönemlerindeki sanat erbabından geri kalmayacak düzeyde şiirler kaleme alan bu sultanlardan birçoğu hacimli, edebî değeri yüksek, divan tertip etmede de mahir olduklarını eserleriyle göstermişlerdir.

Osmanlı sultanlarının, II. Murad’dan başlayarak İslâm kültür ve edebiyatını çok iyi bildiklerini ve birçoğunun şair olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Sultanları da diğer şairler gibi mahlas kullanmışlar, şiirleri divan şeklinde veya mecmualar aracılığıyla günümüze ulaşmışlardır. II. Murad, Murad ve Murâdî; II. Mehmed, Avnî; II. Bayezid, Adlî; I. Selim, Selim ve Selimî; Süleyman, Muhibbî; II. Selim, Selim ve Selimî; III. Murad, Murad ve Murâdî; III. Mehmed, Mehmed ve Adlî; I. Ahmed, Ahmed ve Bahtî; II. Osman, Fâris ve Farisî; IV. Murad, Murad ve Murâdî; II. Mustafa, İkbâlî; III. Mustafa, Cihangir; III. Ahmed, Necib; I. Mahmud, Sebkatî; III. Selim, Selim ve İlhamî; II. Mahmud, Adlî; V. Mehmed, Reşad mahlaslarını kullanmışlardır.²

Osmanlı’da padişahların yanı sıra saray çevresi de şiire ve sanata olan rağbetleri neticesinde şairleri himaye etmişler, şiirler kaleme almışlar ve sanat değeri yüksek eserler meydana getirmişlerdir. Saray çevresine bir örnek olması bakımından Hürrem Sultan’ın Kanuni Sultan Süleyman’a yazdığı aşk mektubundaki şiirler bunun en güzel örneklerini teşkil etmektedir:

¹ İskender Pala, *Divan Edebiyatı*, Ötüken Yay., İstanbul 1996, 15.

² Günay Kut, *Payitaht İstanbul’un Sultan Şairleri (Seyf Ve’l Kalem Sahipleri)*, İlmî Araştırmalar, 2000, 161.

*Ey sabâ Sultanıma zâr ü perişan deyesün
Gül yüzünsüz işi bülbül gibi efgân diyesin*

*Firkatinde sanma derd-i dile dermânın yeter
Bulmadı kimse ânun derdine dermân diyesin*

*Tiğ-i derdünle yüreğimi delüb deşt-i gam
Ney gibi firkat ile hasta vü nalân diyesin*

*Yıldızum düştü benûm ol mâh-ı rahşândan cüdâ
Zerreze olmaz bekâ hurşid-i rahşândan cüdâ³*

Yüzyıllar boyunca bir gelenek çerçevesinde her büyük edebiyatın bir ilim ve fikir kaynağına dayandığı gerçektir. Bizim edebiyatımızın dayandığı ilim ve fikir kaynağı başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere bütün İslâmî ilimlerdir. Edebiyatımızda oluşturulan bütün eserler bu kaynaklardan azami istifade ile vücut bulmuştur. *Murâdî Divanı* da bu açıdan çok zengin dinî muhtevaya sahiptir.

Osmanlı sultanları içerisinde hacimli bir divana sahip olan Murâdî mahlaslı XII. Osmanlı Padişahı Sultan III. Murad Osmanlı Devleti'nin sıkıntılarının baş gösterdiği bir dönemde tahta çıkmıştır. Sultan III. Murad bir taraftan uzun süren savaşlar, askeri teşkilattaki aksaklıklar, siyasi yapıdaki bozukluklarla uğraşırken aynı zamanda sanatla meşgul olmayı ihmal etmemiştir.

Eğlenceye düşkün olmakla beraber divanının tamamı dikkate alındığında dinî ve tasavvufî muhtevanın büyük bir yekûn tuttuğu görülmektedir. *Murâdî Divanı*'nın büyük bir bölümü gazellerden meydana gelmektedir. *Murâdî Divan*'ında toplam 1565 gazel vardır. Ayrıca 48 mesnevi, 38 kıt'a, 1 muhammes ve 47 müfreden meydana gelmektedir. Divanından yola çıkarak onun için gazel şairi diyebiliriz.

Sultan III. Murad, Osmanlı hanedanı içerisinde Şehzade Korkud'tan (D. 1467/ Ö. 13 Mart 1513) sonra en çok eser bırakan, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra en hacimli divana sahip şairlerdendir. Divanında yer alan Türkçe, Arapça ve Farsça ile yazılan

³ M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, (2.bs.), Ufuk Kitapları, İstanbul 2001, 26/42.

manzumeler Sultan III. Murad'ın bu dillere ne kadar hâkim olduğunu gösterir. Yazdığı çok sayıdaki şiirleriyle Osmanlı Padişahları arasında ayrıcalıklı bir öneme sahiptir.

Çalışmamızda Prof. Dr. H. Ahmet Kırkkılıç tarafından metin tenkidi yapılarak hazırlanan *Murâdî Divanı*'nı esas aldık. Divan içerisindeki dinî muhtevanın tespiti için eseri baştan sona kadar taradık ve konu başlıkları altında fişlemeler yaptık. Yapılan fişlemeler neticesinde bir içerik oluşturduk. Başta inanç esasları olmak üzere tasnife tabi tuttuğumuz tüm dinî muhtevayı ilgili beyitler muvacehesinde tahlilî bir incelemeye tabi tuttuk.

Birinci bölümde Sultan III. Murad'ın hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde *Murâdî Divanı*'nda inanç ve ibadet esaslarını muhtevi unsurlar işlendi. Üçüncü bölümde ise, inanç ve ibadet esaslarının dışında kalan diğer dinî unsurlar ile ilgili beyitler muvacehesinde tahlile tabi tutuldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN III. MURAD'IN HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. SULTAN III. MURAD'IN HAYATI

“Babası II. Selim, annesi Haseki Afife Nurbanu Sultan’dır. Manisa’da doğmuştur. Saltanat süresi yirmi bir yıldır. On ikinci Osmanlı Sultanı ve yetmiş yedinci İslâm Halifesidir.”⁴

Kaynaklar onu, “kumral, orta boylu, beyaz tenli, ela gözlü, sarı çehreli, karakaşlı, gür ve kumral sakallı, sağlam yapılı, kuvvetli, iyi silah kullanan ve iyi ata binen, giyinmeyi seven” bir kişi olarak tarif etmektedir. “Tabiatı gereği neşeli, uysal ve merhametli fakat şüpheli olduğu, ancak can yakmayı ve kan dökmeyi sevmediği söylenir. Öte yandan, hemen bütün kaynaklar onun âlim, şair ve ressam bir padişah olarak nitelendirir. Daha çok din ve tasavvuf alanında ‘Murâdî’ mahlasıyla şiirler yazmış ve İslâmî ilimlerle de uğraşmıştır.”⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama, hatta gerileme devresine yöneldiği bir zamanda (22 Aralık 1574) tahta çıkan Sultan III. Murad, dedeleri gibi büyük, hatta babası kadar tedbirli bir padişah değildir. Hemen bütün Osmanlı Sultanları gibi sade bir Türkçe ile ve ekseriya gazel tarzındaki şiirlerinin çoğunu tasavvufî saikle yazmıştır. Zamanının din, kültür ve imar faaliyetlerine ehemmiyet vermiş; İmparatorluğun Mekke ve Medine gibi mukaddes şehirlerinin imarına çalışmış; Kâbe duvarlarını mermerden yaptırmak; Medine’de mektep, medrese ve imaret inşa ettirmek gibi hizmetleri olmuştur. Vaktiyle valilik yaptığı Manisa’da Muradiye Külliyesi kurmuş, planları Mimar Sinan tarafından çizilen bir cami yaptırmıştır.⁶

Sultan III. Murad’ın ahlaklı, salah ve takva sahibi, kuvvetli bir tasavvuf kültürü almış, ruhen maneviyata çok bağlı bir şahıs olduğu birçok eserde tekrarlanmıştır. Tarikat

⁴ Ahmet Kırkkılıç, *Murâdî Divanı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, 23.

⁵ Kemâl Çiçek, *Osmanlı Hanedan Ansiklopedisi*, c.12, MEB Yayınları, Ankara 1999, 128.

⁶ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, 571.

şeyhleri ve mensuplarıyla mektuplaşmıştır. Ashab-ı sülukla olan bu mektuplaşmaları sebebiyle tasavvufa olan meyli daha da artmıştır.⁷

Sultan III. Murad, sanata ve sanatkâra değerini vermiş, saray kütüphanesi için pek çok eser istinsah ettirmiştir. Bunlardan biride Erzurumlu Kadı Darir'in altı ciltlik *Sîretü'n-Nebî*'dir. Tezhipli ve çok sayıda şaheser minyatürlerle süslü bu eserin elde olan üç cildi Topkapı Sarayı Müzesi kitapları arasındadır. III. Murad'ın bazı hayırlı teşebbüsleri de etrafındakilerin tesirleriyle akim kalmıştır.⁸

Ölümünden yirmi gün kadar önce soğuk algınlığı sebebiyle rahatsızlanan Sultan III. Murad 17 Ocak 1595 tarihinde vefat etmiştir.⁹

1.2. SULTAN III. MURAD'IN EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Sultan III. Murad, Osmanlı sultanları içerisinde ilmiyle ve şiirleriyle tanınmış bir şahsiyettir. İlim, şiir ve hattatlıkla uğraşması onun çok yönlü bir padişah olduğunu göstermektedir. Şehzadelîği ve yirmi yıllık saltanatı süresinde bin altı yüz kadar gazel yazan Sultan III. Murad, ilmî ve tasavvufi toplantılar tertip etmiş, bu sahada da eserler yazmıştır. Hatta bazı ilimlerde ihtisas derecesine yükselmiştir. Etrafına topladığı şeyhler, salihler, fazıllar, âlimler ve şairlerle sohbetten ziyadesiyle zevk almış, onlardan eser arz edenlere bolca bahşişler vererek, bilhassa bunlardan tasavvufa temayülü olanları daha çok teşvik etmiştir.

Sultan III. Murad, şiirlerini Türkçe söylemiştir. Bunun yanında *Divan*'ındaki Arapça-Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe-Arapça, Arapça ve Farsça mülemmalar bu dillerde şiir söyleyebilecek kudrete malik olduğunu göstermektedir. Şiirlerini basit, adeta konuşur gibi sade bir dille kaleme alan Sultan III. Murad, işlek bir şiir tekniğine sahiptir.¹⁰

Tasavvufî anlamda iyi bir fikrî terbiye aldığı anlaşılan Sultan III. Murad, sufiyane şiirlere rağbet göstermiştir.¹¹ Ali Emirî, III. Murad'ın eserlerinden övgüyle bahseder. Özellikle varlıklar âlemine yönelik tefekkür boyutlu manzumelerine vurgu yapar.¹²

⁷ Kırkkılıç, *Murâdî Divanı*, 24.

⁸ Kırkkılıç, *Murâdî Divanı*, 36.

⁹ Bekir Kütükoğlu, "III. Murâd", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI, 2001, 175.

¹⁰ Kırkkılıç, *Murâdî Divanı*, 43.

¹¹ J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, II, 911.

¹² Kırkkılıç, *Murâdî Divanı*, 43/44.

Murâdî Divanı'nda birçok mülemma gazel yer almaktadır. Müellifin bazı mülemmaları sanatlı olmakla beraber oldukça sade ve anlaşılır bir mahiyet taşır. Murâdî'nin manzumelerinde yer alan teşbihlerin bir kısmı sıradan teşbihler olmakla birlikte kaleme aldığı birçok manzumede latif hayallere ve benzetmelere yer verdiği de açıkça görülür. Murâdî'nin beyitlerinde din ağırlıklı konular işlenmesinin yanı sıra bazı beyitlerinde bu durum söz konusu değildir ancak, bu beyitlerinde de tasavvufun gölgesi mısralarının üzerine düşmektedir.¹³ III. Murad, Kur'ân-ı Kerim de bildirilen tüm varlıkların Allah'ı zikrettiğini bildiren ayetlerden¹⁴ mülhem olarak beyitlerinde varlıkların Allah'ı zikir ve tesbih ettiklerini ifade eden manzumeler kaleme aldığını görülür. Eseri incelendiğinde sanat endişesinden çok dinî ve tasavvufî düşüncelerin aktarımı için bir vasıta olarak kullanıldığı izlenimi vermektedir. Klasik edebiyat geleneğinin değişmez sanat kaygılarından olarak klasik aşk hikâye kahramanlarına telmihler yapar. Her divan şairi gibi o da âşıktır ve bu şair için bir imtiyazdır.

Ayet, hadis iktibaslarına yer veren Murâdî, bazen bu iktibaslarda vezin kaynaklı olarak iktibas edilen metinleri farklı şekillerde kaleme almak zorunda kalmıştır.

Gazellerinin en kısası dört, en uzununu yirmi iki beyittir. Gazelleri çoğunlukla beş beyitten oluşmaktadır. Manzumelerinde halk deyimlerine ve iktibaslarına da sıklıkla yer vermektedir.¹⁵

1.3. SULTAN III. MURAD'IN ESERLERİ

1.3.1. Divan

Gazellerden mürekkep sayılabilecek olan *Murâdî Divanı*, hacimli bir eserdir. Hurûf-ı heca sırasıyla tertip edilen *Murâdî Divan*'ı mürettep bir divandır ve besmele manzumesiyle başlamaktadır. *Divan* da 1565 gazel, 1 muhammes, 48 mesnevî, 38 kıta ve 47 müfret vardır. *Divan*'daki manzumelerin pek çoğu münacat tarzında, bir kısım manzumeler de naat mahiyetindedir. *Murâdî Divanı*'nda Arapça ve Farsça yazılmış manzumeler olmakla beraber bunların sayıları çok azdır.

¹³ Kırkkılıç, *Murâdî Divanı*, 45.

¹⁴ “Onlar, ayakta durur iken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar ve göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin düşünürler. (ve şöyle derler:) “Rabbimiz, Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru.” Âl-i İmran: 3/191.

¹⁵ *Divan*, b.b.1250/2, 18/4, 76/1, 189/4, 23/5, 163/2, 197/1, 170/4, 213/1, 168/6, 193/5, 55/3, 1305/3, 223/4, 137/3, 115/2, 18/3, 42/1, 84/2

1.3.2. Fütûhâtü's-sıyam

Osmanlı padişahları içinde yalnız Sultan III. Murad tasavvufa ait *Fütûhâtü's-sıyâm* adlı bir eser yazmıştır.¹⁶

Bu eser 91 ana başlıktan ibarettir. Remel bahri ile mesnevî tarzında yazılmış olan eserde 1645 beyit bulunmaktadır. Mukaddimeden anlaşıldığına göre, Hicretin 1001 yılının Ramazan ayında muhtemelen III. Murad muhtelif meclislerde bu şiirleri inşâd etmiş, mecliste bulunanlardan biri tarafından yazılmış ve bu şekle getirilmiştir.¹⁷

1.3.3. Esrarname

Sultan III. Murad'ın bilinen üçüncü eseridir fakat kaynaklarda böyle bir eserden bahsedilmekle birlikte ne eserin kendisine ne de Şeyh Şemseddîn Sivasî'nin şerhine ulaşılammıştır.

¹⁶ E.Behnan Şapolya, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1961, 197.

¹⁷ Kamil Yaşar Uyar, *Sultan III. Murâd'ın Fütûhât-ı Ramazân-ı ve Fasça Şiirleri* (Yayımlanmış Doktora Tezi), İÜ SBE, İstanbul 1995, 44.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN III. MURAD'IN DİVANINDA DİNÎ UNSURLAR

2.1. İNANÇ ESASLARI

2.1.1. Allah (c.c.)

“Allah, Lafza-i celâl, ism-i azam, yani yüce Yaratıcı’nın en büyük ve en muazzam, bütün esmâ-i hüsnânın anlamlarını kendinde toplayan; tüm ilahi sıfat, isim ve fiilleri kapsayan Cenâb-ı Hakk’ın en kapsamlı ismidir.”¹⁸ Yüce Allah ezeli ve ebedîdir. Mükemmeldir ve bütün noksanlıklardan uzaktır.

“Allah lafzı, esmâ-i hüsnâyı meydana getiren diğer isimler ve genel olarak ulûhiyet bahisleri Müslüman milletlerin dinî hayatında önemli bir yer tuttuğu gibi onların edebiyat, kültür ve sanat hayatına da büyük çapta tesirler icra etmiştir. Bu konuda günlük konuşma dilinden başlayarak müstakil edebî nevilere ve edebî mazmunlara kadar çok geniş bir alanda pek çok eser meydana getirilmiştir.”¹⁹

“Türk kültür ve edebiyatında Allah’ın varlığını, birliğini, isim ve sıfatlarını, bunların çeşitli tecellilerini, O’nun yüceliğini ve övgüsünü konu edinen çeşitli edebî türler meydana gelmiş ve bu alanda çok zengin örnekler edebiyat tarihindeki müstesna yerini almıştır.”²⁰

Murâdî Divanı’nda da İslamî inanış ve tasavvufî düşünce etrafında şekillenen Allah tasavvurunu açıkça görmekteyiz. Nitekim aşağıya aldığımız ve estetik olarak müstesna bir ifade gücüne sahip manzumesinde Murâdî, bütün kâinatı Allah’ın varlığının nişanı, alameti olarak değerlendirir. Allah’ın yarattığı eserler O’nun varlığını açıkça gösterirken Allah, varlıkların nazarından gizli kendi zatının nurlu örtüsünde ayan beyandır. Zamanlar ve mekânlar O’nun varlık delilleriyle doludur. Zamanı ve mekânı yaratmakla beraber zamandan ve mekândan münezzehtir:

Nişânundur cihân nakşı velîkin bî-nişânsın sen

¹⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2016, 37.

¹⁹ *DİA*, “Allah”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, II, 1989, 499.

²⁰ *DİA*, “Allah”, 499.

*Iyan iken hicâb-ı nûr-ı zâtîde nihansm sen
 Zamân ile mekânun hâlıkı bî-în u ânsın sen
 Mekân senden tolu yâ Rab velîkin bî-mekânsın sen
 Vücûdunla zamân memlû velîkin bî-mekânsın sen* (Mh.1)

Allah, istediğini anında var veya yok eder. Bunun için "kün (ol)!" demesi yeterlidir. Nitekim Murâdî, “Bir şey yaratmak istediği zaman O’nun yaptığı ‘Ol’ demekten ibarettir. Hemen oluverir” (Yasin: 36/82)²¹ ayetine telmihle bütün varlığın zahiren “kâf” ve “nûn” ile yani Allah’ın “ol” demesiyle var olduğunu ve bu emri yaratmaya sebep kıldığını söyler. Bu mana anlaşılmayınca yaratılıştaki anlam düğümünün çözilemeyeceğini Murâdî şu beytiyle ifade eder:

*“Kâf u nûn”ı zâhirâ kıldı sebab bi’l-ittifâk
 Lîk ma’nâ anlanılmayınca olmaz ukde hâl* (G.755/2)

Zât, Hakk’ın kendisi olup idrak edilemez. Çünkü insan ve bütün mahlûkat hâdistirler yani sonradan olmuşlardır. Kadim, ezeli ve ebedî olan Allah’ı göremezler. Zât gizlidir, görünmez; ancak bütün varlık âlemi görünmeyenden, gizliden çıkar. Şu varlık âleminde bulunan her şey, varlığında olduğu gibi; varlığının devamında da kendinden başka bir müessire muhtaçtır. Çünkü hiçbir şeyin kendi zatında var olmasını gerektiren, vücudunu zarurî kılan bir şey yoktur. Zira varlıkların hepsi sonradan vücuda gelmiştir. Bu sebeple tüm varlıklar bir yaratıcıya ve üzerinde yaşayacağı bir mekâna muhtaçtır. Onun için vücudu hâdis, varlığı mümkün ve daima muhtaçtır.²² Mutlak ilim sahibi Allah’ın zatı benzersizdir. Hak, görme ile kavranamadığı gibi akıl ile de tam olarak idrak edilemez.²³ Allah ile ilgili kelam ilminin bu değerlendirmeleri *Murâdî Divanı*’nda şu şekilde ifade edilir:

*Ezelden bâde-i ışkunla tahmîr oldu çün fitrat
 Cemâl-i bâ-kemâlün pertevine olmuşam hasret
 Iyan oldukça nûrun ayna müstevlî olur hayret
 Seniündür kudret u satvet seniündür izzet ü rıf’at*

²¹ Tezimizde yer alan ayetlerin mealleri, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Kur’ân-ı Kerim Meali* adlı eserden alınmıştır.

²² Ali Arslan Aydın, *İslam’da İman ve Esasları*, Seha Neşriyat, İstanbul 1990, 113.

²³ Sadreddin Konevi, Ekrem Demirli (çev), *Vahdet-i Vücut ve Esasları, en-Nusûs Fî Tahkîki Tavri’l-Mahsûs*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, 20.

Ayânsın cümleye şaha velikin bî-ayânsın sen

(Mh.3)

Burada şair, “Fıtrat hamuru ezelde aşk badesiyle yoğrulduğundan Allah’ın cemâl ve kemâline iştîyak duymaktayım. Âlem aynasında nurun göründükçe hayretim artmaktadır. Kudret, güç, şeref, her türlü yücelik senindir (Allah’ım). Eserlerinle ve kudretinin mucizeleriyle herkese ayan beyan olduğun halde senin zatın görünmekten uzaktır.” demektedir. Ayrıca aşağıya aldığımız beyitte de şair yer, gök, zemin ve zamanın yüce Allah’ın namı ve şöhretiyle dolu olduğunu yukarıdaki manayı destekler mahiyette şöyle ifade eder:

Tobtoludur arş u ferş ey kâm-rân

Nâm-ı Hakk ile zemîn ü hem-zamân

(Mk.31/1)

Allah, divan şiirinde en çok işlenen konuların başında gelir ve mutlak sevgilidir. Divan şairleri Allah’a giden yolda yapayalnız ayrılık acısı içindedirler. İç dünyalarına dönerek, O’nu yeniden bulmuşlar, zaman zaman nefsin arzularıyla dolmuş bir günün sonunda, yeniden değişmeyen ulvi hakikate ulaşmışlardır.²⁴

Sultan III. Murad, yukarıda ana hatlarıyla belirttiğimiz Allah’a inanış ve teslimiyet içerisinde beyitlerini işlemiştir. Kâinat bir kitab-ı hikmet’tir. Kâtibi Allah’tır ve dünya ibretle bakılacak bir levhadır. Allah büyük kudretiyle bu kâinatı ve insanları yaratmıştır. Bu âlem ve insan Allah’ın kudretinin tecelli aynasıdır.²⁵ Yüce Allah her yerde zahirdir ve O’nun şeriki ve naziri yoktur:

Ey Murâdî çün tefekkür eyledüm kıldum necât

Yirde gökde bulmadum bir zerrece hâ’il sana

(G. 26/5)

Hudâ Vâhid’dür anla pes şerîki yok nazîri yok

Bu ma’nâyı onat fehm it hakikat ilm-i imândur

(G. 289/3)

Yüce Allah’ın ilmi sonsuzdur, ebedîdir. O’nun ilminden yer ve gök iki âlem meydana gelmiştir:

İki âlemdür kuruldı biri âli biri pest

²⁴ Tevfik Sütçü, *Hersekli Arif Hikmet Divanı’nın Tema Bakımından İncelenmesi* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) AÜ SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum 1994, 23.

²⁵ Sütçü, 24.

Kendü ilminden bilir ilmini yine müntehâ

(G.14/4)

Yaratılan ve O'nun ilmiyle âlemde intişar eden her zerre Allah'ın sonsuz ilminden bize haber vermektedir. Nitekim her bir zerre Allah'ın sonsuz ilminden geldiklerini yüksek sesle nida eden bir münadi gibidir:

Çün münteşirdür âleme bir zerre ilminden haber

Kânet nidâ'en dâyimen min-ilminâ min-ilminâ

(G.114/4)

Âlem, daimî bir hareket ve değişiklik içindedir. Bu âlem bir zaman yokken, bizce bilinmeyen bir müddet sonra maddesi, sureti ve bütün cüzleriyle yaratılmıştır.²⁶

Kamu senden durur yâ Rabbi her dem

Senün hükmündedür mecmû-ı âlem

(G.963/1)

Bütün mahlûkat Cenâb-ı Hakk'ın hükmü altındadır ve her şey O'ndan gelmektedir. Bütün kâinat kapısında kuldur, kabz ve bast, ifnâ ve ihyâ O'nun eseridir:

Âlem senün kapûnda kuldur

Senündür kabz u bast ifnâ vü ihyâ

(G.74/3)

Zemin ve semâdaki bütün varlıklar; iki cihan, insan, yedi kat gök, şâh, gedâ, nûr, hân, deryâ, akarsu ve yaratılmış her şey Cenâb-ı Hakk'ın emrindedir:

Îlâhî sen o Hudâsın ki kudretünde senün

Olup durur bu zemîn ü semâ vü kevn ü mekân

(G.1138/4)

Ey kamunun hâlıkı her dü cihân emründedür

Ey kamunun râzıkı bu ins ü cân emründedür

Mâh u hurşîd ü sîtare cümle serger-dân olup

Çerh ururlar cümleten heft âsumân emründedür

Sen ganîsin cümle âlemler sana muhtâcdur

Cümleten şâh u gedâ o mîr ü hân emründedür

Ebrden bir katre emrünsüz yire nâzil değül

²⁶ Aydın, 51/52.

Cümleten deryâ vü enhâr-ı revân emrindedür (G.356)

Yüce Allah dileyen, seven ve verendir. Bütün kâinat O'nun mülküdür ve O'na kimseden miras kalmamıştır. Âdem onun hükmünde; eşya onun emrindedir:

Ey Murâdî dileyen ol viren oldur seven ol
Pür-harâret ola bu dil yâ ne hikmetdür bu (G.1200/5)

Anun milki durur âlem degildür kimseden mirâs
Anun hükmindedür âdem anun emrindedür eşya (G.59/2)

Yüce Allah ilm-i muhit sahibidir ve herkesin kalbinden geçeni bilmektedir:²⁷

Hâlûmi kimse anlamaz ancak Hudâ bilür
Kalbinde herkesün ne var ol pâdişâh bilür (G.462/1)

Mahlûkatın her bir zerresi O'nun zikriyle doludur:²⁸

İde mi Murâdî yalunûz hamdünü yâ Rab
Her kûşede zikrînle toludur nice güyâ (G.79/7)

Allah'ın güzel isimlerini zikretmek, âciz âşığın kalbine gıda ve feyz olur. "Tasavvufta gönül bir ayna olarak ele alınır. Bu aynada Tanrı'nın tecellisi zuhur eder."²⁹ "Mü'minin kalbi Allah'ın evidir (Kalbü'l-Mümini Beytullah).³⁰ Bir hadîs-i kudsîde: "Ben yerlere, göklere sığmam, fakat takvâ sahibi mü'min kulumun kalbine sığarım." buyrulmuştur.³¹ "Maddiyattan uzak aşk, gerçek âşıklara has bir şeydir."³² Allah göklerin ve yerin nurudur.³³ Âlem bu nurla aydınlanmış ve karanlıklar ortadan kalkmıştır. Murâdî

²⁷ "Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin gaybını bilendir. Şüphesiz O, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir." Fâtır: 35/38.

²⁸ "Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halîm'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır." İsrâ: 17/44.

²⁹ İskender, Pala Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yay. İstanbul 2013, 205.

³⁰ Mehmet Yılmaz, Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler, Enderun Yayınları, İstanbul 1992, 89.

³¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetname, (Çev. Abdullah Aydın), Mehdi Yay., İstanbul 1999, 199.

³² Harun Tolsa, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Atatürk Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, 309.

³³ "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir." Nur: 24/35.

gerçek âşıklara has bir şekilde O’ndan feyz alarak yerlerin ve göklerin nuru olan Allah’ın nurundan müktebes olarak gönlünü aydınlatmıştır. Âlemleri karanlıktan aydınlığa çıkaran bu nur âşığın kalbini aydınlatmakla kalmamış gözüne de parlaklık vermiştir. Şair adeta Allah’ın nuruyla nurlanan kalp ve gözü ile gördüğü her eşyayı o nur ile nurlanmış olarak müşahede etmektedir:

*İktibâs itdi çü dil lem ‘a-i pür-tâbundan
Zav‘ ile virdi ziyâ âleme kalmadı dücâ* (G.44/3)

*“Fâliku’l-ısbâhı min aksi ziyâ’i’l-kibriyâ”
Kalbümüz eyler münevver dâ’imâ nûr-ı Hudâ* (G.28/1)

*Tâb-ı nûrun aynuma oldu cilâ-yı nûr-ı tâb
Lîk çeşmüm nûrî nûrından münevverdür bana* (G.34/2)

Murâdî aşağıya aldığımız ve tasavvufî düşüncenin kendisini açıkça hissettirdiği beyitlerde Allah’ın kudretini nazarlara verir. Allah’ın sonsuz kudretinin eserleri olan ay ve güneşin arkasında Allah’ın Celâl ve Cemâl isimlerinin tecellilerinin olduğunu asıl görülmesi gerekenin bunlar olduğunu açıkça ifade eder. Kâinat bir nakışdır ve Nakkaş’ını bildirmektedir. Varlık âlemini bir levha olarak değerlendiren şair bu levhayı ancak Musavvir ismiyle Allah’ın suretlendireceğini söylerken Âl-i İmran suresinin 5 ve 6. ayetlerine de telmihte bulunur:³⁴

*Çerh-i dü-tâya kıl nazar kudret-i zü’l-celâle bak
Pertev-i mihr ü mâhı ko şa’şa’a-i cemâle bak* (G.701/1)

*Cihânun nakşına bakma anun nakkâşını iste
Cemî’-i âlemün levhin musavver kılmaz illâ hû* (G.1206/3)

Allah, bu kâinatı yaratmayı dilemeseydi her şey yoklukta kalacak, bu nedenle hiçbir zerre varlığa kavuşamayacaktı. Kâinattaki her şeyin ömrünü, şeklini, rızkını, doğumunu, ölümünü ve her an görüp geçireceği hadiseleri de tayin eden Allah, mahlûkatı nizam ve intizam, hayır ve hikmet yolu ile halk etmiştir.³⁵ “Kâinatı yaratmak hususundaki ezeli

³⁴ “Şüphesiz yerde ve gökte Allah’a hiçbir şey gizli kalmaz. O, sizi rahimlerde, dilediği gibi şekillendirendir. Ondan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Âl-i İmran: 3/5-6.

³⁵ Mustafa Fırat Tümer, *Ubeydi Divanı’nda Dini ve Tasavvufî Unsurlar* (Yayınlanmış Yüksek Lisans tezi), OÜ SBE. Eskişehir 2007, 41.

iradesini tahakkuk ettirmek ve kullarına azamet ve kudretini göstermek, cemâl ve kemâlini sezdirmek ve sayısız nimetlerinden onları faydalandırmak için lütuf ve keremiyle yaratmıştır.”³⁶

Kudret, güç ve kuvvet manasında bir sıfattır. Ezelî ve ebedî kemâl üzere bu kudret Allah Teâlâ’ya mahsustur. Allah Teâlâ her varlık üzerinde dilediğini yapmaya kadirdir. Onları yaratmaya ve yok etmeye muktedirdir. O’nun kudretine nihayet yoktur.³⁷ Kâinattaki güzellikler O’nun eseridir. O dilediğinde bütün mahlûkat tamamen yok olur, emri bir avuç toprağa ulaştığında bundan bir damla, damladan da derya meydana gelir. Âlem, yer, gök, yedi deniz, onun cömertliğinin yansımasıdır:

Eğer kûyına olmasa revâ-yı kibriyâ gâlib
Olurdu fî ’l-hakikat cümle mevcûda fenâ gâlib (G.149/1)

Emri geldükde bir avuç hâke
Eyledi katre katreden deryâ (G.86/2)

Âlem senün cûdunla mevcûd
Zemîn ü âsumân ü heft deryâ (G.74/4)

Allah birdir. İsimleri ve sıfatları sonsuzdur çünkü “bütün güzel isimler O’na aittir”³⁸ Zamandan ve mekândan münezzehtir. Bütün tasavvurların üstündedir. Murâdî’nin Allah tasavvuru Kur’ân da bildirilen şekliyle şekillenmiştir:

Birlerem ol pâdişâhı kim vücûdudur Vâhid
Cümle esmâ vü sıfâtına olunmadı aded (G.247/3)

Seb’-i tîbâkı seyr ider hücre-i dildedür velî
Hâşa k’ola mekân ana belki ider senâ sıfat (G.201/3)

Fikre gelmezsin seni her kim tasavvur eylese
Her ne denlü kim karîb olan sana ol dûr imiş (G.630/2)

³⁶ Ali Osman Tatlısu, *Esmâü’l- Hüsnâ Şerhi*, Başak Yayınları, İstanbul 1949, 63.

³⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Merve Yayınevi, İstanbul 2001, 19.

³⁸ “O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah’tır. Güzel isimler O’nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O’nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Haşr: 59/24.

Allah sonsuz lütuf ve ihsan sahibidir. Şair, sonsuz ihsan sahibi olan Allah'a dayanmakta yalnız O'na güvenmektedir. Murâdî, İslamî akideye uygun olarak Allah'ın mülkünde mutlak tasarruf sahibi olduğunu ifade eder. O, kullarından kimini fakir, kimini zengin eder, kimini ağlatıp kimini güldürür, kimini sonsuza dek karanlıkta bırakıp, kiminin gönlünü her an kendi aşkı ile doldurur. Kimisini ayaklar altına atarken, kimisini de yerden kaldırır:

Ben sığınmışam Hudâ'ya bana mesned oldurur

Zîrâ anun lutf ü ihsanı be-gayet boldurur

Kimi isterse garîb eyler kimi isterse bay

Kimisin halkun ider giryân kimisin güldürür

Kimisini kor karanuda ebed mehcûr idüp

Kiminün gönlin dem-â-dem ışkî ile toldurur

Kimisin ayaklar altında koyup pâ-mâl ider

Kimisini kara yirden elin alup kaldurur

(G.350)³⁹

Kul, O'nun rızasına taliptir ve O'nun katında hükümdar ve köle birdir:

Seni şol kimse kim bildi rizânı gözledi dâ'im

Katında bir durur gedâ vü kayser ü husrev

(G.1204/4)

Bu bir yüce dergâhdur a'ladurur kadri azîm

Bunda beraberdür Murâdî cümleten şâh u gedâ

(G.115/6)

İltica yalnızca Allah'a yapılır ve O'nun kapısının eşîğinden başka sığınılacak yer, O'ndan başka sena edilecek ve dayanılacak kimse yoktur:

Îlâhum çü sensin sana kılmışum ilticâ

İşigünden özge penâh olımaz hiç bana

(G. 120/1)

³⁹ “(Resûlüm!) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verensin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye Kadırsın.” Âl-i İmrân: 3/26.

Senden özge bir penâhum var mıdur

Varuben ana idem tâ ilticâ

(G. 40/4)

Kangı bâba varup sürem rûyum

Senden özge kılam yâ kime senâ

(G. 88/4)

Minnetüm sen şâhadur gayrıya yokdur minnetüm

Senden özge mesnedüm yok yâ ilahî zi 'l-bekâ

(G. 12/2)

Murâdî aşağıya aldığımız beyitlerde, Kur'ân da bildirildiği şekliyle, Allah'ın bütün sırları bildiğini, her şeyin yaratıcısı olduğunu ve O'nun her şeye gücünün yettiğini şöyle ifade eder:

Ey Murâdî sen eger ister isen izzet ü câh

Tâ 'at eyle âna kim âlim-i esrârdurur

(G.424/5)⁴⁰

Sana yüz tutmuşam yâ Hak çü sensin hâlıkü 'l-eşyâ

Ümîdüm sanadur her dem çü sensin Kadîr ü Dâna

(G.60/1)

Bütün mahlûkat O'nun kuludur. Allah Ganî'dir ve bütün âlem O'na muhtaçtır. Bütün eşya O'nun hükmü altındadır:

Kamu âlem sana kuldur Hudâyâ

Kerîmâ pâdişâhâ reh-nümâyâ

(G.74/1)

Âlem fakîr ü sen Ganîsin

Senün hükmündedür mecmu '-ı eşyâ

(G.74/2)

Allah cömerttir ve sonsuz ihsan sahibidir. İhsanını kulları arasında dilediği gibi taksim eden O'dur. O istediğine gizlice, istediğine de açıkça ihsan eylemektedir. Murâdî'yi de ihsanıyla yüce makamlara ulaştıran O'dur:

Çün 'atâ-yı bî-nihâyetdür senün şânunda cûd

Kâsım oldu senden oldu cümleten maksûm heb

(G.132/2)

İzhâr u saklamak bu Murâd'un işi degül

⁴⁰ “Göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. Gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilir. Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir.” Teğâbün: 64/4.

Kimisine nihan u kimine ayân virür (G.474/5)

Ref kıldı evc-i eflâke hazîz-i hâkden

Bir fakîr idüm bana odur viren bî-had gınâ (G.25/3)

Allah, mümin kullarına nusret, kâfire zillet verendir. Murâdî, “*Her insana ancak çalıştığıının karşılığı vardır*” (Necm 53/39) ayet-i kerimesi gereği insanın vazifesinin çalışmak; inâyetle neticelendirmenin ise Allah’a ait olduğunu şöylece ifade eder:

Nusret-i fettâh çü mü’mindedür

Dîde-i küffârdadur hûn-ı hâb (G.163/3)

Çünkü sendendür ‘inayet sa’yümüz ancak bizüm

Kim buyurdun “Leyse li’l-insânî illâ mâ se’â” (G.37/3)

Emir ve hüküm Allah’a ait olduğu gibi kahır ve lütuf da O’na aittir. Yok olan O’nun kahıryla, ihya olan da O’nun lütfuyla ihya olmuştur:

Emr ol sultân-ı a’lânundurur hem hükm ânun

Kahr u lütfindandurur ifnâ olan ihyâ olan (G.1061/3)

Hayır ve şer Allah’ın elindedir. Murâdî, imanın şartlarından biri olan hayır ve şerri Allah’tan bilmemiz gerektiğini de aşağıya aldığımız beyitlerde şöyle ifade eder:

Hazret-i kudsîdürür her kârı peydâ eyleyen

Cümle-i dest-i kudretinde oldı ânun hayr u şer (G.366/4)

Ne kim k’olur ise sana bil ândan

Fe-kâne’l-hayrî hüve ev-kâne şerrâ (G.75/3)

2.1.2. Allah’ın İsim ve Sıfatları

Murâdî Divanı’nı incelendiğimizde Allah’ın isim ve sıfatlarına çokça yer verildiğini açıkça görmekteyiz. Murâdî, Allah’ın Kur’ân da bildirilen isim ve sıfatlarını Kur’anî telakkiye uygun olarak cömertçe kullanır.

Allah **ezelîdir, ebedîdir**. Murâdî beyitlerinde Allah'ın bu kudsi sıfatına şöyle temas edilir:⁴¹

Hamd-i lâ-yu'ad Hudâ-yı lâ-yezâl-i ber-kemâl
Müşî-i hâkîden yaratdı virdi insana cemâl (Mk.12/1)

Ey hakîm-i lâ-yezâlî ey ilâh-ı ber-kemâl
Ey 'alîm-i bî-zevâlî bî-zevâl ü pâ-y-dâr (Mk.7/2)

Allah'ın sıfatlarından biri de **Âlim**'dir, her şeyi bilendir. *Divan*'da Allah'ın bu sıfatına “bütün sırları bilendir ve mükerrerdir. Saygıya değer hürmete layık olandır” şeklinde temas edilir:

Ey Murâdî sen eger ister isen izzet ü câh
Tâ'at eyle ana kim Âlim-i esrârdurur (G.424/5)

Ey ilm-i ledünne ism-i a'zam
Ey ilm ile Âlim-i mükerrer (G.969/1)

Yüce Allah, **Bâkî**'dir. O, benzersizdir ve asla zeval bulmaz. Murâdî Cenâb-ı Hakk'ın bu zatî sıfatına bir beytinde şöyle temas eder:

Gayrıyı terk idersen eger kâmil olasın
Bâkî kimesne kalmaya Bâkî Hudâdurur. (G.477/3)

Yâ Mü'minü'l-Müheymin ü yâ Rabb-i zü'l-celâl
Sensin Hakîm ü Kadîr ü sultân-ı zü'l-bekâ (G.1/2)

Allah'ın zatî sıfatlarından biri de **Muhâlefetün li'l-havâdis**'dir. O, emsalsizdir hiçbir şeye benzemez. *Divan*'da bu sığata şöyle temas edilir:

Mukarrer eylemiş hüsnin egerçi râh-ı vaslından
Vücûh ile müberrâdur kamudan bî-misâl Allâh (G.1324/3)⁴²

Ehad, “bir, yegâne, bir tek” anlamına gelir. Vâhid ve ahad kavramları Allah için kullanıldığında zaman, “bölünmesi (tecezzî, inkisâm) ve sayısının artması (tekessür)

⁴¹ *Divan*, b.b. G. 608/2, 1156, 2.

⁴² *Divan*, b.b. G. 129/1.

mümkün olmayan bir, tek, yegâne varlık” mânasını ifade eder.⁴³ Murâdî İhlas suresine telmihle Allah’ın birliğini ifade eden Ehad sıfatına bir beytinde şöylece temas eder:

Didi evvel ehad Allâh sameddür “lem yelid” ciddâ

Lem yelid didi andan anı tenz’ih ider ihlâs (G.648/2)

Tevhid; “Allah’ın vahdaniyetine, bir, tek ve eşsiz oluşuna inanmak, “Allah’ın zatını aklen tasavvur edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrit etmek” demektir.⁴⁴ Allah’ın birliğini ifade eden tevhid kısaca, “*kalp ile tasdik dil ile ikrardır*” şeklinde tanımlanabilir.⁴⁵

Bütün peygamberlerin ilk daveti tevhiddir. Çünkü o, Hak yoluna girmenin başlangıcı ve Allah’a inanmanın ilk basamağıdır. Cenâb-ı Hakk, gönderdiği her peygambere ilk hareket tarzının ümmetini tevhide davet olduğunu bildirmiştir: “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, ‘Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin’ diye vahyetmişizdir.” (Enbîyâ: 21/25)⁴⁶

Murâdî insan için bu dünyada en büyük kazancın Allah’ı birlemek olduğunu ifade eder. İmanımız, sultanımız ve sevgilimiz tevhiddir. Kudretin kalemi bismillah ile başladığından Allah’ın cemalini görmek isteyen dilinden tevhidi eksik etmemelidir:

Tevhîd-i hakîkîdür bana kâr

Hamd olsun ana ki vasla şâdum (G.971/4)

Îmânumuz tevhîddür sultânumuz tevhîddür

Cânânumuz tevhîddür tevhîde gel tevhîde gel (G.808/4)

Allah **Kayyûm**’dur. Zatı ile kaim olandır, ezeli ve ebedîdir. Her şeyin varlığı kendisine bağlıdır. Uykusu ve uyuklaması olmayan, varlıkları yöneten, koruyan ve onların ihtiyaçlarını üstlenendir.⁴⁷ Murâdî Kayyûm olan Allah’tan kendisine bir zerre nimet vasıl olsa, O’nun ihsan denizinden bir damla eksilir mi? diye tecâhül-i ârifane ile

⁴³ Bekir Topaloğlu, “Ahad”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I, 1988, 483.

⁴⁴ Ceylan, 283.

⁴⁵ İsa Kayaalp, *Sultan Ahmed Divanının Tahlili*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 1999, 117.

⁴⁶ Yavuz, Karagöz, 657/658.

⁴⁷ Yavuz, Karagöz, 156.

sormaktadır. Şair, kendisine verilecek olan nimetleri bilmesine rağmen bilmezlikten gelerek sorduğu soruyla beyitteki anlamı kuvvetlendirmeyi arzulamıştır.⁴⁸

Ne katre eksilür deryâ-yı ihsânundan ey Kayyûm

Eger bir zerre in ‘âmun irerse bana yâ Hannân (G.997/3)

Vahid olan Allah **Bâkî**’dir. O birdir ve tektir. Eşi ve benzeri olmayandır. Allah’ın subûti sıfatlarından biri de **Kadîr**’dir. Farsça **Rezzâk** anlamına gelen perverdigâr, gören anlamına gelen bînâ ile bir terkip içinde kullanılan bu sıfat *Divan*’da şöyle ifade edilir:

Ey misâliünden müberrâ Kadîr-i perverdigâr

Ey ayânundan münezzeh Hâlık-ı leyl ü nehâr (Mk.7/1)

Tüm kâinat, **Kadîr** ve **Vahid** olan Allah’ın emrinde olarak hareket etmektedir. Çünkü bu âlem Muhteşem yaratılışı ile bir ve Kadîr olan Allah’ın varlığının en büyük şahididir. Bütün padişahlar O’nun kapısında köledir:

Kapunda cümle şehler olupdur kamu gedâ

Ey Kadîr ü Vâhid senün emründe bu cihân (G.1133/2)

Dua, büyük bir kulluk sırrıdır ve ibadetin özüdür. Kur’an da bildirildiği şekliyle Cenâb-ı Hakk’ın güzel isimlerini şefaathçi yaparak Murâdî O’na yalvarır:

Sana yüz tutmuşam yâ Hak çü sensin hâlıkü’l-eşyâ

Ümîdüm sanadur her dem çü sensin Kadîr ü Dânâ (G.60/1)

Yâ Kadîr-i bî-hemtâ ‘ışkun dile kıl efzûn

Cânuma nasîb eyle yoluna ola kurbân (G.1155/6)

Allah, **Kadîr-i bînâ**’dır, kudretiyle her şeyi işitendir, görendir. Kullarının yaptıklarından ve durumlarından her daim haberdar olan, onları koruyup kollayandır:

Muhal olmaya lütfundan senün ey Kadîr-i bînâ

Sana dâ’im muhib olanı kılsan ilm ile dânâ (Mk.32/1)

Allah, **Kân-ı cûd**’dur, cömertlik kaynağıdır:

Minnet-i uz mâ durur senden bize ey kân-ı cûd

⁴⁸ Divan, b.b. G. 372/3.

Gösteresin bir nazar açup cemâliünden nikâb (G.136/4)

O, **Mâlikü'l-Mülk**'tür. Mülkün gerçek sahibi O'dur ve bütün varlık âleminin tek sahibidir:

Yâ mâlike 'l-mülûk veyâ âlime 'l-hafâ
Yâ kâşife 'l-kürûbı leke 'l-hamdü ve 's-senâ (G.1/1)

Ey Murâdî nusret ü fursat viren Mevlâ durur
Nefs-i kâfir-kîş ile her demde eyle kâr-zâr (G.400/5)

O, **Mu'azzez**'dir ve hürmete en layık olandır:

Mu'azzezdir mükerrermdür şu kim ola rızâsında
Ki ehl-i hâl ile n'eyler bilür misin ne hâl Allâh (G.1324/4)

Allah, **Zü'l-minen**'dir, kullarını çok seven, onlara lütuf ve ihsân edendir:

Ben ne hâkam arz-ı hâl idem sana ey zü 'l-minen
Cümle hâlüm pâdişâhum hazretüne hep 'ayân (G.1056/3)

Allah, **Mübîn**'dir, iyiyi ve kötüyü, doğruyu ve yanlış ayırt edip açıkça ortaya koyandır:

Ol durur Râzık u ferd ü Mübîn
Cümle kalmışlara oldur Mu'în (Ms.1/3)

Âlemin serveridir, yücelik padişahıdır. Cihanın şahı olan yüce Allah tüm kâinatın güzellik sultanıdır:

Komazam gayrıyı aynümde bugün ey server
Anlanup ışk ile kârında karâr itdüm ben (G.1122/2)

Nice bir cânâ kılâm sen mâh-ı hicrinden figân
Gün yüzün göster bana ey server-i sultâniyân (G.1058/1)

Emr ol sultân-ı a 'lânun durur hem hükm anun
Kahr u lutfundan durur ifnâ olan ihyâ olan (G.1061/3)

Sen sultân-ı âlemsin toyar na 'mâ gele âlem (Mh.1/2)

Zât, Hakk'ın kendisi olup idrak edilemez. Şu varlık âleminde bulunan her şey, varlığında olduğu gibi varlığın devamında da O'na muhtaçtır.⁴⁹ *Murâdî Divan*'ında Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı pâk terkibinden hareketle, örtülü olduğunu, asla görünmesinin mümkün olmadığını ve âlemlerin sultanı olduğu ifade eder:

Zât-ı pâkün muhtecibdür kibriyâdur ber-nikâb

Ente sultânün aleynâ Rabbenâ ekşiflenâ

(G.37/2)

Murâdî yukarıya aldığımız beytinde “Sen bizim sultanımızsın ey Rabbimiz, (perdeyi kaldır aradan) bizlere münkeşif ol” diye dua eder.

Allah, eşi, benzeri, misli olmayandır. O emsalsiz güzeldir ve tüm güzelliklerin kaynağıdır. Bu husus Murâdî tarafından şöyle ifade edilir:

Ger dilerseñ ol cemâl-i lâ-nazîri görmeğe

Yüri var kıl cümle cism ü cânı yolında fidâ

(G.17/9)

“Allah kerem ve atâ sahibidir, kendisine sığınan kimsesizleri ve düşkünleri reddetmez, onları ilâhî zâtının huzuruna çıkmaları için vasıtalar aramasına müsaade etmez ve rızası da yoktur. Herkesin duasını kabul eder.”⁵⁰ Murâdî de bütün isteklerini kerem, atâ ve ihsan sahibi olan yüce Allah'tan diler ve yalnız O'na yalvarır:

Her ne kim ister isem ben senden isterven hemân

Nesne kılmazam efendüm ak u karada taleb

(G.126/3)

Kimsene mesned idinüp dilemezven bir murâd

Her ne olursa iderven bâb-ı Mevlâ'da taleb

(G.126/4)

N'ola hâlüm pâdişâhum bana kılmazsan atâ

Çün işüm cürm ü hatâ her andur yâ Rabbenâ

(G.19/3)

Murâdî'nin Allah'ın isim ve sıfatlarını daha çok münacâtlarında zikrettiğini ve bu isimleri adeta şefaathçi yaparak Allah'a yakarıştta bulunduğunu görmekteyiz. Nitekim şairin aşağıya aldığımız beyitlerinde Allah'ın **Muîn, Alîm, Sahî, Latîf, Rahîm, Şefîk,**

⁴⁹ Aydın, 302.

⁵⁰ Abdurrahman Güzel, *Dini Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 6. Baskı, 2014, 90.

Hayy ve **Fazıl** gibi isim ve sıfatlarını bu isimler hürmetine kusurlardan kurtulup, mağfirete nail olmak için çokça zikrettiğini görmekteyiz:

Hüdâyâ kıl inayet kalmışam hayretde ben nâciz
Bana fazlundan ihsân eylegil ey Âlim ü Mevlâ (G.60/2)

Gel Murâdî bendene lutfun irişdür ey Sehî
Rabbenâ etmim lenâ taksîrenâ taksîrenâ (G.37/5)

Rahmetün deryâsına hadd ü kenâr olmadı hiç
Katresinden neşr kıl biz kullara yâ Rabbenâ (G.12/4)

Revâ oldur sana cânâ kılasın şefkat uşşâka
Sana cân vireni cânım sen eylegil anı ihyâ (G.57/3)

Ben Murâd'a kıl inayet fazlunu ey zü'l-celâl
Senden özge kimsenem yokdur benüm yâ Rabbenâ (G.18/5)

Allah'ın cemalinin güzelliğinden dolayı âlemleri şaşkınlık kapladığından canlıların akılları başından gitmiş ve ölüm uykusuna düşmüşlerdir:

Tahayyür kapladı âlemleri hüsn-i cemâlünden
Anun çün zindeler bî-akl mevt-i hâba düşmüşdür (G.308/4)

Cebbâr olan yüce Allah cümle kâinatın güneşidir ve her şeyden münezzehtir:

Cümleten sun'ıdur bu kevn u mekân
Ol münezzeh ganî durur Cebbâr (G.527/5)

Her şeye gücü yeten Cenâb-ı Hakk bütün mahlûkatı yaratandır. İnsan ve cinler O'nun emrindedir:

Sana yüz tutmuşam yâ Hak çü sensin hâlıkı'l-eşyâ
Ümîdüm sanadur her dem çü sensin Kadîr ü Dâna (G.60/1)

Ey kamunun Hâlıkı her dü cihân emründedür
Ey kamunun Râzıkı bu ins ü cân emründedür (G.356/1)

Gaffâr olan Allah mağfiret sahibidir. Kul, sıkıntılı zamanlarında mağfiret sahibi Allah’a sığınmalı, hata ile yaptığımız tüm günahlarımız için yanılma secdesine kapanarak günahlarına tövbe etmelidir:⁵¹

*Baş urup çün secde-i sehv için istigfâra biz
Zâr ile yalvaravuz ol hazret-i Gaffâr’a biz* (G.566/1)

Vehhâb olan yüce Allah yardımıyla bütün kullarını baştanbaşa bütün kullarını kuşatmıştır:

*Nâsır-ı Vehhâb virdi çünki nusret ser-be-ser
Münhezimdür hamdu li’llâh cümle a’dâ gel berü* (G.1193/2)⁵²

Rezzâk olan Cenâb-ı Hakk, kullarına hayırlı rızık verendir. Bu durum Kurân’ı Kerim’de “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızıkı Allah’a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de O bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da yazılı)dır.” (Hûd Suresi: 11/6) ayetiyle ifade edilmiştir. Allah benzersiz ve Mübin’dir. O, darda kalan cümle mahlûkata yardım eder ve bütün yaratılmışları nimetleriyle rızıklandırır:⁵³

*Ol durur Râzık u Ferd ü Mübîn
Cümle kalmışlara oldur muîn* (Ms. 1/3)

*Rezeka’r-Rabbü ni‘meten cem‘â
Münyetü’l-abdi innehü mahzâ* (G 92/1)

*Çünkü sen Rezzâk’sın cümle senündür kâ’inât
Yâ ilâhî eyleme kullarını muhtâc u ac* (G.218/2)

*Rezzâk oldı bahş iden erzâkı cümleye
Kimine gam kimisine dem sâd-mân virür* (G.474/4)

⁵¹ Divan, b.b. G. 63/4.

⁵² Divan, b.b. G.1340/3, 255/5.

⁵³ Divan, b.b. G. 105/1, 356/1, 1224/4, 1428/2, Ms.1/3.

Allah Teâlâ **Fettâh**'tır, âdil hüküm veren, iyilik kapılarını ardına kadar açandır.⁵⁴ O, nice hazinelerin tutsaklığını fetih eyleyerek kurtarmış, her işte hayır kapılarını açmıştır. Bu yüzden Murâdî Allah'a verdiği zaferlerden dolayı sonsuz hamd eylemektedir:⁵⁵

Feth idüpdür bendesine nice bin remz ü künûz
Hamd-ı bî-had şükr-i lâ-yu'ad işüm Fettâh'ına (G 1224/3)

Çün nasîrün hazret-i Fettâh'dur
Her umûrunda sana virdi zafer (Mk. 27/2)

Allah, kullarının günahlarını çokça bağışlayan, kusurlarını örtendir. Kul, Gafûr ve Settar olan Allah'tan daima mağfiretiyle bağışlanma dilemeli ve günahlarına tövbe etmelidir. Divan şiiri geleneğinde şairler Allah'a yakışır bir amellerinin olmadığını, kazançlarının hep isyan ve günah olduğunu ifade ederek Allah'tan bağışlanma dilerler. Murâdî de bu geleneğe uyarak itiraf-ı zünub içinde bağışlanma talebinde bulunur:⁵⁶

Gafûrumdur beni Gaffâr beni Sâtir dahı Settâr
Beni var eyleyen Hâlık idübdür zâhrüm inşâ (G.63/4)

Dâ'imâ tevbeyi sına'at idin
Seni dâ'im Gafûr ide mağfûr (G.533/4)

Dâ'imâ kârum benüm isyândur yâ Rabbenâ
Hazrete lâyük olan gufrândur yâ Rabbenâ (G.19/1)

Allah **Şekûr**'dur. İbadet eden kullarına mükâfatlarını bolca veren, her ibadetini ödüllendirendir.⁵⁷

Mukırr oldukça eltâfa virürsin tâze eltâfi
Şekûr oldukça na'mâya virilen tâze devletdür (G.279/2)⁵⁸

⁵⁴ Yavuz, Karagöz, 154.

⁵⁵ Divan, b.b. G. 163/3, 228/1.

⁵⁶ Divan, b.b. G 13/4, 909/3, 997/1, 1010/5, 1543/4.

⁵⁷ Yavuz, Karagöz, 160.

⁵⁸ Beytin açıklaması "Diğer Dini Kavramlar" başlığı içerisinde yer verdiğimiz "Hamd/Şükür" maddesinde yapılmıştır.

Murâdî'nin aşağıya aldığımız beytinde eskimiş bedenine can veren kaleminin ona nasihat verdiğini görmekteyiz. Kalem, Murâdî'nin hayatının her anında cihanı terk eyleyerek Cenâb-ı Hakk'a yönelmesini söyler:

*Ey Murâdî bu durur pendüm sana her lahzada
Cümleyi terk eyleyüp gelgil Cenâb-ı Hakk'a kaç* (G.218/5)

*Kâlib-ı fersûdeye cân-bahş olupdur bu kelâm
Ey Murâdî hazret-i Hakk zihnüne virsün ziyâd* (G.249/5)

Hayy olan Cenâb-ı Hak ölüleri lütfu ve keremiyle diriltendir:

*Pes kıldı kamu mürdeleri lutfi ile Hayy
Hayy itti hayât ile yine lutfi temâşâ* (G. 82/2)⁵⁹

Bütün varlık Allah'ın **Hayy** ismiyle hayat bulduğu gibi Murâdî de Yüce Allah'ın Hayy ismi ile hayatlanmışır. Ayrıca şair Allah'ın Hayy ve Mennân isimlerini kendine şefaatçi kılarak cemalini görmek için dua eder:

*Buldi çün Hayy ile Murâdî hayât
El-hayâtü mine 'l- hayâti hayât* (G.203/5)

*Rızânı dilerem yâ Rab nasîb eyle anı bana
Müyesser eyle dîdârun bana yâ Hayy'u yâ Mennân* (G.997/2)

Murâdî **Rahîm** olan Allah'ın emirlerini işittiğini ve itaat ettiğini, tüm işlerini O'na havale ettiğini Arapça olarak nazmettiği bir beytinde şöyle ifade eder:⁶⁰

*Semi 'tu ata 'tü ilâ emrüke yâ Kerîm
Ve fevveztü emrî leke yâ Hakîmü Rahîm* (G.958/1)

Allah gariplerin dayanağı ve sığınağıdır. Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz lütfundan mahrum kalmamayı isteyen Murâdî, Allah'tan kendisine iyilikler ihsan etmesini diler:

*Za 'ifem mesnedüm sensin benüm her demde yâ Rahmân
Bana lutf eyle lutfundan inayet eyle yâ Gufrân* (G.997/1)

⁵⁹ Divan, b.b. G.82/2, 203/5, 205/3, 221/3, 275/4, 958/2 1096/5, 1191/4, 1098/3, 1176/1, 1351/1, 1468/4, Mk. 31/3.

⁶⁰ Divan, b.b.G. 271/2, 1176/3, 1146/1, 1296/1.

Durmadan Allah'ı zikreden Murâdî, dertli bir şekilde O'ndan rahmetini istemektedir.⁶¹

Dek durma Murâdî sen kıl zikrini ol şâhun
Derd ile çığır her dem rahm it bana yâ Rahmân (G.1155/7)

Aşağıya aldığımız beyitlerde Allah'ın “Kadîr, Mennân” isimlerinin bir arada kullanıldığını görmekteyiz. Bir arada kullandığı ism-i şeriflerle beyitlerin anlamını kuvvetlendirerek içeriğini genişleten şair, Allah'ın isimlerinin özelliklerini bir arada vermek istemiştir. Yardımını kullarına dost kılması için dua eden Murâdî, bütün âlemin Kadîr ve Mennân olan Cenâb-ı Hakk'a ait olduğunu beytinde vurgulamıştır:

Refîk eyle bu kullaruna tevîkûn meded yâ Rab
Çü sensin Kadîr ü Mennân senündür cümle-i âlem (G.871/8)

Murâdî hüküm sahibi olan Allah'ın kendisine merhamet etmesini istemektedir.⁶²

Yâ Rabbi Gufrân rahm it Murâd'a
Sensin çü A'zam sensin çü Deyyân (G.1176/5)

Cenâb-ı Hak, **Settâr**'dır. Kullarının ayıp ve kusurlarını örtendir:

Rabbün senün Gaffâr'dur her cürmini Settâr'dur
Kimi seve muhtârdur tevhîde gel tevhîde gel (G.808/3)

Kendini bilmekte akılların aciz kaldığını vurgulayan Murâdî, kendisini ancak kullarının kusurlarını örten Cenâb-ı Hakk'ın bileceğini ifade eder.⁶³

Ey Murâdî seni bilmekde 'ukûl 'âcizdür
Kimse bilmez bilür ancak beni Settâr neyem (G.927/5)

Allah **Sübhan**'dır. “Her türlü kötülük, eksiklik, acizlik ve noksanlıklardan uzak olandır.”⁶⁴ Mü'minler tarafından Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih için çokça zikredilir. Murâdî de derunî âleminin Sübhan'ın zikriyle dolu olduğunu şöylece ifade eder:⁶⁵

⁶¹ Divan, b.b. G. 764/5, 1010/1-2, 1033/1, 1146/1, 1167/3, 1176/1-3, 1482/2, 1534/4.

⁶² Divan, b.b.G. 1010/1.

⁶³ Divan, b.b G. 63/4, 945/3, 1065/5.

⁶⁴ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 160.

⁶⁵ Divan, b.b 1176/4.

Gülşen-i cennetde gördüm vech-i Sübhân âyetin
Bülbül-i kudsî okurdu cümle Rahmân âyetin (G.1093/1)

Tesbihün ile yâ Rab toldur içümi her dem
Çağıra bu cân ü dil her dem sana yâ Sübhân (G.1155/5)

Allah **Şâfi'**dir. Hasta kullarına şifa ihsan eylemek O'nun keremindendir:

Dest-i lütfuna elüm al ayağa kaldur beni
Çün keremdür sana kânûn eylegil hâsıl şifâ (G.36/3)

Allah, **Hâdî'**dir, doğru yolu gösteren, hidayet eyleyendir:

Didüm kim anda yâ Hâdî hidayet eyle her râha
Dinildi server oldun bihter oldun cümle bihterden (G.1021/3)

Yüce Allah **Hâfız'**dir. Tüm mahlûkatı koruyup kollayan, muhafaza eyleyendir:

Hâfız'un Allâhdur çün nâsırın hakdur yine
Kalbüni hakdan cüdâ kılma sana yokdur ziyân (G.1066/3)

Allah, **Müste'ân'**dir. Bütün yarattıklarına yardım eden, her daim yanlarında olandır:

Nefs-i emmâre zebûn eylemesin yâ Rab beni
Sığınuram sana andan dem-be-dem yâ Müste'ân (G.1055/4)⁷⁷

Allah **Rauf'**tur. Kullarını çok esirgeyen, günahlarını bağışlayandır:

Raûf geldi sorar hâlini muhibbün pes
Muhib irişdi habîbe virildi didi aman (G.1146/2)

Yüce Allah **Mübdi'**dir. Bütün varlıkları yoktan var edendir:

Sırr-ı envâr hicâb eyledi esnâf-ı hayâl
Mübdi '-i küll-i bedâyi ' dedür ikân didiler (G.421/4)

Mübdi 'i küll-i bedî ' revnak-ı milk-i vücûd
Merkez-i maksûd-ı hû mavtın-ı envâr-ı hû (G.1208/3)

Allah **Bârî**'dir, **Fâtır**'dır. Yarattığı her varlığı takdir ettiği şekilde emsalsiz ve örneksiz olarak yaratandır:

Cemâle âşık okurlar benüm çün âdemdür

Kemâl-i Bârî nazarda kemâl-i zâdümdür (G.489/1)

Bu kudret kudret-i 'uzmâ senün şânun 'azîminde

Ki zâtun a'zam ez-cümle Hüve'l-hayyü'llezi Fâtır (G.311/4)

2.2. MELEKLER

Sözlükte “haberci, kuvvet anlamlarına gelen melek kelimesinin çoğulu Melâike”dir.⁶⁶ “Allâh’ın emirlerine tam itaat eden, güçlerini daha üstün bir kaynaktan alan, dolayısıyla bağımsız olmayan, görevlendirip yollanan, kendilerini gönderen yüce kudretle gönderildikleri insanlar arasında aracı olan iyi nitelikteki ruhani varlıklardır.”⁶⁷ “Melekler, nurdan yaratılmış ve kendilerine birtakım vazifeler verilmiştir. Meleklerin yaptığı işler arasında diğer tabiat varlıkları ile birlikte sürekli Allah’ı yüceltme, O’na secde etme, emirlerini yerine getirme, Peygamber’e salât ve selam getirme, müminler için dua ve istiğfarda bulunma gibi vazifeleri Kur’ân -ı Kerîm de anlatılmıştır.”⁶⁸ Bu melekler özellikleri ve görevleri açısından *Murâdî Divânı*’nda yer almaktadır.

2.2.1. Cebrail

“Allah ile peygamberleri arasında elçilik ifâ etme işi ve Allah’ın emir ve vahiylerini tebliğe memur dört melekten biridir. Hz. Muhammed Hira dağındaki mağarada yalnız başına tefekküre dalmışken ilk defa olarak Allah’ın ‘Oku’ emrini ondan almıştır. Allah Teâlâ bir ayette ‘*Kim Allah'a, meleklerine, Cebrâîl'e, Mikâîl'e düşman olursa bilsin ki Allah kâfirlerin düşmanıdır*’⁶⁹ buyurmaktadır.”⁷⁰

Edebiyatta Cibril, Cibrîl-i Emîn, Rûhu’l-Emîn, Rûhu’l-Kuds, Rûh-ı Kudsî, Hümâyı Kudsî, Bülbül-i Kudsî, Tâvûs-ı Kudsî, Tâvûs-ı Arş, Tâvûs-ı Sidre gibi isimlerle de

⁶⁶ Hayreddin Karaman, v. dğr. *İman ve İbadetler, İlmihal*, C.1, TDV Yayınları, Ankara, 2004, 421.

⁶⁷ Ali Erbaş, “Melek”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, 2004, 37.

⁶⁸ M. Sait Özvarlı, “Melek”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, 2004, 40.

⁶⁹ Bakara: 2/98.

⁷⁰ Pala, 84.

anılır.⁷¹ Murâdî, Tecahül-i arifane ile mehbit-i Cibrîl terkihiyle Cebrail'den bahseder. Bu terkihi Hz. Cebrail'in vahy meleği oluşuna işaret edilir.⁷²

Mehbit-i Cibrîl olan peygamber-i dâna nedür
Ya Hudâ'dan münzel olan âyet-i kübrâ nedür (G.362/1)

Kalp birtakım sırların ve ilhamın mahalidir. Kalbin ilhama ve bir takım esrara mazhar olması sebebiyle *Murâdî Divanı*'nda gönül, Cebrail'e benzetilmektedir. Murâdî'nin kendi sözünü medih makamında överek sözlerini anlamamanın zor olduğunu ve Cebrail'in dahi bu anlamı bilse şaşkınlıktan tüy ve kanatlarını dökceğini ifade etmektedir:

Dil müşâbih olsa Cibrîl'e sakın kılma aceb
Tarfetü'l-aynında sırrın gördi bâlın söylemiş (G.633/4)
Güftârı bu Murâd'un fehm olmak oldu müşkil
Tâvûs-ı kudsî bilse dökerdi perr ü bâlın (G.1123/5)

2.2.2. Azrail

Ölüm meleğidir. “Kerrûbiyyûn denilen dört büyük melekten biri olup canlıların ruhunu almakla görevlendirilmiştir.”⁷³ “Kur’ân 'da ölüm meleğinin can almakla görevli olduğu açıkça belirtmekle birlikte⁷⁴ bu fiil, her işin gerçek faili olan Allah'a da nispet edilir.⁷⁵ Nitekim başka ayetlerde ölüm meleklerinden "elçilerimiz" (rusulüne)⁷⁶ diye bahsedilmektedir.”⁷⁷ *Murâdî Divanı*'nda ölüm meleği Azrail'in ismi sahih olarak bir beyitte geçmektedir. Burada Murâdî Azrail'in ölüm için bir vesile olduğunu, gerçek manada ruhları kabz edenin Allah olduğunu ifade etmektedir:

Nâkîl-i sûra didüm vir bana ihyâ haberin
Didi ihyâ ile emvâtı hemân anla vü dâna (G. 1121/2)

⁷¹ Pala, 84.

⁷² Divan, b.b. G. 1119/5, 1122/3.

⁷³ Pala, 50.

⁷⁴ Secde: 32/11.

⁷⁵ Zümer: 39/42.

⁷⁶ En'am: 6/61; A'raf: 7/37.

⁷⁷ Ahmet Saim Kılavuz, “Azrail” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV. 1991, 351.

Nefehâtumda durur rûh-ı mü'ebbed haberi
Kodı İsrâfîli Azrâ'ili hak didi lisân

(G.1121/3)

2.2.3. İsrâfil

“Dört büyük melekten birisidir. Bunlar, Kerrûbiyân veya Hamale-i Arşadı altında anılırlar. Âdem peygambere ilk secde eden melek İsrâfil'dir. Kıyamete dek Levh-i Mahfûz'a bakacak ve diğer üç meleğe ne yapacaklarını haber verecektir.”⁷⁸ “Kıyamet gününü, haşır ve neşri sûruyla o haber verecektir. Sûr'a ilk üfürüşünde bütün canlılar ölecek, ikinci üfürüşünde ise hesap için dirileceklerdir. Edebiyatta daha çok ikinci üfürüşüyle tenasüp içinde ele alınır.”⁷⁹ Murâdî divanda İsrâfil'den Kur'ân da bildirilen sûr'a üflemesi sebebiyle teşbihi olarak bahseder:⁸⁰

Arlanma gel Murâdî'nün kelâmın gûş kıl
Ansuzın bir gün rahîl için ider âvâz-ı sûr

(G.333/6)

Rûh-ı kudse sorar isen haberi ey ârif
Ey Murâdî seni İsrâfil'e sûr cân iderüz

(G.577/5)

2.3. KUTSAL KİTAPLAR

2.3.1. Zebur

“Davud Peygamber'e indirilen kutsal kitabı ifade eden Zebur ismi; genellikle hikmetli sözlere hasredilmiş, şer'î hüküm içermeyen kitapları ifade etmek için kullanılmıştır.”⁸¹

“Davud peygambere indirilen dört büyük kitaptan biridir. Buna Mezamir de denilir. Bu kitapta kutsal emirler yerine ilâhî ve neşîdeler yer almaktadır. Divan şiirinde Hz. Davud ile birlikte ve onun güzel sesiyle okuması dolayısıyla Zebur'dan sıkça bahsedilir. Bazen şairin kendi şiirini okuması da bu özelliklerle ele alınır.”⁸² Murâdî de bu geleneğe uyarak Zebur'a teşbih ettiği şiirlerini okuması durumunda dağların ve sahraların onu

⁷⁸ Pala, 239.

⁷⁹ Pala, 239.

⁸⁰ Divan, b.b. G.368/4, 416/5, 1121/3.

⁸¹ Salime Leyla Gürkan, “Zebur”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIV, 2013, 171-173.

⁸² Pala, 489.

dinlemek isteyen mahlûkat ile dolacağını ifade ederken aynı zamanda Davud Peygamberin Kur’ân da anlatılan kıssasına telmihte bulunur.⁸³

Eger Dâvud-veş kılsam bu elhânım Zebûrumda

Tolardı cümle mahlûkâtdan tağ ile sahrâlar (G.281/2)

2.3.2. Kur’ân-ı Kerim

“Söz ve anlamca tam bir mucize olan Kur’ân, daima ‘Kerim’ sıfatıyla birlikte anılır. O, vahyin en yüksek şeklidir. Allah’ın varlığı ve birliğini delilleriyle ortaya koyan, insanlığın iki dünya saadetini ve hayatını düzenleyen, onlara kurtuluş yolunu gösteren Kur’ân-ı Kerim için Mushaf, Kitâb, Furkan, Nûr vs. adlar da kullanılmaktadır.”⁸⁴

Divan şiirinin kaynakları arasında Kur’ân-ı Kerim’in yeri oldukça önemlidir. Şairler kaleme aldıkları şiirlerinde ayetleri anlam ve söz yoluyla iktibas ederek mısralarında kullanmışlardır.⁸⁵

Murâdî eserinde Kur’ân’a ve Kur’ân ayetlerinden yapılan lafzi ve manevi iktibaslara çokça yer vermekle beraber Kur’ân’ın yüceliğini, ilmin ve gizli sırların kaynağı olduğunu vurgulayan beyitleri de vardır. Nitekim o, mana sırlarına vakıf olmak isteyenlerin Kur’ân ile dost ve Kur’ân meclislerinin müdavimi olmalarını öğütler:

Sırr-ı ma’nâdan Murâdî ister isen ger haber

Gel enîsün hem celîsün dâ’imâ Kur’ân kıl (G.761/5)

Eger Ümmü’l-kitâb içre bilürsen ma’nâ-yı ihlâs

Eger hıfz-ı ulûm itdünse gel Kur’ân’ı göstergil (G.810/3)

2.3.2.1. Vahiy

Yüce Allah’ın hitabı olan vahiy⁸⁶ sözlükte “gizli konuşmak, emretmek, ilham etmek, ima ve işaret etmek, seslenmek, fısıldamak, mektup yazmak ve göndermek” anlamlarına gelir. İstılahta, “Allah’ın peygamberlerine iletmek istediği mesajlarını,

⁸³ Enbiyâ: 21/79, Sebe: 34/10.

⁸⁴ Pala, 278

⁸⁵ Divan, b.b. G.83/3, 691/4, 1561/6.

⁸⁶ Uludağ, 372.

doğrudan doğruya veya Cebrail vasıtasıyla bildirmesine” denir.⁸⁷ *Murâdî Divanı*’nda vahiy kelimesi “vahy-i hak” terkihiyle bir yerde geçmektedir. O da peygamberlere gelen vahyin ve evliyalara gelen ilhamın Allah’ın mutlak manada birliğini, asla ve asla iki olamayacağını bildirmektedir:

Evliyâyâ ayn-ı mülhem enbiyâyâ vahy-ı hak
Vâhid-i mutlak olupdur sâni olmadı inan (G 1082/4)

2.3.2.2. Ayet İktibasları

Ayet kelimesinin sözlükteki asıl anlamı “bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren alâmet”tir. Buna bağlı olarak “açık alâmet, delil, ibret, işaret” gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁸⁸

“Divan edebiyatında ayetler iktibas yoluyla kullanılır. İktibaslar ise bazen tam ibâre olarak, bazen ayet içinden bir iki kelime, bazen de anlam olarak söz konusu edilirler. Bazen irsâl-i mesel, bazen de telmih yapılan ayet iktibaslarına da rastlanır.”⁸⁹

Şairler genellikle divanlarında düşünce ve duygularını ifade edebilmek için ayet ve hadislerden sıkça yararlanmışlardır. Murâdî de aynı yolu takip ederek ayet ve hadislerden sıklıkla yararlanmışır.

Şerh eylemez bu hâlûmi vallâhi kâ’inât
Deryâ mürekkebe olsa zemîn âsman devât (G. 213/1)

Yaraşur güftârumun şerhinde nâfiz olsa ger
Yazmaya yir gök ola evrâk u aklâmı şecer (Mf. 34)

Yazılmaz defter-i şerhüm mürekkebe olsa deryâlar
Kamu mevcûd âcizlerdürür nakş-ı misâlümde (G. 1302/4)

Yukarıya aldığımız beyitlerde Murâdî Kehf: 18/109 ve Lokmân: 31/27. ayetlerine telmihte bulunmuştur. “*De ki: Rabbimin sözleri için deryâ mürekkebe olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek dahi, Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir.*”

⁸⁷ Yavuz, Karagöz, 676.

⁸⁸ Yusuf Şevki Yavuz, Abdurrahman Çetin, “Ayet”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, 1991, 242.

⁸⁹ Pala, 54.

(Kehf:18/109). “Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak -mürekkep olsa- yine Allah’ın sözleri -yazmakla- tükenmez.” (Lokmân: 31/27)

Murâdî, Kur’ân’ı anlayıp yorumlama iddiasında bulunan kişiden, başlangıç ile sonun; ezeliliğin ve ebediliğin mahiyetini öğrenmek için tecahül-i arifane ile “kün fe yekûn”⁹⁰ ayetinin şerhini ister.⁹¹ Bununla kastı, “ûlâ” ve “uhrâ”nın sırrının “kün-fekân” emrinde saklı olduğunu ifade etmektir:

Gel berü ey müdde ‘î billâhi vasf eyle bize
Kün-fekânun şerhini ûlâ nedür uhrâ nedür (G. 414/4)

Edebî gelenekte “kün fe kân” tabiri Cenab-ı Hakk’ın olmasını murat ettiği şeye “kün/ol” demesi ve onun hemen oluvermesini ifade için Kur’ân’dan müktebes olarak çokça kullanılır. Murâdî, Cenâb-ı Hakk’ın kâinatı, “kün” yani “ol” emri ile meydana getirdiğini ve bu suretle kudretini izhar ettiğini sıkça vurgular:

Kudret izharına budur kâfî
“Kâf u nûn”ı irişdi eyledi hâl (G. 849/4)

Murâdî, “kâf u nûn” (kün/كُن), yani ol emri ile dünya ve ahiretin, mülk ve melekûtun (her şeyin iç ve dış yüzünün) varlık sahasına çıktığını da aşağıya aldığımız beyitlerde ifade eder:

Oldı müstecmi’ sıfat-ı emr-i âlem “kâf u nûn”
“Kavlühü’l-hakku lehü’l-hükm” ile geldi kâtı ‘at (G. 168/2)

İki cihanı birbirine sığduran nedür
İki kelâm oldı kamu şey’e reh-nümâ (G. 6/4)

Murâdî, seher vaktinde “innî enellâh”⁹² ayeti üzerinde tefekkür etmeyi, anlamı ve açıklamasının ne olduğunu kavrayıp öğrenmeyi tavsiye etmektedir:

Subh-dem innî enellâh âyetin iz ‘ân kıl

⁹⁰ “Bir şeyi dilediği zaman, O’nun emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen oluverir.” Yâsîn: 36 /82.

⁹¹ Dağlar, 519.

⁹² “Mûsâ, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: “Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım.” Kasas: 28 /30.

Şerh ü ma 'nâsı nedür anlayuban ikân kıl

(G. 761/1)

Murâdî, “İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (Âl-i İmrân: 3/104) ayetine telmihte bulunarak “Emr-i bi'l-mârûf” edenlerin yarı yolda kalmayacaklarını ifade etmektedir:

Murâdî emri bi 'l-ma 'rûf idenler kalmadı yolda

Ki her kişi tarîkince bulur âlâ vü na 'mâdan

(G. 983/5)

Murâdî, “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve ona biz şah damarından daha yakınız.” (Kaf: 50/16) ayetine telmihte bulunarak kulları Allah’a çok uzak olmasına rağmen, O’nun kullarına çok yakın olduğunu söylemektedir:

Bana sen benden yakınsın lik ben bî-çâre dil

Kıluram her dem seni sahrâda deryâda taleb

(G.126/2)

Murâdî, “De ki: Bana, dini Allah’a halis kılarak O’na kulluk etmem emrolundu.” (Zümer: 39/11) ayetine telmihte bulunduğu ve Arapça kaleme aldığı beytinde halis bir istek ile Cenâb-ı Hakk’ın rızasına nail oluncaya kadar Allah’a ibadet etmesi gerektiğini şöylece ifade eder:

Yâ Murâdî fâ 'budu 'llâh muhlisen hattâ tenâl

Bi 'r-rızâ 'i 'l-hakkı mâ-kâne murâden hâlisen

(G.33/5)

Aşağıya örnek aldığımız beyitlerde görüleceği üzere ayetlerden lafzî iktibas yoluyla fazlaca yararlanılmıştır:

“Fasbir li-hükmi Rabbike” nün sırrın anladı

(G.5/4)⁹³

Pes “usri yüsri” e eyledi rağbetde ilticâ

(G.8/2)⁹⁴

Yâ âzîme 'l-lutfi ente Kadîrün mimmâ teşâ

(G.12/3)⁹⁵

“Len tenâlü 'l-birr” remzin bilmeyen şol câhile

(G.13/4)⁹⁶

⁹³ **Fasbir li-hükmi Rabbike**: “Rabbinin hükmüne (boyun eğip) sabret...” İnsan: 24; Divan, b.b. 92/3, 113/5.

⁹⁴ **Usri yüsri**: “Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır”, Talak: 65/7; “Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır.”, İnşirah: 94/5,6; Divan, b.b. 314/2, 408/4, 557/3, 660/2, 1265/3, 1309/3, 1345/2, Ms. 38/2

⁹⁵ **Ve’allemehu mimmâ yeşâ(u)**: “Dilediği ilimlerden ona öğretti”. Bakara: 2/251.

⁹⁶ **Len tenâlü 'l-birr**: “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça ‘iyi’ ye eremezsiniz.”, Âl-i İmran: 3/92; Divan, b.b. Ms. 2/2.

Emrini “kûn” kaldı künden oldu pes nûr-ı hüdâ (G.16/1)⁹⁷
Kim dimişler “Leyse li’l-insâni illâ mâ se’â” (G.17/8)⁹⁸
“Va’fü ‘annâ” virdini vird itmeseydi ger türâb (G.23/4)⁹⁹

Ger “sırât-ı müstakîm” üzre yürürsen ey hâkim (G.26/3)¹⁰⁰
“Fâhku’l-ısbâhı min aksi ziyâ’i’l-kibriyâ” (G.28/1)¹⁰¹
“Fe’d-hulû fe-s’av velâ insâne illâ mâ-se’â” (G.30/5)¹⁰²
“Alleme’l-esmâ” rumûzın fehmi iden ‘ârîflere (G.31/4)¹⁰³
Yâ habîbe’l-kalbi fa’hküm beynenâ fa’slih lenâ (G.33/1)¹⁰⁴
“Lâ vü len”den geçmişüz sensin bilen ahvâlümüz (G.33/2)¹⁰⁵
Mâ halaktü’l-cinne ve’l-insâne illâ mâ se’â (G.33/3)¹⁰⁶
Ente sultânün aleynâ Rabbenâ ekşiflenâ (G.37/2)¹⁰⁷
Rabbenâ etmim lenâ taksîrenâ taksîrenâ (G.37/5)¹⁰⁸
Nidâdur mahz-i kudretten “ve kaddernâhü takdîrâ” (G.64/1)¹⁰⁹
Anun şânındadır münzel “ve demmernâhü tedmîrâ” (G.64/5)¹¹⁰

⁹⁷ **Kûn**: “Bir şeyi yaratmak istediği zaman O’nun yaptığı ‘Ol’ demekten ibarettir. Hemen oluverir.” Yâ-sîn: 36/82; Bakara:2/117; Âli İmran:3.47.59; En’âm:6/73; Nahl: 16/40; Meryem: 19/35; Mü’min: 40/68, bkz. 186/4, 330/1, 364/3, 429/3, 613/2, 755/2, 849/4, 963/3, 1030/1, 1034/1, 1044/1, 1114/1, 1133/1, 1219/4, 1247/2, 1317/4, 1339/3, 1477/2, 1514/3, Mk.6/1, Mk.16/1.

⁹⁸ **Leyse li’l-insâni illâ mâ se’â**: “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Necm: 53/39; Divan, b.b. G. 37/3, 39/5, 400/3, 774/4, 786/5, Ms.4/11.

⁹⁹ **Va’fü ‘annâ**: “...bizi affet”, Bakara:2/286.

¹⁰⁰ **Sırât-ı müstakîm**: “Bize doğru yolu göster.”, Fâtiha: 1/2; Bakara: 2/142, 213; Âl-i İmrân: 3/51, 101; Mâide: 5/6; En’âm: 6/39, 87, 126, 161; Yunûs: 10/25, Hûd: 11/56, Hicr: 15/41; Nahl: 16/76, 121; Meryem: 19/36; Hac: 22/54; Nûr: 24/46; Yâ’sîn: 36/4,61; Saffât: 37/118; Şûrâ: 26/52; Zuhuruf: 4, 61, 64; Mülk: 67/22; bkz. 903/5, 1266/4.

¹⁰¹ **Fâhku’l-ısbâhı min’** “O, sabahı aydınlatır.” En’âm: 6/96; Tan yerini ağartan, geceyi dinlenme zamanı... Kıldırır...”; Divan, b.b. 214/1, 233/1, 235/3, 1320/1.

¹⁰² **Fe’d-hulû fe-s’av velâ insâne illâ mâ-se’â**: “Bilinsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur”;Necm: 53/39; **Fe’d-hulû**...; “O halde, içinde ebedî kalacağınız cehennemden kapılarından girin!”, Nahl: 16/29.

¹⁰³ **Alleme’l-esmâ**: “Ve Allah Âdem’e bütün isimleri öğretti.”Bakara: 2/31; Divan, b.b. 377/1, 1293/2.

¹⁰⁴ **Fa’hküm beynenâ**: “Aramızda adalet ile hükmet”, Sad: 38/22.

¹⁰⁵ **Lâ vü len** (velen): “Yapamazsanız kielbette yapamayacaksınız...”, Bakara: 2/24, Divan, b.b.. 172/4, 328/4, 764/5, 1167/5.

¹⁰⁶ **Vemâ halaktü’l-cinne ve’l-insâne**: “... Ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”, Zâriyât: 51/56; illâ mâ se’â: Divan, b.b. G 17/8b.

¹⁰⁷ **Rabbenâ ekşiflenâ**: “Rabbimiz bizden azabı kaldır.” Duhan: 44/12.

¹⁰⁸ **“Rabbena etmim lena nurena vağfir lena inneke ala külli şey’in kadîr”**: “Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla, gerçek ki, çünkü sen her şeye kadirsin.” Tahrîm: 66/8.

¹⁰⁹ **Ve kaddernâhü takdîrâ**: “Her şeyi yaratıp ona nizam veren”; Furkan: 25/2.

¹¹⁰ **Ve demmernâhü tedmîrâ**: “Biz de orayı darmadağın ederiz”, İsra: 17/16.

“Fe-emmâ” söyle güftârın bilür anı olan dâna	(G.65/5) ¹¹¹
Tebâreke ismü Mevlâyî Te’âlâ şânühü cem’â	
Hüve’l-hayyü’llezî lâ-hû ve illâ hû ve Mevlânâ	(G.67/1) ¹¹²
Anun çün çığrışup dirler “ata’nâ”	(G.73/5) ¹¹³
Bana geldiyse ger emr-i “fetennâk”	(G.75/2) ¹¹⁴
Pes virdi cevâbını “tebârekte te’âlâ”	(G.81/1) ¹¹⁵
“Eşfaktü” didi şefkat ile oldu çü müşfik	
Pes didi “hasebnâhü hisâben ve yesîrâ”	(G.81/3) ¹¹⁶
“Tâ-Hâ” da bulundu yine “Tâ-Hâ” ile “esrâ”	(G.81/4) ¹¹⁷
“Men kâne yerânî fe-yerânî” de konuldu	(G.81/5) ¹¹⁸
Fir’avnîlere Mûsî-i kudret yed-i beyzâ	(G.81/7) ¹¹⁹
Pes didi ana “Kâf” dahı “Kur’ânun mecîdün”	
“Ve’n-Necm” den didiler âyet-i kübrâ	(G.83/3) ¹²⁰
Zâkire geldi hükm-i “kerremnâ”	(G.86/1) ¹²¹
Rabenâ etmim lenâ ve en’amnâ	(G.91/2) ¹²²

¹¹¹ **Fe-emmâ**: Fakat: Bakara: 2/26; Âli İmrân: 3/7, 56, 106; Nisâ: 4/173, 175; Tevbe: 9/124; Hûd: 11/106; Ra’d: 13/17; Kassas: 28 /67; Rûm: 30/15; Fussilet: 41/15; Câsiye: 45/30; Vâkı’a: 56/88; Hâkka: 69.5.19; Nâzi’ât: 79/37; İnşikâk: 84/7; Fecr: 89/15; Leyl: 92/5; Duhâ: 93/9; Kâri’a: 101/6; bkz. 67/2, 149/3, 187/2, 303/2, 680/5, 720/2, 862/3, 1016/5, 1307/4, 1290/5.

¹¹² **Tebâreke ismü**: Büyüklük ve ikram sahibi Rabbinin adı yücelerden yücedir; Rahmân: 55/78. **Hüve’l-hayyü’llezî lâ-hû ve illâ hû**: O daima diridir, O’ndan başka hiçbir tanrı yoktur; Mü’mîn: 40/65.

¹¹³ **Ata’nâ**: “...itaat ettik...”, Bakara: 2/285; Nisa: 4/46; Maide: 5/7; Nur: 24/47, 51; Sebe: 34/66, 67.

¹¹⁴ **Fetennâk**: “Seni endişeden kurtardık ve seni iyiden iyiye denemeden geçirdik.”; Tâ-Hâ: 20/40.

¹¹⁵ **“Tebârekte te’âlâ”**: “Âlemlerin Rabbi olan Allah Yüce’dir”; Araf: 7/54.

¹¹⁶ **Eşfaktü**: “Şefkat ettim. Hususî konuşmanızdan önce sadaka vermekten ürktünüz mü ki bunu yerine getirmediğiniz?”, Mücâdele: 58/13.

Hasebnâhü hisâben ve yesîrâ: “Onun hesabını kolay kıldık. (Kimin kitabı sağından verilirse, sevinçli olarak ailesine dönecektir.”; İnşikak: 84/7-9, Fecir: 89/8.

¹¹⁷ **“Tâ-Hâ”**; Ta-Ha/1; **Esrâ**: “Gece yürütmek. (Muhammed kulunu Mescid-i Harâm’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir.”; İsrâ: 17/1; Divan, b.b. 377/2, 983/1, 1564/4.

¹¹⁸ **Men kâne yerânî fe-yerânî**: “... terânî...” Musa: ‘Rabbim! Bana (kendini) göster, seni göreyim!’ dedi. (Rabbi): “Sen beni asla göremezsin fakat şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sende beni göreceksin” buyurdu. A’râf: 7/143; Divan, b.b. 141/3, 504/3, 1045/1, 1062/3, 1562/2.

¹¹⁹ **“Yed-i beyzâ**: Elini koltuğunun altına sok ki, bir başka mucize olmak üzere, kusursuz ve lekesiz beyazlıkta çıksın.”; Tâ-Hâ: 20/22; Şu’arâ: 26/33; Neml: 27/12; Kassas: 28/32; A’râf: 7/108.

¹²⁰ **Kâf**: “Şerefli Kur’ân’a and olsun.”; Kâf: 50/1; **Kur’ânun mecîdün**: “Şerefli Kuran’a and olsun.” Kâf /1; Bürûc/21; **Ve’n-Necm**: “Battığı zaman yıldıza and olsun ki...”, Necm: 53/1; **âyet-i kübrâ**: “Ve ona sen büyük mucizeyi gösterdi”; Nâzi’ât: 79/20, Divan, b.b. 261/2, 352/6.

¹²¹ **Kerremnâ**: Şerefliendirdik. “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık”; İsrâ: 17/70; bkz. 93/2.

¹²² “Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla.”; Tahrîm: 66/8.

“ Limeni’l-mülk ”e istedüm ma’nâ	(G.92/3) ¹²³
Ey Murâdî “ bî-hakkı arşı azîm ”	(G.92/5) ¹²⁴
Rabbi zidnî ve min ledünke ilmâ	(G.93/4) ¹²⁵
Pes kıldı nidâ didi “ Keşefnâ ”	(G.95/1) ¹²⁶
Levh-i dile mestûr olalı “ âyet-i ümmü’l-kitâb ”	(G.114/3) ¹²⁷
Didün çünkü “ Lâ-taknetû ” olmazam ben “ kanût ”	(G.119/2) ¹²⁸
Yâ ne dirsın sen kelâm-ı bî-hicâba “ mâ-kezeb ”	(G.127/4) ¹²⁹
Bû Lehebdür nâr-ı dūzahda yanar hem çün “ hatab ”	(G.127/5) ¹³⁰
Sırr-ı “ ev-ednâ ”da a’lâ olmağa a’lem gerek	(G.129/4) ¹³¹
Ol durur yarın diyen “ Yâleytenî küntü türâb ”	(G.134/5) ¹³²
Egerçi kasd-ı vukû’ oldu vâkıfa “ lâ-reyb ”	(G.142/3) ¹³³
Ne ma’na bil ki bî-ma’nâ olupdur hep “ ulü’l-elbâb ”	(G.145/4) ¹³⁴
İnneke Kadîrün serî’ü hisâb	(G.154/1) ¹³⁵
Beyân-ı “ beyyinât ”undan sana bürhân ider yâ Rab	(G.148/ 2) ¹³⁶

¹²³ “Bugün hükümlanlık kimindir? Kahrân olan tek Allah’ındır”; Mü’min: 40/16, bkz. 270/4.

¹²⁴ **bî-hakkı ‘arşı ‘azîm**: “O yüce arşın sahibidir.” Tevbe: 9/129; Mü’minün: 23/86; Neml: 27/23, 26.

¹²⁵ **Min ledünke ‘ilmâ**: “Yine ana tarafımızdan bir ilim öğretmiştik”; Kehf: 18/65; “Rabbim! İlmimi artır de”, Ta, Ha: 20/114.

¹²⁶ **Keseşfnâ**: “Biz, ulaşacakları bir müddete kadar onlardan azabı kaldırıncâ hemen sözlerinden dönuverdiler”; Araf: 7/135; Yunus: 10/12, 98; Enbiya: 21/84; Mü’minun: 23/75; Zuhuruf: 43/50; Kaf: 50/22.

¹²⁷ **Âyet-i ümmü’l-kitâb**: “Kitapların anasının âyeti; Sana Kitab’ı indiren odur. Onun (Kur’ân’ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab’ın esasıdır.”; Âli İmran: 3/7; Rad: 13/39; Divan, b.b. 130/1, 159/3, 161/4, 810/3

¹²⁸ **Lâ-taknetû**: “...Allah’ın rahmetinden ümüd kesmeyin..”, Zümer: 39/53; **Kanût**: “İnsan, hayır istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa hemen ümitsizliğe düşer, üzüliürir”; Fussilet: 41/49.

¹²⁹ **Mâ-kezeb**: Yalanlamadı. “(Gözleriyle) gördüğünü kalbi yalanlamadı”; Necm: 53/11.

¹³⁰ **Hatab**: “Ebu leheb’in iki eli kurusun; kurudu da!”, Tebbet/1; “Odun taşıyıcı olarak ve boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu haldekarısında ateşe girecek.”; Tebbet: 111/4-5; Divan, b.b. 131/3, 1503/5.

¹³¹ **Ev-ednâ**: “O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.”; Necm: 53/9. Divan, b.b. 314/1, 1002/3, 1117/1, 1141/1, 1190/3.

¹³² **Yâleytenî küntü türâb**: “Keşke toprak olsaydım...”, Nebe: 78/40.

¹³³ **Lâ-reybe fih**: “Bu kitap (Kur’ân) onda asla şüphe yoktur...”, Bakara: 2/2; Âli İmran: 3/9, 25; Nisa: 4/87; En’am: 6/12; Yunus: 10/37; İsra: 17/99; Kehf: 18/21; Hac: 22/7; Secde: 32/2; Mü’min: 40/59; Şura: 42/7; Casiye: 45/26, 32; Divan, b.b. 1380/3.

¹³⁴ **Ulü’l-elbâb**: “... Akıl sahipler...”, Bakara: 2/269; Âli İmran: 3/7; Ra’d: 13/19; İbrahim: 14/52; Sâd: 38/29; Zümer: 39/9, 18; Mü’min: 40/54; Divan, b.b. 164/3, 1097/5.

¹³⁵ **Serî’ü hisâb**: “Şüphesiz Allah’ın hesabı çok süratlidir”, Bakara: 2/202; Nur: 24/39; Mü’min: 40/17; Maide: 5/4; Ra’d: 13/41; İbrahim: 14/27; Ali İmran: 3/19, 199.

¹³⁶ **Beyyinât**: “Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar ehl-i kitaptan ve müşriklerden inkarcılar (küfürden) ayrılacak değillerdi.” Bakara: 1/87, 92, 99, 159, 185, 209, 213, 253; Âli İmran: 3/86, 97, 105.183.184; Nisa: 4/153; Maide: 5/32, 110; Araf: 7/101; Tevbe: 9/70; Yunus: 12/13, 15, 74; İbrahim: 14/9; Nahl: 16/44; İsra: 17/101; Meryem: 19/73; Ta-Ha: 20/72; Hac: 22/16; Nur: 24/1; Kasas: 28/36; Ankebut: 29/39, 49; Rum: 30/9, 47; Sebe: 34/43; Fatır: 35/25; Mü’min: 40/22, 28, 34, 50, 66, 83; Zuhuruf: 43/63; Casiye: 45/17, 25; Ahkaf: 46/7; Hadid: 57/9, 25; Cum’a: 62/6; Tegabun: 64/6; Tahrim: 66/11; Divan, b.b. 168/1, 172/5,

<i>Rabbi innî zalemtü fagfirî</i>	(G.154/3) ¹³⁷
<i>Rabbi yessir ani 'l-cemâli nasîb</i>	(G.157/1) ¹³⁸
<i>Atdı avcından çü bir müşt-i türâb</i>	(G.159/1) ¹³⁹
<i>Yünâdî münâdin lenâ min mekânin karîb</i>	(G.162/1) ¹⁴⁰
<i>“Fe'd-hulûhâ hâlidîn” âvâzesin gûş eyleyen</i>	(G 167/3) ¹⁴¹
<i>“Kavlühü'l-hakku lehü'l-hükm” ile geldi kâtı 'ât</i>	(G 168/2) ¹⁴²
<i>Oldılar ol âbdan her “tayyibin ü tayyibât”</i>	(G 171/2) ¹⁴³
<i>“Leyletü'l-kadr”dur anun birisi biri “berât”</i>	(G.181/6) ¹⁴⁴
<i>“Elâ kum fe-enzur” ma 'nîsin fehmi eyleyen 'ârif</i>	
<i>“Fe-kebbir”den “fe-tahhir”den dem urursan gelür hâlât</i>	(G.188/3) ¹⁴⁵
<i>El-hâliku'llezî halaka'l-mevte ve'l-hayât</i>	(G.211/1) ¹⁴⁶
<i>Takdîr kıldı hükm ile gönderdi “nâzi'ât”</i>	(G.211/3) ¹⁴⁷
<i>“Ve'l-'âdiyât”la okudu bunda “nâşitât”</i>	(G.211/4) ¹⁴⁸
<i>“Ve nahnü akrebu” sırrınadur viren salavât</i>	(G.215/4) ¹⁴⁹
<i>Yazdı çün evvel “kalem” “İnni ena'llâhu ehad”</i>	(G.231/2) ¹⁵⁰
<i>Zâhir oldı lem'a-i “İnnâ fetahnâ”dan fütûh</i>	(G.232/1) ¹⁵¹

211/2, 213/3, 255/4, 347/4, 347/5, 421/1, 881/4, 1071/1, 1212/3, 1225/4, 1251/3, 1256/5, 1349/2, 1372/2, 1412/5, 1469/2, Ms.34/1.

¹³⁷ **Rabbi innî zalemtü fağfirî:** “Musa: “Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim (başıma iş açtım) beni başışla” dedi, Kasas: 28/16; Hüsnü me'âb: “İman edip iyi iş yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt da onlar içindir.” Ra'd: 13/29.

¹³⁸ **Rabbi yessir:** “İşimi kolaylaştı”, Ta-Ha: 20/26.

¹³⁹ **Müşt-i türâb:** “Atığın zaman da sen atmadın”, Enfal: 8/17.

¹⁴⁰ **Rabbenâ innenâ semî'nâ munâdiyen yunâdî...**: “Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, “Rabbimize inanın!” diye imana çağıran bir davetçiyi (Peygamber'i, Kur'an'ı) işittik, hemen iman ettik. Artık bizim günahlarımızı başışla, kötülüklerimizi ört, ruhumuzu iyilerle beraber al, ey Rabbimiz!”, Âli İmran: 3/193.

¹⁴¹ **Fe'd-hulûhâ hâlidîn:** “Ölümsüzler oraya (cennete) girsin!”, Zümer: 39/73; bkz: 374/5, 1193/5.

¹⁴² **Kavlühü'l-hakku lehü'l-hükm:** “Ol dediği gün herşey olur. Onun sözü gerçektir. Sura üfleneceği gün hükümler O'nundur.” En'am: 6/73.

¹⁴³ **Tayyibin ü tayyibât:** “temiz kadınlar, temiz erkeklere, temiz erkekleri de temiz kadınlara yakışır...””; Nur: 24/26.

¹⁴⁴ **Leyletü'l-kadr:** “Biz onu, (Kur'an'ı) Kadir Gecesinde indirdik.”, Kadir: 97/1.

¹⁴⁵ **Elâ kum fe-enzur:** “Kalk ve (insanları) uyar”, Müddessir: 74/2; **Fe-kebbir:** “Sadece Rabbini büyük tanı.” Müddessir: 74/3; **Fe-tahhir:** “Elbiselerini temiz tut.”, Müddessir: 74/4; Divan, b.b. 626/1, 626/3, 1226/1.

¹⁴⁶ **el-Hâliku'llezî halaka'l-mevte ve'l-hayât:** : “O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır.” Mülk: 67/2.

¹⁴⁷ **Nâzi'ât:** “Söküp çıkaranlara and olsun”, Nâzi'ât: 79/1.

¹⁴⁸ **Ve'l-'âdiyât:** “And olsun Allah yolunda yüzdükçe yüzenlere, yarışıkça yarışanlara”; Nâzi'ât: 79/2.

¹⁴⁹ **Ve nahnü akrebu:** “Biz ona şah damarından daha yakınız”, Kaf: 50/16.

¹⁵⁰ **Kalem:** Nun; “Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına and olsun”, Kalem: 68/1; İnni ena'llâhu ehad: “Bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım”, Kasas: 28/30, Ta-Ha: 20/14, Neml: 27/9; Divan, b.b. 364/4, 396/9, 761/1, 895/5, 1278/1, 1401/1, 1401/1.

¹⁵¹ **İnnâ fetahnâ:** “Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik”, Fetih: 48/1; Divan, b.b. 494/ 5, 539/5, 1193/3

<i>Gayra nazardan eylemişem tevbe-i nasûh</i>	(G.236/2) ¹⁵²
<i>Pes cevâbını virüp didi bana “hel min mezîd”</i>	(G.241/4) ¹⁵³
<i>Cümleden oldu cevâbı “el-vedûdü el-vedûd”</i>	(G.243/3) ¹⁵⁴
<i>“Rabbi enzilnî” du‘âsıyla du‘âsın isteyen</i>	(G.243/4) ¹⁵⁵
<i>Yâ murâd-ı külli şey’in şeydedür asl-ı murâd</i>	(G.246/1) ¹⁵⁶
<i>Kul hüve ‘llâhü ‘llezî kul lâ-ilâhe illâ-ehad</i>	
<i>Kul hüve ‘r-Rabbü ‘llezî kul lâ-ilâhe illâ-samed</i>	(G.247/1) ¹⁵⁷
<i>Lem yelid ve lem-yûled ve-lem yekün lehü küfüven ehad</i>	(G.247/2) ¹⁵⁸
<i>Rabbi bilürse “lem yelid” kimseyi bendeş itmez ol</i>	(G.256/4) ¹⁵⁹
<i>Lâkî şol anladı k’ana bildüre vâhid ehad</i>	(G.257/1) ¹⁶⁰
<i>Kim ki adûdur ana oldu “ke-misli’r-remâd”</i>	(G.258/5) ¹⁶¹
<i>“Selâmün kavî” nedür cennet-i mu‘allâda</i>	(260/4) ¹⁶²
<i>Didi “Nûn” ile “Sâd” “Yâ-Sîn” “Hâ-Mîm” “Elif-Lâm-Mîm”</i>	(264/1) ¹⁶³
<i>Bilüp vahyî çü “yûhâ”dan idüp fettâh-ı feth-i bâb</i>	(G.261/2) ¹⁶⁴
<i>İrîşdi “nasri izâ-câ”danidüp fettâh-ı feth-i bâb</i>	(G.264/3) ¹⁶⁵
<i>Tevakkuf eyleyüp “el-hamd” yürüdi çün bâd</i>	(G.264/4) ¹⁶⁶
<i>“İnnenî Rabbün”didi her ‘uzv ad</i>	(G.269/2) ¹⁶⁷

¹⁵² **Tevbe-i nasûh:** “Samimi bir tevbe ile Allah’a dönün”, Tahrîm: 66/8.

¹⁵³ **Hel min mezîd:** “Daha var mı?”, Kaf: 50/30.

¹⁵⁴ **el-Vedûdü el-vedûd:** (Çok şefkatli) “Muhakkak ki Rabbim çok merhametlidir eder ve (müminleri) çok sever.”, Hud: 11/90, Buruc: 85/14.

¹⁵⁵ **Rabbi enzilnî:** “Rabbim! Beni bereketli bir yere indir”, Mü’minun: 23/29.

¹⁵⁶ **Külli şey’in:** “...her şeyin yaratıcısıdır.”, En’am: 6/102.

¹⁵⁷ “De ki o Allah birdir. Allah sameddir.” İhlâs: 112/1, 2; bkz. 810/3.

¹⁵⁸ “O doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.”, İhlâs: 112/3, 4; bkz. 648/2, Mk.21/2.

¹⁵⁹ **Lem yelid:** “O doğurmamıştır”; İhlâs: 112/3.

¹⁶⁰ “De ki o Allah bir birdir.”, İhlâs: 112/1.

¹⁶¹ **Ke-misli’r-remâd:** “Rablerini inkâr edenlerin durumu (şudur), Onların amelleri fırtınalı bir günde, rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer.” İbrahim: 14/18.

¹⁶² **Selâmün kavî:** “Onlara merhametli Rabb’in söylediği selam vardır.” Ya-Sin: 36/58.

¹⁶³ **Nun;** Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına and olsun”, Kalem: 68/1; Sâd: “Öğüt veren Kuran’a yemin ederim ki.”, Sad: 38/1; **Yâ-Sîn:** Ya-Sin: 36/1; **Hâ-Mîm:** Ha-Mim; Mümin: 40/1, Fussilet: 41/1, Şura: 42/1, Zuhuruf: 43/1, Duhan: 44/1, Casiye: 45/1, Ahkaf: 46/1; **Elif, Lam, Mim;** Bakara: 2/1, Âli İmran: 3/1, A’raf: 7/1, Rad: 13/1, Ankebut: 29/1, Rum: 30/1, Lokman: 31/1, Secde: 32/1; Divan, b.b.. 761/2, 1401/1, 1564/4.

¹⁶⁴ **Yûhâ:** “O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir.”, Necm: 53/4.

¹⁶⁵ **Nasri izâ-câ:** “Allah’ın yardımı ve zaferi gelip de”, Nasr: 110/1; Tebbet: “Ebu Leheb’in iki eli kurusun; kurudu da”, Tebbet: 111/1.

¹⁶⁶ **el-Hamd:** “Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a (c.c.) mahsustur”, Fatiha: 1/2. Divan, b.b. 408/3, 1023/5, 1301/5, 1341/2.

¹⁶⁷ **İnnenî Rabbün:** “Şüphesiz Ben Allah’ım (c.c.)”; Ta-Ha: 20/14.

“Nefahnâ”nu nidâsı çün türâba irdi lutfından	(G.297/3) ¹⁶⁸
Ki zâtun a‘zam ez-cümle “Hüve’l-hayyü’llezi fâtır”	(G.311/4) ¹⁶⁹
“Min tarafın hafıyyın” âhırinde dûrdur	(G.330/3) ¹⁷⁰
“Âyet-i kübrâ”dadur ayn-ı ulûm-ı “kûn fekân”	(G.340/4) ¹⁷¹
Ey Murâdî Hakka tâ‘at eyle “fî’l-leyl ve’n-nehâr”	(G.355/5) ¹⁷²
Çün belî bezminde nûş itdüm bu câm-ı ışkî ben	(G.357/4) ¹⁷³
Yâ nedendür yâ nedür bu ‘urve-i vüskâ nedür	(G.362/4) ¹⁷⁴
Ey Murâdî çeşmün oldı “aynâni tecriyân”	(G.397/5) ¹⁷⁵
“Ve’l-fecri leyâlî”devirildi haber-i yâr	
Dil “şef” ile “vetr”i ne hisâb eyleye tekrâr	(G.454/1) ¹⁷⁶
Her kim ki ola fân ana ‘ışk intihâ yiter	(G.470/3) ¹⁷⁷
Her“Mâ-halak”da sırr ile sırrı haberedür	(G.478/5) ¹⁷⁸
Âbid ü sâcid olup lu‘b ile lehv eyleme	(G.495/2) ¹⁷⁹
Seyr-i fî’llâh idelüm sırr-ı ma‘a’llâh ile biz	(G.579/1) ¹⁸⁰
Şer‘ini sâbit kılup sübhân ilâ yevmi’l-kıyâm	(G.626/3) ¹⁸¹
“Ve-lem-yekûn lehü küfven ehad” buyurdu ardınca	(G.648/3) ¹⁸²

¹⁶⁸ Nefahnâ: “İrzini iffetle korumuş olanı (Meryem’i de an) Biz ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunucümle alem için bir ibret kıldık..”Enbiya: 21/ 91, Tahrim -/12; Divan, b.b. 1320/2.

¹⁶⁹ Hüve’l-hayyü’llezi fâtır: “Gökleri ve yeri yaratan Allah’a hamd olsun..”, Fâtır: 35/1.

¹⁷⁰ Min tarafın hafıyyın: “Ateşe arz olunurlarken onların, zilletten başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli baktıklarını göreceksin”, Şura: 42/45.

¹⁷¹ Âyet-i kübrâ: “Ve ona en büyük mucizeyi gösterdi”Nâzi‘ât: 79/20; kûn-fekân: bk. G 16/1b; Divan, b.b. 343/3, 362/1, 395/1, 448/3, 783/4, 834/5, 888/4, 903/3, 989/4, 1002/ 5, 1045/1, 1196/1, Mk.25/3

¹⁷² Fî’l-leyl ve’n-nehâr: “...Gecede ve gündüzde barınan her şey O’nundur...”, En’am: 6/13.

¹⁷³ Belî: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim” demiş. (Onlar da) “Evet (buna) şahid olduk, dediler” A’raf: 7/172; Divan, b.b. 556/4, 712/5, 936/1, 954/5, 977/2, 1124/3, 1145/2, 1282/4, 1387/3, 1506/1, 1512/4, 1531/4, 1557/3.

¹⁷⁴ ‘Urve-i vüskâ: “Allah’a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır.” Bakara: 2/256; Lokman: 31/22; Divan, b.b. 632/1.

¹⁷⁵ Aynâni tecriyân: “İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır”; Rahman: 55/50.

¹⁷⁶ Ve’l-fecri leyâlî: “Fecre, on geceye (haccin on gecesine) and olsun!”, Fecir: 89/1,2; Şef’... Vetr: “Çifte ve teke de and olsun”, Fecir: 89/3; 1068/1.

¹⁷⁷ Fân: “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır.”, Rahman: 55/26.

¹⁷⁸ Mâ-halak: “Yaratmadı”Bakara: 2/228, Âli İmran: 3/191, A’raf: 7/185, Yunus: 10/6, Nahl: 16/48, 81; Müminun: 23/91; Şuara: 26/166; Rum: 30/8; Leyl: 92/3; Felak: 113/2; Divan, b.b. 1537/4

¹⁷⁹ Lu‘b... lehv: “Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir” En’am: 6/32; Ankebut: 29/64; Muhammed: 47/36; Hadid: 57/20.

¹⁸⁰ Ma‘a’llâh: “...Allah’la beraber “, En’am: 6/19; Hicr: 15/96; İsra: 17/22; Müminun: 23/117; Furkan: 25/68; Şuara: 26/213; Kasas: 28/88; Kaf: 50/26; Zariyat: 51/51, Cin: 72/18.

¹⁸¹ Yevmi’l-kıyâm: “...kıyamet günü toplayacaktır”, Nisa: 4/87; Maide: 5/14; En’am: 6/12; Araf: 7/167; İsra: 17/62; Kasas: 28/71, 72; Casiye:45/26; Ahkaf: 46/5; Kalem: 68/39.

¹⁸² Ve-lem-yekûn lehü küfüven ehad: “O’nun hiçbir dengi yoktur.”; İhlâs: 112/4.

<i>Mu'în olmaz ise sana “fe-inne’s-sa’ye lâ-tenfa”</i>	(G.657/4) ¹⁸³
<i>Cemâli âyet-i Rahmân visâli derdüme dermân</i>	(G.682/3) ¹⁸⁴
<i>“Nahnü akreb” âyeti tefsîrine olmaz yasak</i>	(G.693/3) ¹⁸⁵
<i>“Mâ vü men”den geçüp mübâh oldı</i>	(G.712/2) ¹⁸⁶
<i>İrişdi cism-i hâkîye nidâ-yı “kum fe-erselnâk”</i>	(G.714/1) ¹⁸⁷
<i>Miyân-ı hayy u meyyitde gelüp “yuhyî yümût” ahrâb</i>	(G.718/4) ¹⁸⁸
<i>Rûhum oldı sen mehün dil-dâdesi “Allâhu efâk”</i>	(G.733/2) ¹⁸⁹
<i>“Kem lebistük” bilmeyen manâ vü sırrından haber</i>	(G.763/3) ¹⁹⁰
<i>“Yâ eyyühe’l-müddessir” “kum fe-enzîr” sırrını</i>	(G.763/4) ¹⁹¹
<i>Kâne hayyen bi-hayâti velehü’l-hayyü samed</i>	(G.801/5) ¹⁹²
<i>Sabr-ı kazâ kıl ey gönül didi “yuhibbu’s-sâbirîn”</i>	(G.806/2) ¹⁹³
<i>Sırrına “râci” ün yine ‘ilmini vâsi’ anlağıl</i>	(G.814/1) ¹⁹⁴
<i>Oldı pes anun cevâbı “i’lemû”</i>	(G.838/4) ¹⁹⁵
<i>Küllü şey’in hâdisinde ibtidâsın gözledüm</i>	(G.881/2) ¹⁹⁶
<i>Benlügüm terk eyleyüp şems-i duhâdan geçmezem</i>	(G.888/3) ¹⁹⁷

¹⁸³ **Fe-inne’s-sa’ye lâ-tenfa’:** “Ve bir günden sakının ki, o günde hiç kimse başkasına namına bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaet fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmezler.” Bakara: 2/123.

¹⁸⁴ **Âyet-i Rahmân:** Rahman: 55/1; bkz. 688/4, 1146/1, 1509/4.

¹⁸⁵ **Nahnü akreb:** “Biz ona şah damarından daha yakınız.” Kaf: 50/16.

¹⁸⁶ **Mâ vü men:** “Kudret helvası ve bildürün indirdik, “Verdiğimiz güzel nimetlerden yeyiniz” dedik.”, Bakara: 2/57.

¹⁸⁷ **Kum fe-erselnâk:** “(Resûlüm) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.”Enbiya: 21/107; Divan, b.b. 715/1, 718/1.

¹⁸⁸ **Yuhyî yümût:** “Canı veren de alan da Allah’tır.”, Âli İmran: 3/156, Bakara: 2/260, A’raf: 7/158, Tevbe: 9/116, Yunus: 10/56, Mü’minun: 23/80, Mü’min: 40/68, Duhan: 44/8, Hadid: 57/2.

¹⁸⁹ **Allâhu efâk:** “Allah iftirayı ortaya çıkarır”..(Onlar, günaha, iftiraya düşkün olan herkesin üstüne düşerler.”Şu’ara: 26/222, “Vay hâline Yalancı ve günahkâr kişinin!”), Câsiye: 45/7-8.

¹⁹⁰ **Kem lebistük:** “Bunun üzerine Allah onu yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti, “Ne kadar kaldın?” dedi...””, Bakara: 2/259, Kehf: 18/19, Mü’minun: 23/112.

¹⁹¹ **Yâ eyyühe’l-müddessir:** “Ey bürübüp sarıyan (Resûlüm)!”, Müddessir: 74/1; **kum fe-enzîr:** Divan, b.b. G 188/3.

¹⁹² **Kâne hayyen:** “Diri olanları uyarsın”, Ya-Sin: 36/70; Samed: Divan, b.b. G 247/1a.

¹⁹³ **Yuhibbu’s-sâbirîn:** “Allah (cc.) sabredenleri sever.” Âli İmran: 3/146.

¹⁹⁴ **Râci:** “Onlar, kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini düşünen ve bunu kabullenen kimselerdir.” Bakara22/46, Enbiya’: 21/ 93, Mü’minun: 23/60; Divan, b.b. 1209/3.

¹⁹⁵ **İ’lemû:** “Bilin ki Allah’, ölümünden sonra yeryüzünü canlandırıyor!”; Hadid: 57/17; Bakara: 2/194, 196, 203, 209, 223, 231, 233, 235, 244, 267; Maide: 5/34, 92; 98; Enfal: 8/24, 25, 28, 40, 41; Tevbe: 9/2, 3, 36, 123; Hud: 11/14; Hucurat: 49/7; Hadid: 57/17, 20.

¹⁹⁶ **Küllü şey:** “Allah şüphesiz her şeye Kadir’dir.”, Bakara: 2/20, 29, 106, 109, 148, 231, 259, 282, 284; Âl-i İmran: 3/26, 29, 165, 189; 4/Nisa: 4/153; Divan, b.b. 1470/2.

¹⁹⁷ **Duhâ:** bk. G 92/2b.

Rabbena'sreh sadrenâ min ni'metin yâ ze'n-ni'am (G.895/1)¹⁹⁸
Kultü ikrâ' 'abdüke fî-hikmetin min hükmi (G.895/5)¹⁹⁹
Bu Murâdî "Alleme'l-insân mâlem ya'lem" (G.904/5)²⁰⁰
"Fa'âlün limâ yürîd"i bildüm (G.970/1)²⁰¹
Ne kılusun sâmi'i her dem semî' oldı "semî'nâ"dan (G.978/4)²⁰²
Huve'llâhu'lezi lâ-mislehu fî'l-kevni ve'l-imkân

Huve'l-hayyü'l-lezi ferdün muhîtun Kadîrün sultân (G.981/1)²⁰³
Çün melekler okıdı "nasrun mina'llah" âyetin (G.1069/1)²⁰⁴
Gülşen-i cennetde gördüm vech-i "sübhân" âyetin
Bülbül-i kudsî okurdu cümle "Rahmân" âyetin (G.1093/1)²⁰⁵
Bir tarafda savt ide tûbâ ki tûbâ "men dahel"
Bir tarafda medh ider pûr ile Rıdvân âyetin (G.1093/3)²⁰⁶
Bir tarafda söyleşür gılman u Gufrân âyetin (G.1092/2)²⁰⁷
Çün kibriyâsıdur okuyan "Küllü men"de "fân" (G.1136/2)²⁰⁸
Didi "yahtessu limen şâ'e" âyetini kârî ol (G.1222/2)²⁰⁹

¹⁹⁸ **Rabbena'sreh sadrenâ:** "Elem naşreh leke sadrek: Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?", İnşirah: 94/1, Ta-Ha: 20/25; Va'fu 'annâ: bk. G 23/3a.

¹⁹⁹ **İkrâ':** "Yaratan Rabbinin adıyla oku!", Alak: 96/1; Divan, b.b. 1495/3.

²⁰⁰ **Alleme'l-insân mâlem ya'lem:** "İnsana bilmediklerini belleten.", Alak: 96/5.

²⁰¹ **Fa'âlün limâ yürîd:** "Rabbin, istediğini hakkıyla yapandır.", Hud: 11/107, Buruc: 85/16; Divan, b.b. 1528/5.

²⁰² **Semî'nâ:** "...işittik" Bakara: 2/285.

²⁰³ **Huve'llâhu'lezi:** "... O öyle bir Allah'tır ki kendisinden başka tanrı yoktur.", Haşr: 59/22, 23; **Huve'l-hayyü'lezi:** "O diridir", Mü'min: 40/65.

²⁰⁴ **Nasrun mina'llah:** "Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri(bunlarla) müjdele.", Saff: 61/13, Ankebut/10.

²⁰⁵ **Sübhân:** "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur.", Bakara: 2/32, 116; Âli İmran: 2/191; Nisa: 4/171; Maide: 5/116; En'am: 6/100; A'raf: 7/143; Tevbe: 9/31; Yunus: 10/10, 18, 68; Yusuf: 12/108; Nahl: 16/1, 57; İsra: 17/1, 43, 93, 108; Meryem: 19/35; Enbiya: 21/22, 26, 87; Mü'minun: 23/91; Nur: 24/16; Furkan: 25/18; Neml: 27/ 8; Kasas: 28/68; Rum: 30/17, 40; Sebe: 34/41; Ya-Sin: 36/ 36,83; Saffat: 37/159, 180; Zümer: 39/4, 67; Zuhruf: 43/13, 82; Tur: 52/43; Haşr: 59/23; Kalem: 68/29; **Rahmân:** bk. G 682/3a.

²⁰⁶ **Tûbâ:** "İman edip iyi işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt da onlar içindir!", Ra'd: 13/29; **Men dahel:** "Kim oraya girse, güvenlik içinde olur", Âli İmran: 3/97, Nuh: 71/27; **Rıdvân:** "... tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır" Âli İmran: 3/15, 162, 174, Mâide: 5/2,16, Tevbe:9 /21, 72, 109, Muhammed: 47/8, Feth: 48/29, Hadid: 57/20, 27, Haşr: 59/8).

²⁰⁷ **Gufrân:** "...Affını dileriz" Bakara: 2/285.

²⁰⁸ **Küllü men 'aleyhâ fân:** "Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır.", Rahman: 55/26.

²⁰⁹ **Yahtessu limen şâ'e:** "O, herkes için, sizden doğru yolda gitmek isteyenler için bir öğüttür." Tekvir: 81/28, Müddessir: 74/37.

<i>Ben didüm kim “if‘al emrüke” dedi “innî fâ‘il</i>	(G.1222/5) ²¹⁰
<i>“Kâbe kavseyn”ün nedür sırrını şoldur anlayan</i>	(G.1256/4) ²¹¹
<i>Yâ ‘azîme’l-emri fahküm beynenâ ente ilâh</i>	(G.1262/1) ²¹²
<i>Elem neşrah dinildi kâlibun kalbinde ma’nâda</i>	(G.1309/1) ²¹³
<i>“Sadrek” sadrına geçdi ma’ânî milkinün şâhı</i>	
<i>Anun çün vaz’ olındı “vizr” andan bu heyûlâda</i>	(G.1309/2) ²¹⁴
<i>Beyân-ı sırr-ı “mâ-evhâ hevâ”dan olmadı kat’a</i>	(G.1311/2) ²¹⁵
<i>“Ve faddelnâhü tafdilâ” buyurmuşdur (yine) anda</i>	(G.1330/5) ²¹⁶
<i>“Kâbe kavseyn”i yazar idi zeber kaşumda</i>	(G.1335/1) ²¹⁷
<i>“Selâmün fe’d-hulûhâ hâlidîn” oldu cevâb el-hak</i>	(G.1288/4) ²¹⁸
<i>Hak seni ahsen-i takvîm kılup hilkatde</i>	(G.1342/1) ²¹⁹
<i>Açdukda didi “ikrâ” gördüm ki hatt-ı Rahmân</i>	(G.1393/4) ²²⁰
<i>Kimün câyı mesvâ kimün hâviye</i>	(G.1412/3) ²²¹
<i>Nice bir lehv ile lu’b ola bu kâr</i>	(G.1414/2) ²²²
<i>Ola ta emmâre ey dil râziye</i>	(G.1414/3) ²²³
<i>Ol rızâda olasın tâ marziye</i>	(G.1414/4) ²²⁴
<i>Ve yebkâ veccehu nefyî sivâhü</i>	(G.1428/1) ²²⁵
<i>Nâde’l-münâdî bi-lisânihi fî lisâni serî’ân</i>	(G.1437/2) ²²⁶

²¹⁰ **İf‘al emrüke**: “Ey babacığım! Ne ile emrolundunsa yap!” Saffat: 37/102; **İnnî fâ‘il**: “Herhangi bir şey için, Allah’ın dilemesi dışında: “Ben yarın onu yapacağım” deme; Kehf: 18/23.

²¹¹ **Kâbe kavseyn**: bk. G 129/4.

²¹² **Fahküm beynenâ**: “Korkma! Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme; bize doğru yolu göster dediler.” Sâd: 38/22.

²¹³ **Elem neşrah**: “Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?”, İnşirah:94/1.

²¹⁴ **Sadrek** bk. G 1309/1; **Vizr**: “Belini büken yükünü senden alıp atmadık mı?”, İnşirah: 94/2.

²¹⁵ **Mâ-evhâ hevâ**: “Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi.”, Necm: 53/10.

²¹⁶ **Ve faddelnâhü tafdilâ**: “Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmuşszdır! Elbetteki ahiret, derece ve üstünlük farkları bakımından daha büyüktür.”İsra: 17/21; “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) katüzüzel rızıklar verdik; yine de onları, yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”, İsra: 17/70.

²¹⁷ **Kâbe kavseyn**: bk. G 129.

²¹⁸ **Selâmün fe’d-hulûhâ hâlidîn**: “Selam size, Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya, derler.”, Zümer: 39/73.

²¹⁹ **Ahsen-i takvîm**: “Biz insanı en güzel biçimde yarattık”; Tin/4.

²²⁰ **İkrâ**: “Yaratan Rabbinin adıyla oku!”, Alak/1, 3; İsra/14”; **Rahmân**: bk. G 682/3a; feth: bk. G 232/1a

²²¹ **Hâviye**: “Ameli yeğni olana gelince, işte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye’dir.”, Kari’a: 101/8-9.

²²² **Lehv ile lu’b**: “Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir”; En’am: 6/32; bkz. G 1412/3.

²²³ **Râziye**: “... hoşnut kalacağı bir hayat içindedir.”, Fecir: 89/28, Kari’a: 101/7.

²²⁴ **Marziye**: “Sen O’ndan hoşnut, O’da senden hoşnut olarak Rabbine dön.”, Fecir: 89/28.

²²⁵ **Ve yebkâ vecchü**: “... Ancak, azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak.”, Rahman: 55/27.

²²⁶ **Yevme yünâdî’l- münâdî**: “Seslenenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver.”, Kaf:50 /41.

<i>Cemâl-i ahsen-i takvîm ile hulh oldu çün insân</i>	(G.1489/2) ²²⁷
<i>“Yuhricü’l-hayye mine’l-meyyit”ün anlar sırrın</i>	(G.1507/4) ²²⁸
<i>“Nefahtü” sırrına hükm eyledi delâlâtı</i>	(G.1533/2) ²²⁹
<i>Âyet-i kübrâda gördü kendümi</i>	(Mk.25/3) ²³⁰

2.4. PEYGAMBERLER VE İLGİLİ KAVRAMLAR

“Allah tarafından kitap verilen, yeni bir dinle gelen ve bunu insanlara tebliğ eden”²³¹ peygamberler Allah’ın elçileridir. “Allah insanı yaratıp onu kendi başına bırakmamış, insanlara doğruyu, güzeli ve hak olanı gösterebilmek ve anlatmak üzere zaman zaman elçiler göndermiştir. Peygamberler, Allah’ın seçtiği müstesna kimselerdir.”²³² Kur’ân ve hadislerde anlatılan peygamberlere ait kıssalar ve mucizeler edebi geleneğimizde şairlere ilham veren önemli muhteva kaynaklarındandır.

2.4.1. Hz. Âdem

Semavi dinlere göre Allah’ın yarattığı ilk insan ve peygamberdir. Birçok hadisler de adı geçen Hz. Âdem "Ebü'l-Beşer (insanlığın babası) künyesiyle ve Safiyyullah (Allah’ın temiz kulu)" sıfatıyla anılır.²³³ Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim de Hz. Âdem’in kıssasında O’nun yaratılışıyla birlikte,²³⁴ cennete yerleştirilmesinden, yasak olan

²²⁷ **Ahsen-i takvîm:** bk. G 1345/2a.

²²⁸ **Yuhricü’l-hayye mine’l-meyyit”ün:** “Ölüden diriye çıkaran, diriden de ölü çıkarandır.” En’am: 6/95, Yunus:10/31, Rum: 30/19.

²²⁹ **Nefahtü:** “Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın, demişti.” Hicr: 15/29.

²³⁰ **Âyet-i kübrâ:** G 83/3b.

²³¹ Abdullah Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yayınları, Ankara 2003, 1.

²³² Kayaalp, 107.

²³³ Pala, 6.

²³⁴ Bakara: 2/31-36; A’raf: 7/12-18. 19-23; Hicr:15/ 28-40; Tâhâ: 20/116-123.

meyveyi yemesinin sonucunda cennetten indirilmesinden, yaptığı hatanın farkına varıp tövbe etmesinden,²³⁵ bütün isimlerin kendisine talimi, meleklerin secdesi ve Şeytanın secde etmeyişi, evlatlarının hak ve batılla olan mücadelesine²³⁶ yer vermektedir.²³⁷ Kur’ân da Hz. Âdem’le ilgili anlatılan bu hususlar şairlere ilham kaynağı olur ve değişik teşbih ve temsillerle manzumelerde işlenir.

Murâdî, Hz. Âdem’e talim edilen esmanın bu âlemdeki ilim ve hikmetin kaynağı olduğunu ifade ederken ilgili ayete de telmihte bulunur:

‘Âlemde bulundu ‘ilm-i ‘âlem

Âdemden alındı feyz-i hikmet

(G.208/2)

Murâdî’nin aşağıya aldığımız Hz. Âdem ve Hz. Havva’dan bahseden beytinin geçtiği gazelin bir önceki beytinde peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.)’dan bahsedilir. İki beyit birlikte değerlendirildiğinde tasavvufi düşüncede çokça kullanılan “Allah ilk önce benim nurumu yarattı”²³⁸ hadisine bir gönderme olduğu anlaşılmaktadır:

Ben Murâdî kadrîmi gelmezden evvel bilmişem

Gelmedin Havvâ vü Âdem olmadın cennetde hâl

(G.777/5)

2.4.2. Hz. Nuh

Çok uzun ömür sürdüğüne inanılan Hz. Nuh, bilhassa Tufan dolayısıyla “Pîr-i deryâ-şinâs” diye anılmaktadır.²³⁹ Hz. Nuh kavmini hak yoluna davet etmesine rağmen uğradığı eziyet karşısında dayanamamış ve onlara beddua etmiştir. Duası kabul olunduktan sonra Allah tarafından kendisine gemi yapması için vahiy gelmiştir.²⁴⁰

Hz. Nuh’un devrinde kavmini Hak dine davet etme yolundaki çabalarının sonuçsuz kalınca tufan hadisesi yaşanmıştır. Bunun sonucunda Hz. Nuh’un gemisine binen mü’minlerin dışındaki insanlar ve diğer canlılar helâk olmuştur.²⁴¹ Murâdî, Hz.

²³⁵ Bakara: 2/37-38; Araf: 7/23-25; Tâhâ: 20/115-122.

²³⁶ Maide: 5/27-31.

²³⁷ Neşe Güner, “Kur’ân’da Peygamberlerin Karakter Özellikleri”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, G. Ü. S.B.E.; 2019, 36/37.

²³⁸ Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, 1/265-266.

²³⁹ Kurnaz, 66.

²⁴⁰ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 93/94.

²⁴¹ K. Kerim; A’raf:7/59, Yûnus: 10/71-74, Hud: 11/25--34, 36/49, İsrâ:17/ 3-17, Şuârâ: 42/112-120, Saffat: 37/75-82, Kamer: 54/13-16, Nuh: 71/21-28.

Nûh'un gemisiyle tufan hadisesini beyitlerinde kullanır; iman ve teslimiyetin ifadesi olan “Lâ-ilâhe illâ hû” demesi yalnız Allah'a dayanması sebebiyle tufandan kurtulduğunu ifade eder:

Nûh buldı necât tûfândan

Didi çün lâ-ilâhe illâ hû

(G.1182/5)

Bir Süleymân olsa kim alsa zebânumdan haber

Sen gemi hâlin ne bildün Nûha hem-râh olmadun

(G.722/2)

“Kalbinde Allah sevgisini barındıran için ölüm, Hz. Nuh'un gemisi; bu sevgiyi gönlünde barındırmayan için bir felakettir. Gemi, bazen insanı gurbetten kurtaran ilahi aşk olur. Aşığın gözyaşları, tufanı hatırlatır. Âşıktaki ilahi aşk, tufandaki suların kabarmasına benzetilir.²⁴² Âşık için muhabbetin mahalli olan kalp gemisini vahdet denizinde batırmak âşığın candan arzuladığı şeydir. Âşık bu tufandan kurtulmayı asla istemez. Murâdî'nin Hz. Nuh ve tufan olayına yaklaşımı tamamen tasavvufî düşünce etrafında şekillenmiştir.²⁴³

Gark oldı bahr-ı vahdete şöyle bu fülk-i dil

Andan halâs olmaya gelse hezâr Nûh

(G.236/3)

2.4.3. Hz. Hûd

Hz. Hûd, Ad kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Hz. Hûd hiçbir ücret talep etmeden zenginliğine mağrur bu kavmi Allah'a kulluğa ve tövbeye davet etmişse de onlar putlarını bırakmayacaklarını belirtmişlerdir.²⁴⁴ Hz. Hûd kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu, onlara Allah'ın vahyini bildirdiğini, taptıkları putları bırakmaları gerektiğini aksi takdirde Allah'ın gazabına uğrayacaklarını söylemiştir.²⁴⁵ Onu dinlemeyen kavmi, "Tehdit ettiğin azabı getir" diyerek kendisine meydan okumuştur.²⁴⁶ Bunun üzerine Allah, inkâr ve taşkınlıklarının cezası olarak onları helak etmek için korkunç bir kasırga meydana getirmiştir. Yedi gece sekiz gün devam eden bu felaketten²⁴⁷ sadece Hz. Hûd ve

²⁴² Adnan Uzun, “Divân Şiirinde Hz. Nûh'un Tasavvufî Yönden Ele Alınması”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 5(12), Ankara 2004, 167.

²⁴³ Divan, b.b. G.820/2.

²⁴⁴ A'raf: 7/66; Hud: 11/53; Şu'ara:26/139.

²⁴⁵ A'raf:7/70-71.

²⁴⁶ Ahkaf: 46/22.

²⁴⁷ Fussilet:41/16; Hakka:69/6-7.

ona iman edenler “lâ-ilâhe illâ hû” dedikleri için kurtulmuş²⁴⁸ isyan edenler ise helak olmuştur. ²⁴⁹ Murâdî, insanların Ad kavmini helak eden felaketlere benzer maddi ve manevi felaketlerden kurtulmalarının ancak “lâ-ilâhe illâ hû” demekle mümkün olacağını bu kıssa münasebetiyle şöyle ifade eder:

Hûd bulur mı idi hiç necât

Dimese lâ-ilâhe illâ hû

(G.1182/10)

2.4.4. Hz. İbrahim

Hz. İbrahim, Kur’ân-ı Kerim de kendisinden çokça söz edilen ulü’l-azm peygamberlerden biridir.²⁵⁰

“Hz. İbrahim’in yürüttüğü tevhit mücadelesi, Allah’a teslimiyeti, azmi, sebâtı ve kararlılığı, zekâsı, sofrası, bereketi, misafirperverliği, seyahatleri, aile hayatı ve bu konudaki tavsiyeleri dinî, ahlâkî, tasavvufî ve edebî eserlerde geniş yer bulmuştur.”²⁵¹ Nemrud tarafından ateşe atılması, putları kırması, Kâbe’yi inşası, oğlu İsmail’i kurban etmesi vs. gibi Kur’ân da anlatılan kıssaları muvacehesinde divan şiiri geleneği içinde kendisine telmihler yapılan bir peygamberdir.

Murâdî, Hz. İbrahim’le ilgili daha çok onun ateşe atılması ve ateşin Allah’tan bir mucize eseri olarak İbrahim’i yakmayıp gül bahçesine dönmesi kıssasına eserinde yer verirken “*Ey ateş! İbrahim için serinlik ol!’ dedik. Böylece ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları, daha çok hüsrana uğrayanlar durumuna soktu.*” (Enbiyâ: 21/ 69-71) ayetine de telmihte bulunur:

Miyân-ı ‘arsa-i kudretde mihnet mancılığıyla

Atıldıkda ebed berd-i selâm oldu ana nârı

(G.1502/4)

Berd olur mıydı ol Halîle nâr

Dimese lâ-ilâhe illâ hû

(G.1182/6)

Ol rızâsında habîbün dâ’imâ sen subh u şâm

²⁴⁸ A’raf:7/72; Hud: 11/58-60.

²⁴⁹ Ömer Faruk Harman, “Hz. Hûd”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVIII, 1998, 280.

²⁵⁰ Ömer Faruk Harman, “İbrâhim”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, 2000, 269.

²⁵¹ Mustafa İsmet Uzun, “İbrâhim” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, 2000, 273.

Eyleye gül-zâr-ı İbrâhîm-veş tâ nârını

(G.1464/4)

Hiz. Peygamber'in ünvanı olan "Halilullah" Allah'ın dostu anlamına gelmektedir. Murâdî, kalbi Hiz. İbrahim'e teşbihle ele alır. Kalp Hiz. İbrahim gibi "halil" olmak istiyorsa muhabbet kitabını okuması gerekir:

Kalbün İbrâhîmi çün suhf-ı mahabbet okudı

İsmi buldı Halîl olmuş anun yâbından

(G.1105/2)

2.4.5. Hiz. İsmail

"Hiz. İsmail babasının şeriatıyla amel eden peygamberdir. Yemen'de Amelika kavmine peygamber olmuştur. Edebiyatta genellikle Kâbe, kurban ve zemzem dolayısıyla anılır, ok üstadı olması hasebiyle de zikredilir."²⁵²

"Türk edebiyatına konu olan Hiz. İsmail; doğumundan başlayarak çocukluğu, gençliği ve peygamberliği, özellikle de annesi Hacer'le birlikte Mekke'de bırakılması, burada zemzemin fışkırması, babası Hiz. İbrahim tarafından Allah'a kurban edilmek istenmesi, buna razı olup sabır göstermesi ve Kâbe'nin inşaatında babası ile beraber çalışması gibi yönleriyle eserlerde bahsedilmiştir."²⁵³

Murâdî, Hiz. İsmail ile ilgili olarak, iman ve teslimiyetin ifadesi olan Lâ-ilâhe illâ hû dediği için Allah'ın büyük ikramına nail olduğunu ifade ederken ilgili Kur'an kıssasına da telmihte bulunur:

Oldı İsmâ'il'e fidâ-yı azîm

Didi çün lâ-ilâhe illâ hû

(G.1182/7)²⁵⁴

2.4.6. Hiz. Yakub

Hiz. İbrahim'in torunu olan Hiz. Yakub, İsrail oğullarının atası olan peygamberdir.²⁵⁵ "Hiz. Yakub oğlu Hiz. Yusuf'a büyük bir sevgi besledi. Diğer çocuklarının, bu sevgiyi kıskanmaları neticesinde Yusuf'u kuyuya atmaları ile başlayan olaylar silsilesi Kur'an-ı

²⁵² Pala, 238.

²⁵³ Mustafa İsmet Uzun, "İsmail", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIII, 2001, 80.

²⁵⁴ Divan, b.b. 929/3.

²⁵⁵ Ömer Faruk Harman, "Yakûb", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIII, 2013, 275.

Kerim’de anlatılmakta ve bu anlatımlarda, Hz. Yakub’un oğluna olan özlemine özellikle dikkat çekilmektedir.”²⁵⁶ “Kardeşlerinin Hz. Yusuf’u kuyuya atmalarından sonra onun hasretiyle Beytül-hazen (hüzünler evi) denilen kulübesinde yıllarca ağlamış ve ağlamaktan gözleri kör olmuştur.”²⁵⁷ Bu hadiseye telmihte bulunan şair kendisini Hz. Yakub’a mahbubunu da Hz. Yusuf’a teşbih eder:

Görmeyelden gözi ol Yûsuf’ı ben Ya ‘kûb’un
Dostlar sanmanız ansız bana dünyâ görünür (G.449/6)

“Mısır-ı aşk, Yusuf, Ya‘kûb-ı dil, çâh-ı zulmet, Ken‘an” kelime ve terkiplerinin birlikte zikredildiği beyitte Murâdî, Kur‘ân’da “ahsenü’l-kasas” olarak bildirilen kıssaya gönderme de bulunur ve vermek istediği mesajı telmihte bulunduğu bu kıssa üzerinden verir:

Mısır-ı ışkun Yûsuf’ın Ya ‘kûb-ı dilden kıl taleb
Çâh-ı zulmetde kalanlar bilmedi Ken ‘ân nedür (G.398/4)

Hz. Yakub’un Hz. Yusuf’u kaybettikten sonraki zamanı, hep üzüntü içerisinde geçmiş ve yaşadığı ev de hüzünler evi (külbe-i ahzân) diye anılmıştır. Beytül-ahzen, edebiyatta daima acının, ıstırabın simgesi olarak kullanılmıştır.²⁵⁸

Tolaşuben ‘âlemi tâ şark u garb
Külbe-i ahzânımı gördün mi hiç (G.226/3)

Sevgiliden ayrı kalmanın acısı, Hz. Yakup peygamberin çok sevdiği evladı Hz. Yusuf’a olan hasretiyle teşbihi bir unsur olarak dile getirilir:

Âteş-i hicr ile yakan bağrumı
Yûsuf-ı Ken ‘ânımı gördün mi hiç (G.226/2)

Divan şiiri geleneğinde şairler sevgiliden ayrı düşmenin acısını Hz. Yakup ve Hz. Yusuf’un kıssasına telmihle anlatırlar. Murâdî de bu gelenek içinde, anılan kıssaya telmihle, Hz. Yusuf’tan ayrı düşen Hz. Yakub’dan ayrılığın ne demek olduğunu sorulması gerektiğini beytinde ifade eder:

²⁵⁶ Köksal, 267.

²⁵⁷ Pala, 491.

²⁵⁸ İpekten, Haluk, *Fuzûli/Hayatı, Sanatı, Eserleri, Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, 12. Baskı, Akçağ Yayınları, 2015, 225.

Yûsuf-ı dehrüm bana sorma su'âli çâhda

Hâl-i Ya'kûb'ı su'âl eyle firâk u âhda

(G.1285/1)

2.4.7. Hz. Yusuf

“Hz. Yusuf, Hz. Yakub’un oğludur. Babası gibi İsrail oğullarına peygamber olarak gönderilmiştir.”²⁵⁹ Kardeşleri tarafından kuyuya atılması, köle olarak satılması, iftiraya uğraması, gömlekleri ve özellikle arkadan yırtılan gömleği, zindana atılması, rüyaları tabir etmesi, hazineye bakan olması ve kıssasının en güzel kısma olarak nitelenmesi, kardeşlerini affetmesi gibi birçok hususla edebiyatımızda en çok işlenen konulardandır.

“Harikulâde güzelliği ile çoğu zaman sevgili Hz. Yusuf’a benzetilir, hatta sevgili, Yûsuf-ı sâni (ikinci Yusuf) olarak nitelenir. Allah güzelliği kulları arasında pay ederken yarısını Hz. Yusuf’a vermiş, kalan yarısı da öteki yaratılanlara paylaştırmıştır.”²⁶⁰ Murâdî de ay yüzlü sevgiliyi âlemde ikinci Yusuf olarak görür ve onun çehresine bakan kulun günde bin kere salavat getirdiğini ifade eder:²⁶¹

Yûsuf-ı sânisin ey mâh-likâ âlemde

Kim nazaritse sana günde ider bin salavât

(G.181/4)

“Rüyalar esrarengiz remizlerle sırlı ise de Murâdî’nin şiirleri daha kapalı ve esrarlıdır. Hz. Yusuf engin yorum hazinesiyle nice remizli rüyayı tabir etmiştir; ancak, dünya bir araya gelse, Murâdî’nin acayip hâllerinin beyanı olan şiirlerinin bir noktasını bile şerh edemez.”²⁶²

Yûsuf’un deryâsına ta’bîr olındı çok rumûz

‘Âşıkun hâbına ta’bîr oldı bin rû’yâ yine

Bir acâyib ma’ni izhâr eyledi yine Murâd

Noktasın şerh eylemez cem’ olsalar dünyâ yine

(G. 1238/4-5)

²⁵⁹ Mustafa Asım Köksal, “Peygamberler Tarihi”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 272.

²⁶⁰ İpekten, *Fuzûli/Hayatı, Sanatı, Eserleri, Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, 208.

²⁶¹ Divan, b.b. G.1504/2, 618/5, 411/2, 441/3, 1098/4, 1280/4, 1265/3.

²⁶² Dağlar, 508.

*Haberi bî-haber almağa gelündür habere
Yûsuf'a söyledi pes ilm ile rû 'yâ haberin*

(G.1098/4)

2.4.8. Hz. Eyyûb

“Yüce Allah tarafından tebliğ görevi verilen peygamberlerden Hz. Eyyûb Hz.Yâkub döneminde peygamberlik yapmıştır. Halîm, selîm, sabırlı ve öfkesini yenen bir insan olduğu ifade edilmektedir.”²⁶³ Uzun yıllar yara bere içinde sıkıntılara maruz kalmış ve sabır ve tahammülle karşılaşmış bu sebeple Eyyûb sabrı diye dillere mesel olmuştur. Edebiyatta sabır kahramanı olması dolayısıyla manzumelere konu edilir. Murâdî de Hz. Eyyûb (a.s.)’dan bu özelliğine temas ederek divanda zikreder. Eyyûb, Lâ-ilâhe illâ hû dediği için Allah tarafından sabrı arttırılmıştır:

*Sabrın arturmaz idi ol Eyyûb
Dimese lâ-ilâhe illâ hû*

(G.1182/8)

Eyyûb (a.s.)’ın sabır ve tahammülü örnek alınması gereken bir durumdur. Eyyûb (a.s.)’ın sabır ve tahammülünün neticesi olarak türlü nimetlere nail olması gibi âşık da sevgilinin cevri ü cefasını sabırla, tahammülle karşılaşması halinde onu vefaya ve safaya ulaştıracaktır:²⁶⁴

*Çek cefâyı ey gönül olma melûl Eyyûb-veş
Bunda çok cevri ü cefâ anda vefâyâ iresin*

(G.1053/3)

“Dünya mü’min için bir zindandır”²⁶⁵ hadisine de telmihte bulunduğu beytinde Murâdî, Eyyûb (a.s.)’ın meşhur kıssası üzerinden dünyanın mihnet ve meşakkat yeri olduğunu, sıkıntılarına sabırla mukabele etmek gerektiğini öğütler:

*Çeke gör kahr-ı dünyâyı nitekim çekdi ol Eyyûb
Bu günki gün çeken kahrı yarın anda olur hurrem*

(G.871/6)

²⁶³ Köksal, 306.

²⁶⁴ Divan, b.b. G.450/3.

²⁶⁵ Tirmizi, Zühd, 16.

2.4.9. Hz. Şuayb

“Hz. Şuayb, Medyen ve Eyke halkına gönderilen peygamberdir. Hz. Musa’nın kendisine çoban olmasından dolayı sıkça zikredilir. Zahiri körlüğün ehemmiyetli olmadığı vurgulanırken Hz. Şuayb örnek gösterilir.”²⁶⁶

Hz. Şuayb’ın nasihatlerini dinlemeyen Eyke halkı üzerine Allah şiddetli bir sıcaklık musallat etmiş, yedi gün süren sıcaklıklar sonucunda bütün ırmaklar kurumuştur. Eyke halkı üzerine yağan ateşle, Medyen ahalisi gökten inen sahya ile telef olmuştur.²⁶⁷ Hz. Şuayb lâ-ilâhe illâ hû diyerek bu teleften kurtulmuştur:

*Bulmaz idi Şu’ayb dahı necât
Dimese lâ-ilâhe illâ hû*

(G.1182/11)

2.4.10. Hz. Musa

“Kur’an da adı sıkça zikredilen peygamberler biri olan Hz. Musa, Tûr’da Allah’ın hitabına mazhar olmuştur. Allah ona mucize olarak âsâ ve “yed-i beyzâ” ihsan etmiş ayrıca O’nu dört büyük kitaptan biri olan Tevrât’la şereflendirmiştir. Hz. Musa, döneminin Firavun’unu î mânâna davet etmiş fakat o, bu daveti kabul etmeyerek sonunda İsrail oğullarını takip ederken geçmeye çalıştığı denizin sularında helâk olmuştur.”²⁶⁸

Bir hadis-i şerifte, “Allah bir şeye tecelli edince o şey Hakk’a boyun eğer”²⁶⁹ buyurulmaktadır. “Tecelli beşerî ve nefsanî arzuların ortadan kalkarak Hakk’ın tecellilerinin görülme hali olarak tarif edilmektedir. Allah’ın cemâl nuru gönülde tecelli eylediğinde, ondan gayrı her şey yok olmaktadır. Bu yüzden gerçek âşık, her şeyde Hakk’ın tecellisini görmektedir.”²⁷⁰ Edebî gelenekte çoğunlukla Hz. Musa’nın mazhar olduğu bu tecelli değişik teşbih ve temsillere konu edilir:

Nâr-ı Mûsây’a beden nâr-ı tecellâ gösterür

²⁶⁶ Ceylan, 366.

²⁶⁷ Ağâh Sırrı, levend, “Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar”, Dergah Yayınları, Ankara, 3. Baskı, 2017.119.

²⁶⁸ Ayşe Farsakoğlu, *Hace Muhammed Lütfi Efendi’nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Unsurlar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), A.Ü. S. B. E., Erzurum 2010, 136.

²⁶⁹ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 153.

²⁷⁰ Kurnaz, 102/103.

Benüm Tûr-ı tecellâda vücûdum Tûr-ı mutlakdur

(G.386/1)

Beyitte Hz. Musa'nın Tur-ı Sînâ'daki macerasına telmih vardır. "Hz. Musa, Tur dağında ve Şecer-i Tûr'da Allah ile konuşmuştur."²⁷¹ *"Ya Musa ben senin Rabb'inim. Nalınlarını çıkar; Sen Tuva denilen mukaddes vadidesin."* (Ta-Hâ: 20/12) Musa Tur-ı Sina'da Allah'ın hitabına mazhar olduğu sırada *"Ya Rabb bana zatını göster bakayım"* demiştir. Allah da *"Sen beni göremezsın fakat eğer benim tecellime tahammül edip durursa beni görürsün"* buyurmuşlardır. (A'râf: 7/143) Allah, dağa tecelli edince dağ parçalanmış, Hz. Musa da düşüp bayılmıştır.²⁷² Tasavvufî düşüncede kalp Allah'ın tecelli ettiği yerdir ve Tur dağına teşbih edilir.

Tûr'da Mûsâ'ya eylemiş beyânı şevk ile

Kalb-i âşık arş-ı Rahmân oldu bil ey dil-nüvâz

(G.562/4)

Allah Tur dağına celâliyle tecelli etmiş dağ bu tecelliye dayanamayıp parçalanmıştır. Bu sebeple Murâdî, bu celâl tecellisini ancak dağların anlayacağını söyler. "Tatmayan bilmez" fehvasınca bu tecelliye mazhar olmayanların işin hakikatini bilemeyeceğini ifade eder. Ayrıca şair kıssanın anlatıldığı Kur'ân ayetinden kısmi lafzi iktibas yapar ve ilgili kıssaya da göndermede bulunur:

Sûret-i Mûsâ'ya gelmiş çün cevâb-ı "Len terâ"

Tûra 'arz olan celâlini cibâl anlar bugün

(G.1077/3)

Karâra yakdı ise Tûrı ger celâl-i vücûd

Cemâli perde-i Mûsâ-yı bî-karâra çeker

(G.484/3)

Kur'ân-ı Kerim de Hz. Musa'nın kavmi ve Firavun'un yaptıkları hakkında sıkça bilgi verilmiştir.²⁷³ Firavun, Hz. Musa'nın gösterdiği mucizelere inanmayarak onun iman davetini reddetmiş ve kendisini Tanrı olarak görmüştür.²⁷⁴ Hz. Musa'yı sihirbazlıkla suçlayan Firavun, sihirbazlarının karşısında onu küçük düşürmek istemişse de Hz. Musa'nın gösterdiği mucize sonucu asası bütün yılanları yutmuş ve sihirbazlar yaşanan

²⁷¹ Haluk İpekten, *Nâ'îlî/Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, 7. Baskı, Akçağ Yayınları 2014, 196.

²⁷² Levend, 120.

²⁷³ Bakara: 2/ 51, 53, 54, 55, 60, 61, 67, 87, 92, 108, 246, Âl-i İmrân: 3/ 84, Nisâ: 4/153, 154, 165.

²⁷⁴ Pala, 157.

bu mucize sonucunda Hz. Musa'ya iman etmişlerdir. Hz. Musa, yine bu asa ile Kızıldeniz'i ikiye bölerek ordularını geçirmiştir.²⁷⁵

Klasik edebiyat geleneğinde Kur'ân da anlatılan Hz. Musa'nın kıssasına ve gösterdiği mucizelere çok sık vurgu yapılır. Tur Dağı, tecelli, asanın yılanı dönüşmesi, yed-i beyza vs. şairler tarafından değişik teşbih ve temsiller aracılığıyla bir hakikati ifade etme yahut ders verme sadedinde kullanılır. Murâdî de bu gelenek içerisinde divanında Hz. Musa'nın kıssasını ifade eden özellikler içerisinde temas eder:

Ol asâsı olur mıydı su'bân

Dimese lâ-ilâhe illâ hû

(G.1182/15)

İktibas için kabesle vardı Mûsâ Tûra çün

Ejderhâ oldu asâsı anda fermân ışkına

(G.1223/4)

Âyet-i kübrâda gördüm remz-i Mûsâ âyetin

Cümle Fir'avn olsa âlem ben asâdan geçmezem

(G.888/4)

“Musa peygamber bir mucize olarak Tanrılık taslayan Firavun'a karşı elini koynuna sokup çıkardığında eli nurlanarak bembeyaz olmuştur. Buna Yed-i Beyzâ (Beyaz el) denir.”²⁷⁶

Ben sanurdum yalunuz Mûsâdadur Beyzâ-i dest

Nice Fir'avnîlere şimdi yed-i beyzâ gezer

(G.380/2)

Gösterdi yüzinden yine pes şimdi Murâdun

Fir'avnîlere Mûsî-i kudret yed-i beyzâ

(G.81/7)²⁷⁷

2.4.11. Hz. Davud

“Hz. Davud, Yehûda kabilesi ile İsmailoğlularının peygamberidir. Peygamberlik ile sultanlığı şahsında toplamıştır. Kudüs'ü fethedip ilk defa başşehir yapan odur.”²⁷⁸ “Çok

²⁷⁵ Pala, 335.

²⁷⁶ Pala, 335.

²⁷⁷ Divan, b.b. G. 326/3, 334/4, 423/3, 613/4, 712/4, 721/2, 886/4, 1182/14, 1196/3, 1274/3, 1447/3, 1473/1, 1500/2, Ms.4/10, Ms.17/4.

²⁷⁸ Pala, 118.

güzel sese sahip olan Hz. Davud Zebur'u okuduğu zaman bütün kuşlar üzerine yığılır, sesi dağlarda yankılanırdı.”²⁷⁹

Eger Dâvud-veş kılsam bu elhânım Zebûr’umda

Tolardı cümle mahlûkâtdan tag ile sahrâlar (G.281/2)²⁸⁰

2.4.12. Hz. Süleyman

Allah, Hz. Süleyman'ı peygamberlik, hükümdarlık, hikmet ve ilimle donatmış, saltanatı ve nübüvveti onun şahsında toplamıştır. Emrine kasırğa gibi esen rüzgâr verilmiş ayrıca kendisine kuşdili öğretilmiştir (el-Enbiyâ 21/78-79; en-Neml 27/15, 16, 19, 20, 27, 34, 40; Sâd 38/30). Kur’ân da bildirilen bu özelliklerden başka Hz. Süleyman'ın ahşaptan yapılmış bir tahtının bulunduğu, rüzgâra emir vererek tahtının üzerinde istediği yere gittiği rivayet edilir. Murâdî, Hz. Süleyman'ın rüzgâra hükmederek tahtıyla uzak mesafelere bir anda gitmesine telmihte bulunduğu beytinde kendisinin sultan olarak böyle bir özelliğe sahip olmadığını, saltanatının külli akılla ve bu külli akla yoldaş olan gönülle yani akıl ve kalp birlikteliği içinde idare edildiğini ifade eder.²⁸¹

‘Akl-ı küll olalı hem-râh ana dildür peyrev

Tahtımı sanma Süleymân gibi sen bâd iledür (G.426/4)

2.4.13. Hz. İlyâs

Hz. İlyâs, “Harun aleyhisselâmın torunudur. Çok sıkıntılı bir hayat yaşamıştır. Onun hakkında göğe yükseldiği, Hızır ile görüştüğü, karada sıkıntıya düşenlere yardım elini uzattığı yönünde rivâyetler vardır.”²⁸²

Hz. İlyâs, *Murâdî Divanı*’nda sadece iki beyitte Hızır ile birlikte anılır. Hz. İlyâs karalarda, Hızır ise denizlerde Muhammed ümmetinden darda kalanların imdadına yetişmekle mükellef olduğu ifade edilmektedir.²⁸³ Murâdî eserinde bu gelenek çerçevesinde Hızır ve İlyâs peygamberlerden bahseder. Karaları ve denizleri gezmek

²⁷⁹ Levend, 121.

²⁸⁰ Beytin açıklaması “Kutsal Kitap” başlığı içerisinde yer verdiğimiz “Zebur” maddesinde yapılmıştır.

²⁸¹ Divan, b.b. G.438/1.

²⁸² Pala, 231.

²⁸³ Ömer Faruk Harman, “İlyâs”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXII, 2000, 160-162.

isteyenlerin Hızır ve İlyâs peygamberlerin sıfatlarıyla muttasıf olmalarını ve karaların ve denizlerin mutlak sahibi olan Allah'ın hükmüne ram olmalarını tavsiye eder:

Bahr u berri eger itmege dilerse seyrân

Hızr u İlyâs sıfat tut koma çâlâk eteğin (G.1118/4)

Ey Murâdî çü müfevvez sana tefviz itmiş

Hızr u İlyâsleyin hükm ide gör bahr u bere (G.1356/5)

2.4.14. Hz. Yunus

Hz. Yunus, “ilâhî vahye mazhar olan, âlemlerin üstünde, yüksek meziyetler verilen peygamberlerdendir.”²⁸⁴ İsrail oğullarından Asuriye devletinin başkenti olan “Ninova” halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Halkına söz geçiremeyen Hz. Yunus, onlara kırıldığından, Ninova’dan gitmek istemiştir. Allah tarafından kendisine vahiy gelmeden, Ninova’yı terk etmesinden Allah razı olmamış ve ceza olarak O’nu bir balığa yutturmuştur.”²⁸⁵ “Zünnûn” lakabıyla anılan Hz. Yunus yaptığı hatadan dolayı tövbe ederek lâ-ilâhe illâ hû dediği için balığın karnı ona bahçe olmuştur:

Balığın karnı oldı Yûnus’a bâğ

Didi çün lâ-ilâhe illâ hû (G.1182/9)

2.4.15. Hz. Yahya

“Hz. Zekeriyya peygamberin oğludur. Genç yaşta kendisine peygamberlik verilen Hz. Musa peygamberin şeriatı ile amel etmekteyken İncil nazil olduktan sonra onun ile amel etmeye başlamıştır.”²⁸⁶ “Hz. Yahya, daha küçük yaşta kendisine hikmet verildiği, Allah'ın yasak kıldıklarından sakınan, anne ve babasına karşı hayırlı bir kişi olduğu bilgisi Kur’ân da buyrulmaktadır.”²⁸⁷ Galile ve Perea bölgesinin idarecilik görevini icra ederken başı kesilerek idam edilmesi”²⁸⁸ birçok şair tarafından beyitlerinde işlendiği gibi Murâdî de mısralarında bu olaya telmihte bulunmuştur. Şair, sevgilinin canına kavuşmak

²⁸⁴ Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, 147.

²⁸⁵ Nisâ: 4/163, En’am: 6 /86, Saffat: 37 /139-148.

²⁸⁶ Pala, 477.

²⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/38/41; Meryem, 19/ 2/15.

²⁸⁸ Mahmut Aydın, “Yahya”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIII, 2013, 232-243.

için kendisiyle pazarlık dahi yapılsa onun yolunda Yahya gibi başını ortaya koymaktan çekinmeyeceğini ifade etmiştir:

İhtirâz itmem konulsa taşra Yahyâ gibi ser
Vuslat-ı cânân cân ile eger bâzâr ola (G.1439/2)

2.4.16. Hz. İsa

İsrail oğullarının son peygamberi olan Hz. İsa, bir mucize eseri olarak Hz. Meryem'den babasız olarak dünyaya gelmiştir. Bundan dolayı Hz. İsa'ya "yetim-i duhter-i İmrân" denilmektedir.²⁸⁹ "Tecerrüt, himmet ve safâ-yı aşkın sembolüdür."²⁹⁰ "Mesih" lakabıyla bilinir ve kendisine Rûhu'l-Kudüs denir.²⁹¹

Yüce Allah, diğer peygamberlere verdiği gibi Hz. İsa'ya mucizeler vermiştir. Beşikteyken konuşması, Allah'ın izniyle ölüleri diriltmesi²⁹² ve çeşitli hastalıklara şifa dağıtması²⁹³ Hz. İsa'ya bahsedilen mucizelerdendir. Ayrıca Hz. İsa'nın şifa dağıtan elinden körlük ve alacalık illetleri şifa bulmuştur. Hz. İsa tüm bu mucizeleriyle inanmayanları Allah'a inanmaya davet etmiştir.²⁹⁴ Murâdî de sözlerini Hz. İsa'nın sözlerine benzeterek her hastaya şifa olduğunu ifade eder. Kelamının hak olduğunu söyleyen şair, sözlerinin ölüleri dirilteceğini vurgular:

Ayn-ı rahmetdür kelâmun cümle-i sayrulara
Kurtulur gamdan Murâdî sana olan âşin (G.36/5)

Ey Murâdî sözlerün hakdur senün hem hak budur
Mu'ciz âsâdur kelâmun mürdeler ihyâ olur (G.384/5)

Hz. İsa, beşikte iken olgun bir insan tavrıyla konuşmuş,²⁹⁵ çamurdan yaptığı kuşa üfleyerek onu canlandırmıştır.²⁹⁶ O, kâinatın eşyasına bir nefes eylediğinde bütün cihan

²⁸⁹ Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996, 70.

²⁹⁰ Tarlan, 51.

²⁹¹ Pala, 248/249.

²⁹² Âl-i İmrân 3/49; Maide 5/110.

²⁹³ Âl-i İmrân 3/49; Maide 5/110.

²⁹⁴ Farsakoğlu, 147.

²⁹⁵ Meryem: 19 /30; Maide: 5/110; Âl-i İmrân: 3 /46.

²⁹⁶ Âl-i İmrân: 3/49;Maide: 5/110.

ölü uykusundan uyanmış ve ihya olmuştur. Murâdî, kendisini nefesiyle ölüleri diriltten Hz. İsa'ya teşbih eder:

Çün enfâsum durur Îsâya akreb
Bulur benden hayât emvât-ı câmid (G.267/3)

Bir nefes virsem velîkin âlemün eşyasına
Mürde kalmayup cihânda cümleten ihyâ olur (G.389/2)

Hz. İsa'nın Kur'ân da anlatılan en önemli mucizesi ölüleri diriltmesidir. Bu ihya sırrını ancak Hz. İsa'nın sırrına vakıf olan fazıllar bilebilir:

Çerh-i mînâdur mekân-ı rûh pes ulyâdadur
Âleme bahş-ı hayâtı mu'ciz-i Îsâdadur (G.368/1)

Mesîhâ-dem olan fâzıl bilür ihyâ iden sırrı
Kaçan cân ire ebdâna virür her âşinâ revnak (G.680/3)

Murâdî, ömrünü insanların hizmetine adadığını ve nefesini bu uğurda tükettiğini ifade eder ve nefesiyle ölüleri diriltten Hz. İsa'nın bu mucizesine telmihte bulunur. Hz. İsa'nın konu edildiği bir başka beytinde Murâdî, yine Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesine temas eder ve bu mucizeden hareketle Allah'ın yaratıcı vasfını nazarlara arz eder:²⁹⁷

Ömrümüz harc eyledük sâ'at ile her bir nefes
Hamdu li'llâh kim Mesh-âsâyuz ihyâ gösterür (G.410/4)

Mürde ihyâ eylemek mu'ciz olur Îsâ için
Tanrı çün anun gibi her lahza cân olmaktadır (G.381/3)

2.4.17. Hz. Muhammed

Na't, Mevlid, Mi'râciye, Siyer, Hilye, Şemail, Esmâ-i Nebi vs. gibi hakkında edebî türlerin oluştuğu Hz. Muhammed (s.a.v.) edebiyatımızda en çok işlenen konulardandır. Hz. Muhammed, "Hâtemü'l-Enbiyâ" yani son peygamberdir. Âlemlerin övücü ve

²⁹⁷ Divan, b.b. G. 275/4, 367/3, 797/4, 798/1, 826/4, 1119/5, 1186/2.

insanoğlunun en üstünüdür.”²⁹⁸ Hemen hemen bütün nazım şekillerinde yazılan na‘tlerde Hz. Peygamber’in çeşitli meziyetleri, bütün güzel sıfatları, ümmiliği, yetimliği, beşerin en hayırlı oluşu, doğduğu sırada meydana gelen hadiseler, makâm-ı Mahmûd sahibi oluşu, şefaât talebi, Kur’ân da zikredilen hususiyetleri, şemâilî ve gösterdiği mucizeleri gibi birçok sebep vesilesiyle bahse konu edilir.

Hz. Peygamber’in “Âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, üstün ve yüce bir ahlak sahibi oluşu, ömrüne yemin edilmesi” gibi Kur’ân da anlatılan özellikleri onun Allah tarafından methedilmesi olarak edebî eserlerde çokça işlenir. Murâdî de bu cümleden olarak Hz. Peygamber’in Allah tarafından övgüye tabi tutulduğunu eserinde işler. Ayrıca Hz. Peygamber’in Allah’ın varlığını bildiren ve yansıtan bir ayna oluşuna işaret eder:

Medh ile medhin eyledi çün zât-ı zi’l-bekâ

Mir’ât-ı sûret eyledi ‘aks-i siyer-nümâ (G.5/1)

Şefî ‘ü’l-müznibîn olmak genezdür

Olursan lutf-ı sultân ile elyak (G.709/3)

“Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl / Muhammed’siz muhabbetten ne hâsıl” şeklinde çokça dillendirilen meşhur beyti çağrıştıran beytinde Murâdî, Hz. Peygamber’in “Ehad”den zahir olduğunu ve dünyaya gelerek Muhammed olduğunu ifade eder:

Ehaddan oldı zâhir çünki Ahmed

Çü geldi âleme dindi Muhammed (G. 266/1)

Hz. Peygamber bütün nebilerin ve velilerin rehberi ve kılavuzudur ve onun âlemi, iç dünyası her türlü gam ve gussadan uzak ve temizdir:

Delîl-i enbiyâ vü evliyâdur

Musaffâdur küdüret andan eb’ad (G. 266/4)

Hz. Peygamber’in konu edildiği manzumelerde şairler ondan şefaât talep ederler. Murâdî de Hz. Peygamber övgüsünde yazmış olduğu manzumesinde mahşer gününde şefaât sahibi Hz. Peygamber’in kendisine nokta-i istinat olmasını arzular:

Gele çün kim zuhûra yevm-i mahşer

Murâda pes ricâsı oldı mesned (G.266/5)

²⁹⁸ Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* (Sad. Metin Muhsin Bozkurt), Çile Yayınları, İstanbul 1981, 33.

Murâdî “fahır” kelimesinin müstaklarını kullanarak iştikak sanatı yaptığı beytinde Hz. Peygamber’in fahır-i âlem oluşuna şöylece temas eder:

Mefhar olalı cihâna fahrum olmışdur füzûn
Fahr olundum mefharumda iftihâr itmek acîb (G.125/3)

Hz. Peygamber’i konu edinen manzumelerde dikkat çeken hususlardan biri de ona karşı duyulan özlemdir. O âşıklarının derdinin devasıdır. Hz. Peygamber’e duyulan özlemin bir tezahürü olarak onun ayak bastığı toprağa yüz sürmek âşıkları için büyük saadettir. Bu dünyada o sevgiliyle yüz yüze gelmek nasip olmamıştır. Mahşer gününde de ondan mahrum olmamak için Allah’a dua edilir:

Rû-be-rû olmak senünle kimseye olmaz revâ
Senden irişür habîbüm derd-i uşşâka devâ (G.22/1)

Sür pâyına Murâdî yüzünü Muhammed’ün
Sensin anı bilen viren oldur seni ana (G.4/5)

Kıl habibüne bizi hem-sâye
Rûz-ı mahşerde koma bizi garîb (G.153/4)

Murâdî Arapça kaleme aldığı beytinde Allah’ın habibi Hz. Muhammed’i yardımıyla desteklediğini, rahmetiyle bereketlendirdiğini ifade eder. Ayrıca Murâdî, “hayr” kelimesini mükerreren zikrederek tekrar sanatı yaptığı beytinde Hz. Peygamber’in en temel vasıflarından olan insanların en hayırlısı oluşuna işret eder:

Eyyede’l-Mevlâ bi-nasrihi ileyhi mine’n-necâ
İnne Muhammeden habîbuhu ve kâne bi’l-mütayemmin rahîmâ (G.123/1)

Müjdeler olsun sana ey hayr-ı nâs
Hayr ile dâ’im gelür hayr-ı haber (Mk.27/3)

Hz. Peygamber övgüsünde yazılan manzumelerde tüm şairlerin asla ihmal etmediği husus onun cemalinden mahrum olmamak ve şefaatine nail olmaktır. Murâdî de aşağıya aldığımız beyitlerde aynı manayı terennüm eder:

Yâ Habiba’llah ayırmagıl cemâlünden beni
Yâ Resula’llah ayırmagıl cemâlünden beni (G.1462/1)

Lutf ü ihsân u mürüvvet eyle bana yâ şefî‘

Yâ Resula'llah ayırmagıl cemâlünden beni

(G.1462/3)

Hız. Peygamber tüm varlığın yaratılmasına sebeptir. Ayrıca Kur'ân 'da Hız. Peygamber nur saçan bir kandile teşbih edilir. Güneşin karanlığı izale etmesi gibi Hız. Peygamber de şirk ve cehalet karanlığını ortadan kaldırmıştır:

Cemâlün pertevinden hurrem oldu cümleten dünyâ

Habîbüm zerre yanında olur şems-i cihân-ârâ

(G.57/1)

Hız. Peygamber üstün ahlak sahibidir, tüm insanlık için en güzel örnektir. Onun bu övölmüş hasletlerini bilen ve bu hasletlerle donanmış kişiler ukbada yüce makamlarda olacaklardır:²⁹⁹

Menzil-i ulyâdadur hem arş-ı a 'lâ meskeni

Ey Murâdî Mustafâ 'nun kim hısâln öğren

(G.1272/5)

Murâdî kaleme aldığı 700. gazeline Hız. Peygamber'i hakikatlerin özü, güvenilir, özü sözü doğru, bütün âlemin ümidi, insanlığın en şerefli, tüm faziletlerin kaynağı, hidayet ışığı yüzünde parlayan, faziletliğin en büyüğü şeklinde övgü dolu evsafa tavsif eder:

Ey zübde-i hakâ'ik sırrun ricâ-i vâsık

Ey sâdık-ı güzîde sıdkun çü subh-ı sâdık

Cây-ı ümîd-i âlem ayn-ı azîz-i âdem

Ey âlem-i mükerrem ey mihr ü hubba lâıık

Ey menba '-ı fezâ 'il ey mecma '-ı hamâ 'il

Ey mahzen-i delâ 'il ey hem-ser-i muvâfık

Lâmi ' yüzünde ey meh çün pertev-i hidâyet

Zülfünledür münevver her rûz ü leyl-i âşık

Ey cân her dü-âlem sensin Murâd'a ekrem

²⁹⁹ Divan, b.b. G.137/5, 207/13, 309/5, 365/2 433/5, 779/3, 898/5, 1182/17 1333/3, 1462/2, 1462/2, Ms.20/1.

Ey efzal-i mu‘azzam ey ekrem-i halâyık

(G.700)

2.4.17.1. Şefaât

Şefaât kelimesi terim olarak “kıyamet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen sâlih kulların müminlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunması anlamına gelmektedir.”³⁰⁰ “Ahirette bütün peygamberlerin Allah’ın izniyle şefaât dilemeleri haktır ve gerçektir. Şefaât, günahı olan müminlerin günahlarının bağışlanması, olmayanların daha yüksek derecelere erişmeleri için peygamberlerin ve Allah katındaki dereceleri yüksek olanların Allah’a yalvarmaları ve dua etmeleri demektir.”³⁰¹

“Şefaât etme, ancak Allah’ın izin verdiği kimseler için söz konusudur.”³⁰² Mümin korku ile umut arasında olmalıdır. Mümin Allah’ın rahmetine güvenmeli ondan asla ümit kesmemelidir.³⁰³ Hz. Peygamber “*Benim şefâatim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir*”³⁰⁴ buyurmaktadır. Murâdî de ‘şefî‘ü’l-müznibin’den ümidini kesmez ve şefaâtini diler. Şair, günahlıların şefaâtçisi ve bütün lütufların sahibi olan Hz. Muhammed Mustafa’nın şefaât güvencesini ümit eyler:

Şefî ‘ü’l-müznibîn olmak genezdür

Olursam lutf-ı sultân ile elyak

(G.709/3)

Yâ men lehü’l inâyetü fi külli mâ atâ

Nercû ani’s-sikâti şefaati Mustafâ

(G.4/1)

2.4.17.2. Mucizeleri

Allah, peygamberlere mucizeler vermiştir. “Mucize gerçekte Allah’ın fiilidir. Peygamberlerin mucizesi denilmesi, mucizenin onun aracılığıyla olması ve onun doğruluğunu göstermesi sebebiyledir.”³⁰⁵

³⁰⁰ Mustafa Alıcı, “Şefaât”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVIII, 2010, 411.

³⁰¹ Karaman, C.1, 114.

³⁰² Bakara: 2/255.

³⁰³ Zümer: 39/53: “*De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü bütün günahları bağışlar...*”

³⁰⁴ Hadislerle İslam, C.7, İbn Mâce, Zühd, 37, 623.

³⁰⁵ Karaman, C. I, 114.

2.4.17.2.1. Miraç

Miraç kelimesi, “terim olarak Hz. Peygamber’in göğe yükselişini ve Allah katına çıkışını ifade eder. Resûl-i Ekrem’in bir gece Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya yaptığı yolculuğu isrâ, oradan göklere yükselmesi miraç olarak ifade edilmiştir.”³⁰⁶ Miraç, “Hazret-i Peygamber’in cismen veya ruhen göklere çıkıp Zât-ı İlâhî ile görüşmesidir.”³⁰⁷ “Kur’ân-ı Kerim’de bir ayette “*Sonra (ona) yaklaştı. Derken sarktı. (Bu suretle o, peygambere)iki yay kadar yahut daha da yakın oldu* (Necm: 8/9)” buyurulmaktadır.

“Kâbe kavseyn” sözü "iki yay aralığı kadar" şeklinde tercüme edilmektedir. Şiirlerde daha çok Miraç ve ayetin devamındaki ‘ev ednâ (belki daha da yakın)’ sözüyle birlikte anılır. ‘Kâb’ kelimesi yayın ortasındaki ok konulan yerdir. ‘Kavseyn’ ise bu noktadan itibaren yayın iki yanındaki uzunluğa denir.”³⁰⁸

Murâdî, O yüce nakkaşın elinde “Kâbe kavseyn” yazan kudretin kalemini görmüştür. İki kaf’ın “Kâbe kavseyn”e şahit olduğunu söyleyen şair, ikisinin Muhammed’in mim ’inden meydana geldiğini ifade etmektedir.³⁰⁹

“Kâbe kavseyn” üzre iki şâhid oldı iki kâf
İkisi dahı olur ism-i Muhammed’de dü-mîm (G.903/2)

Hâme-i kudreti gördüm yed-i nakkâşumda
“Kâbe kavseyn”i yazar idi zeber kaşumda (G.1335/1)

“Burak, ‘parıldamak, şimşek çakmak’ anlamına gelen Arapça berk kelimesinden türetilmiş olup renginin saf ve parlak oluşu veya çok hızlı hareket edişi sebebiyle bu adı almıştır.”³¹⁰ “Renginin güzelliği ve alımlılığı, yıldırım gibi süratli hareket etmesi başlıca özelliklerindendir. Hz. Peygamber Burak ile önce Mescid-i Aksâ’ya, oradan da Arş’a yükselmiştir.”³¹¹ Murâdî kaleme aldığı mısralarında onun olağanüstü vasıflarını göz

³⁰⁶ Salih Sabri Yavuz, “Mirac”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXX, 2005, 132-135.

³⁰⁷ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2014, 32.

³⁰⁸ Pala, 245.

³⁰⁹ Divan, b.b. G.227/5.

³¹⁰ Mustafa Öz, “Burak”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VI, 1992, 417.

³¹¹ Pala, 76.

önüne sermiştir. Şair, Burak'ın cennet bahçesinde şimşek gibi bir anda geldiğini ve bahçe içerisinde gezdiğini ifade etmektedir:

Gülşen-i cennetde gezmiş bir Burak

Berk-veş geldi uruben sâka sâk

(G.713/1)

2.4.17.2.2. Şakku'l-Kamer

“Aydın ortadan ikiye ayrılması mucizesidir. Kureysli müşrikler Hz. Peygamber'den mehtaplı bir gecede mucize istemişler. ‘Eğer, sen gerçekten peygambersen ay'ı ikiye ayır.’ demişler. Peygamberimiz, onlara ‘Eğer, bunu yaparsam iman eder misiniz?’ demiş. ‘Onlar da evet, iman ederiz.’ demişler. Bunun üzerine Peygamberimiz, Mina’da ayın ikiye yarılması mucizesini göstermiş ve bu vakıayı görenleri ‘Şahid olunuz!’ diye tanık tutmuştur.”³¹²

Aydın ortadan ikiye bölünmesi Hz. Peygamber'in önemli mucizelerindendir. Aya işaret edip dünyayı iki sayfaya böldüğünde parmağının üstünde izi kaldığını söyleyen Murâdî, gece ve gündüzün kendi arasındaki devrinin ayın bölünmesinin bir nişanı olduğunu ifade etmektedir:³¹³

Çün ezel yazdı “ena'llâh” âyetin şakku'l-kalem

Mu'cize olsa Muhammed'den ne var şakku'l-kamer

(G.364/4)

Sâ'at olmasa yakîn olmaz idi şakk-ı kamer

Oldı çün var idi anun barmağında âyesi

(G.1480/4)

Kameri bir işâret itdi iki

İki dünyâyı kıldı bir varak

(G.712/4)

2.4.16.2.3. Hz. Muhammed'in Parmağından Su Akıtması

Murâdî, Hz. Muhammed'in Tebük Gazasında parmağından su akıtması mucizesini kaleme aldığı beyitlerinde işlemektedir. “Hz. Peygamber elini kabın içine koyduğunda parmaklarından akan suyu tüm ordu içerek su kaplarını doldurmuş, abdest almışlardır.”³¹⁴

³¹² Yavuz, Karagöz, 122.

³¹³ Divan, b.b. G. 253/5.

³¹⁴ Gazalî, 436/437.

Bu mucizeye telmihte bulunan Murâdî, parmağından berrak su dağıtan Hz. Muhammed'in kıymet ve kudretine vurgu yapmaktadır:

Sen Muhammed kadrini atşân iken mi anladun

Olduğu dem parmağı nâşire-i âb-ı zülâl

(G.777/4)

2.4.16.2.4. Hz. Muhammed'in Toprak Atma Mucizesi

“Bedir Savaşı’nda düşman kuvvetleri galip gelmek üzere iken Peygamberimiz yerden bir avuç kum alarak ‘Yüzleri kara olsun!’ deyip müşrik askerlerin bulunduğu tarafa atmıştır. Bu kum tanecikleri, Allah’ın izniyle müşriklerin yüz ve gözlerine gelmiş, panik halinde dehşete düşerek, sağa sola kaçmaya başlamışlardır. Bu mucize Kur’ân-ı Kerim’de şu ayet ile anlatılmıştır: “Onları siz öldürmediniz, Allah öldürdü. Attığın zaman da Sen atmadın, ancak Allah attı. Bütün bunları Allah, müminleri güzel bir imtihan ile imtihan etmek içi yaptı. Muhakkak ki Allah her şeyi hakkıyla işiten her şeyi hakkıyla bilendir.”³¹⁵ Aynı mucize yine Huneyn Savaşı’nda yaşanmıştır. Hz. Peygamber yerden bir avuç toprak alıp, dua ettikten sonra düşmanların yüzlerine doğru serpmiştir. Yüce Allah, bu bir avuç toprakla düşmanların hepsini perişan etmiştir.”³¹⁶ Enfâl suresinin 17. ayetine telmihte bulunan Murâdî, Hz. Peygamber’in elindeki toprağı fırlattığını ve bunun sonucunda düşmanlarının çoğunun harap ve viran olduğunu ifade etmektedir:

Emr ile çün remy ola müşî tûrâb

Nice adû ola harâb u yebâb

(G 163/1)

2.4.17.3. Hadis İktibasları

“Edebiyatta hadislerden iktibaslara ve telmihlere sık rastlanır. Bu bakımdan divan şiirinin kaynakları arasında önemli yer tutar. Hadisler beyitlerde bazen tam metniyle alındığı gibi bazen de tercümesiyle yahut belli bir fırkasıyla ve küçük parçalar hâlinde karşımıza çıkar.”³¹⁷

Sözlükte "tertemiz bahçe" anlamına gelen ravza-i mutahhara adlandırması, Hz. Peygamber'in eviyle minberi arasının cennet bahçelerinden (ravza) bir bahçe olduğunu

³¹⁵ Enfâl: 8/17.

³¹⁶ İsmet Çalaplı, *Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Mucizeleri*, İmsak Ofset Basım, İstanbul 2010, 72.

³¹⁷ Pala, 183.

bildiren hadisine dayanır. “*Mâ beyne beytî ve minberî ravdatün min riyadi- cenneh*” “*Evimle mimberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.*”³¹⁸

Virdi zînetle zeyne ol zînet

Ravzatün min riyâzeti’l-cennât

(G.203/4)³¹⁹

“Bir hadîs-i kudsîde ‘Ben gizli bir hazîne idim, bilinmek istedim, bundan dolayıdır ki halkı yarattım, yokken var ettim.’ buyurulmuştur.”³²⁰ Bu hadisin “Arapça aslı ‘Küntü kenzen mahfiyyen.’ diye başlar. Şairler iktibas yoluyla bu hadisten bahsederken ‘Küntü kenz’ veya ‘Kenz-i mahfi’ ibareleriyle bahsederler.”³²¹

“Allah’ın bilinmeyi istemesi aşktır ve aşk özün özüdür. Aşkın bu ilk parıldayışı, O’nun isimlerinin ve sıfatlarının çokluğunu sağlamış, böylece âlem yaratılmıştır. İbnü’l-Arabî, “*Allah güzeldir ve güzeli sever*” hadisini de bu çerçevede yorumlayarak bütün aşkların temeli ve sebebinin de güzellik olduğunu söylemektedir.”³²² “Küntü kenzen” sırrının manasında gizli olduğunu söyleyen Murâdî, mert olan insanın aşkı için canını vereceğini ifade eder:

Ey Murâdî merd olan meydân-ı ıška cân atar

“Küntü kenzen” sırrını sır ile ma’nâsındadır

(G 324/5)

Hiz. Muhammed, bir hadis-i şerifinde “*Ben nebî/peygamber iken, Âdem ruh ile ceset arasında bulunuyordu.*”³²³ buyurmaktadır. Yüce Allah’ın yarattığı her şeyin ilki Hiz. Muhammed’in nuru ve zatıdır. Murâdî kaleme aldığı beytinde Hiz. Muhammed’in, Hiz. Âdem’in ruh ile ceset arasındayken var olduğunu ifade etmektedir:

“Miyân-ı mâ’-i ve’t-tîn” miyânında miyân oldı

Tagayyür kalmadı aslâ hemân bir remz olupdur âb

(G.145/2)

³¹⁸ Tezimizde yer alan hadislerin bir kısmı, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* tarafından yayımlanan *Hadislerle İslam* adlı eserden alınmıştır. Buhârî, Fadlı Salâti Mescid-i Mekke, 5.

³¹⁹ 203/4b. *Cennet bahçelerinden bir bahçedir.* “*Mâ beyne beytî ve minberî ravdatün min riyadi- cenneh*”; “*Evimle mimberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.*”

³²⁰ İsmail b. Muhammed el-Aclûni, (Çev. Mustafa Genç), *Keşfü’l Hafâ*, Beka Yayınları, III, İstanbul 2019, 312.

³²¹ Pala, 266.

³²² Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Kapı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2019, 80.

³²³ Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi, *Ramuz el-Hadis*, (Çev. Abdülaziz Bekkine), Gonca Yayınevi, İstanbul 2017, 373.

2.4.17.4. Salât u Selâm

Salât ve selâm Allah'ın rahmet, mağfiret ve selamının Peygamberimiz Hz. Muhammed'in üzerine olması için dile getirilen duadır. Murâdî de mısralarında Allah'ın seçkin peygamberi olan Hz. Muhammed'e salât ve selâm getirmeyi eksik etmez:

Salli 'alâ Muhammedin kâne Resûlün müctebâ

Seyyidenâ şefî'anâ sırri fu'âdi enbiyâ

(G.100/1)

2.5. AHİRET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

“Sözlükte ‘sonra olan ve son gün’ anlamına gelen ahret kavramıyla bu dünyanın sonu ve ölümle başlayan ebedî hayat kastedilmektedir.”³²⁴ “Allah bütün varlıkları geçici olarak yaratmıştır. Kıyamet koptuğu zaman her varlık dünya hayatını terk edecek ve ahiret hayatı başlayacaktır.”³²⁵

İnsanoğluna dünya hayatı ve sahip olduğu nimetlerin hepsi hiç bitmeyecekmiş gibi gelmektedir. En'âm suresinde (6: 32)“*Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Müttaki olanlar için şüphesiz ki ahiret yurdu daha hayırlıdır. Hala aklınızı kullanmayacak mısınız?*” buyrulmaktadır. Ayete telmihte bulunan şair dünyayı eski bir konağa benzetmiştir. Bu dünyaya her kim teşrif ederse zamanı geldiğinde asıl olan yurduna göç edeceğini vurgulayan şair, makam ve mevkie yönelmenin geçici olduğunu hatırlatır. Murâdî beytinde dünyanın gidiş ve meşakkatine kapılarak ahiret yurdunun unutulmaması gerektiğini yinelerken ona hazırlıklı olunmasını gerektiğini öğütler:

Mâ'il-i câ vü haşem olma sebât olmaz ana

Zuhr-ı uhrâ kıl taleb bakma cihân etvârına

Cay-ı sükna olmadı pes bir rıbât-ı köhnedür

Bu cihânun her ki geldi göcdi dârma

(G.1257/2-3)

İnsana yücelik ve izzetlik duygusu fayda vermez. Bu yüzden ahiret mülkünü dileyen kul gam içersinde kalmamak için dünya hayatını terk ederek ona sevgi beslememeli ve devamlı Allah'ı zikretmelidir:

³²⁴ Yavuz, Karagöz, 13.

³²⁵ Pala,12.

Gam-ı dünyâyı terk eyle dilerseñ âhiret milkin

Hudâyı zâkir ol dâ'im dilerseñ âhiret milkin

(Mf. 36)

Sanma kim fâ'ide kıla sana bu 'izzet ü câh

Âhiretde durış olmaya sana hem ile gam

(G.923/3)

Âhiret mâ'ili dünyâ sever anlama sakın

Şems-i bedre iren azvâ sever anlama sakın

(G.1106/1)

“Dünya hayatı hayaldir. Hakikat ise ahiret hayatıdır. Dünya hayatı, hakikat olan ahiret hayatının aynadaki görüntüsü gibidir. İnsanın ideali de hayalhane olan bu dünya olmamalıdır.”³²⁶ Günümüzdeki insanlığın en büyük hatalarından biri olan bu konuya değinen Murâdî, insanların hayatlarını gaflet içersinde geçirdiklerini vurgulayarak düşüncelerinde ahiret fikrinin olmadığını ifade eder:

Âhiret fikrin ider kalmadı hânım şimdi

Âh kim gaflet ile geçdi zamânım şimdi

(G.1510/1)

2.5.1. Kıyamet

Kıyamet kelimesi; “dinî terim olarak, dünyanın yok oluşunu ve yok oluştan sonra Allah’ın emriyle yeniden dirilişi ifade eden bir inanç unsuru” olarak karşımıza çıkar.³²⁷

“Yüce Allah’ın ezelde takdir ettiği zaman gelince, dünyadaki bütün canlıların ölmeleri, sonra bütün ölmüşlerin Allah tarafından diriltilmeleri, mahşer yerinde toplanmaları, hesaba çekilmeleri ve dünyadaki işlerinin karşılıklarının verilmesidir.”³²⁸ Ahiret yurdu ilahi adaletin tecelli ettiği ve kulun dünyada işlediği bütün fiillerin hesabını Cenâb-ı Hakk’a vereceği yerdir.

Kıyamet saati yaklaştığı zaman³²⁹ sûr bir çığlık gibi üflendiğinde³³⁰ kıyamet kopacaktır. Kıyamet alametlerine beyitlerinde yer veren Murâdî, doğu ve batının ikiye ayrılacağını, güneş ve ayın çökeceğini, feleğin başka semada açacağını haberini verir:

³²⁶ Şaban Çibir, *Sular Durulunca Sultan III. Murat*, Parola Yay. 1. Bsk. 2016, 25.

³²⁷ Halil İbrahim Şimşek, “Kıyamet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 19, 2007, 124.

³²⁸ Yavuz, Karagöz, 377

³²⁹ A’raf: 187.

³³⁰ En’am: 73, Tâ-hâ: 102, Yâsin: 51, Zümer: 68.

Nâzil olmak neden oldu bu hakâ'ik haberi

Ola tâ sîdk-ı Muhammed dü-cihânda peydâ (G.49/3)

İnbi'âc itse kaçan şark ile garb ola dü-tâ

Mihr ile meh ola hâbit bu felek gayrı semâ (G.49/1)

“Sûra üfürüldüğü gün Allah'ın diledikleri müstesna göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır. Hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler.” (Neml: 27/87) ayet-i kerimesinde Cenâb-ı Hakk, kıyamet zamanı insanların sur sesini işittiklerinde duyacağı korkularından bahsetmektedir. Kıyamet zamanında sûrdan kuvvetli bir seda yükseldiğinde, halk başları açık ve yalın bir şekilde ayağa kalkarak bakışlarını göğe kaldırıp “el-aman” diye nida edeceklerdir:

Nice bir gafletde sen bîdâd ol

Sûrdan bir gün çıkar savt-ı muhîb (G.158/4)

Subh-dem çün kalka yirden baş açık halk-ı cihân

Yolun ayak oluben üryân ola pir ü cüvân (G.1055/1)

Kimse kimse hâline bakmağa Kadîr olmayup

Gözlerin göge diküben çağrışalar el-âmân (G.1055/2)

“Kıyamet günü biz adâlet terâzilerini kuracağız da hiç kimseye en küçük bir haksızlık yapılmayacak. Yapılan iş hardal tanesi kadar bile olsa, biz onu getirip mizana koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz!” (Enbiya: 21/47) Allah, ahirette bütün kullarının günah ve sevaplarını adalet terazisinde hakkıyla tartacaktır. Berzah âleminde, sırat-ı müstakim üzerinde kantarlar kurulacak, gaflette bulunmayanlar cennete gideceklerdir. Kullar hayatlarında işledikleri sevap ve günah adına ne biriktirmişlerse hepsinin karşılığı verilecektir:

Sırat-ı müstakîm üzre kanâtırın kurar berzah

Tegâfûl eyleyimezsen geçersin cennet ü dūzah (G.240/1)

Add ü vezn oldukda iki cânibün sermâyesi

Her ne meksebden alındıysa virildi pes edâ (G.14/3)

Kul, her daim nefsiyle hesaplaşıp Allah'ın hesabını soracağı zamana hazırlanmalıdır. Murâdî günümüz insanının problemi olan bu konuya değinerek, kulların kendi safa ve zevklerine yönelip gaflete düşer olduklarını, ölümü ve ahiret hayatını kimsenin hatırlamadığını ifade etmektedir:

Zebânun degmesün cehd eylegil bir kimseye hergiz
İkâb olunur uhrâda egerçi ola ol bir mûr (G.294/4)

Hâsib ol nefsüni her demde vü her sâ'at ü ân
Hak hisâb eyleyiser ol deme hâzır olgör (G.423/2)

Bu devrânun acebdür hâli ey yâr
Ki her biri safâ vü zevke mâ'il (G.845/3)

Anar yok şimdi kimse hâl-i mevti
Kamısı şimdi halkun oldu gâfil (G.845/4)

Kulun “acaba amellerim salih mi, mahşerde halim ne olacak” diye düşünerek kendi halini sorgulamasını söyleyen şair, insanın ahirette bütün yaptıklarından soru sorulduğunda nasıl cevap vereceğini düşünmesi gerektiğini vurgular:

Aceb bilsen n'ola hâlüm benüm mahşerde yâ Rab
Aceb sâlih mi a'mâlüm benüm mahşerde yâ Rab (G.147/1)

Su'âl eyleyesin çün kim bana cümle fî'âlümden
Aceb n'olisar akvâlüm benüm mahşerde yâ Rab (G.147/3)

Kul, kıyamet günleri için tefekkür etmeli, zulüm ve haksızlığa son verip Sübhan'dan hayâ etmelidir. İnsanın hesap gününde bütün yaptıkları açığa çıkacağından dünyanın hevesine kapılıp gaflete kapılmamalı, kıyamet gününde halinin ne olacağını düşünerek günah ve sevabının ne kadar olduğunu tartmalıdır.³³¹

Gel tefekkür eylegil bir dem kıyâmet günlerin
Zûlm ü cevri terk idüp havf eylegil sübhândan (G.1033/2)

³³¹ Divan, b.b. G.697/5.

Nedendür gâfil olmuşsın kamu fikriün hevâ ancak
Anı bilmez misin yevm-i kıyâmet olısar peydâ (G.59/3)

Kıyâmetde sevâbun ne kıyâmetde ikâbun ne
Kıyâmet günü hâlün ne ola var fikr kıl yârâ (G.59/4)

2.5.2. Mahşer

“Bütün canlı varlıkların ölümden sonra Allah’ın emriyle dirilip toplanacakları yerdir.”³³² “İslâm inancına göre mahşer gününde, insanlar yaptıklarından hesaba çekilerek hak ettikleri mükâfat veya cezayı göreceklidir.”³³³

Mahşer günü geldiğinde iyi kötü, güzel çirkin bütün yapılanlar açığa çıkacak ve hesabı görülecektir. Herkesten gayrı eksikliğini bilerek Allah’ın kapısına yüz süren Murâdî, mahşerde amel ve yüklerinin salih olup olmadığını kendisine sorarak Rabbine karşı sözlerinin ne olacağını düşünür. Yüce Allah’tan muradını isteyen şair, mahşer gününde kullarını garip bırakmaması için niyaz eder:³³⁴

Aceb sâlih mi a’ mâlüm benüm mahşerde yâ Rab
Aceb sâlih mi ahmâlüm benüm mahşerde yâ Rab

Kapuna yüz süri geldüm kamu eksüklüğüm bildüm
Aceb n’olısar ahvâlüm benüm mahşerde yâ Rab

Su’âl eyleyesin çün kim bana cümle fi’âlümden
Aceb n’olısar akvâlüm benüm mahşerde yâ Rab

Bilen sensin kılan sensin alan sensin viren sensin
Ya n’olısar aceb kâlüm benüm mahşerde yâ Rab

İlâhî isterem senden Murâdî’ye murâdın vir
Bulur mıyam bu âmâlüm benüm mahşerde yâ Rab (G.147)

Kıl habibüne bizi hem-sâye

³³² Pala, 295.

³³³ İlyas Yazar, *Kani Divanı* (Yayımlanmış Doktora Tezi), EÜ SBE, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir, 2006, 93.

³³⁴ Divan, b.b. G.266/5.

Rûz-ı mahşerde koma bizi garîb

(G.153/4)

2.5.3. Cennet

Cennet, “Cenâb-ı Hakk’ın haşrdan sonra müminler için vaat ettiği ebedî neşâtgâhtır.”³³⁵ Gölgelek bahçe anlamında olup ahirette müminlerin gidecekleri yerdir. Cenab-ı Hakk cennet hakkında “*Takva sahipleri Rablerinin katında Na’im cennetleri vardır.*”³³⁶ buyurmaktadır.

Cennet, “yârin semtinden bir köşedir”,³³⁷ “sevgilinin sarayı, bahçesi ve yurdu.”³³⁸ Cennet kapısı aralandığında huri ve gılmanlar açığa çıktığı zaman sarayın perdesine benzeyen sevgilinin saçları açıldığında, yanağı ortaya çıkar:

Serâ-perde küşâd olsa ruh-ı cânân olur peydâ

Açılsa bâb-ı cennet hûr ile gilmân olur peydâ

(G.70/1)

Mutlak sevgili Allah’tır. O sevgilinin eşiğinde can verenler kendilerini ya Sidre’de yahut Adn cennetinde bulurlar. Murâdî Sidre ile Hz. Peygamber’in miracına işaret eder:

Çekilür sidre-i a’lâya ya Adn uçmağına

Kangı âşık ki işigünde bulur ise memat

(G.181/3)

Mescitler, mabetler Allah’ın evi olarak nitelenir. Dünya kelamının konuşulmadığı Allah’a ibadetin huzurunun yaşandığı mekânlardır. Bu yönleriyle adeta bir cennet köşesi hükmündedirler:

Miyân-ı minber ü mescid olupdur ravza-i cennet

Bulupdur cennet-i aslı geçüpdür her temâşâdan

(G.977/4)

Murâdî “*Ebedî kalmak üzere (Cennet) girin*”³³⁹ ayetinin aslını kısmen iktibas ettiği beytinde cennetin anahtarının kendisine verildiğini ve bu anahtarla cennetin kapısını açtığını ifade eder:

Cennetiün miftâhı virildi Murâd’un destine

³³⁵ Ahmet Talat Onay “*Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Hzr. Cemâl Kurnaz, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, 106.

³³⁶ Kalem: 68/34.

³³⁷ Kurnaz, 77.

³³⁸ Pala, 89.

³³⁹ Zümer: 39/74.

Bâbunı feth eylemişdür “Fe’d-hulûhâ hâlidîn” (G.1037/5)

“Cennet, meyveli ağaçlar ve çiçeklerle dolu bağ, bahçe, gülzâr vs. şeklinde hayal edilir.”³⁴⁰ Cennet ferahlık veren yerdir. Kul, nefsinin istediklerini bertaraf eyleyerek cennetin ferahlığına ve yüceliğine erişebilir. Bu yüzden cennet ve nimetin tatlılığını bulmak için kâinata yürürken aza ve çoğa bakılmamalıdır:

Rûz u şeb oldu çü ârâyîşde sitt-i cihât
Ne müfferih yir olur ravza-i bâğ-ı cennât (G.179/1)

Âlemde yûri kılma nazar aza vü çoğa
Ta kim bulasın cennet ü ni ‘metde halâvet (G.198/4)

Ârzû-yı nefsiñi kıl ber-taraf
Cennet-i tevhîde gel âlâya gel (G.834/4)

Bütün güzelliklerin kaynağı olan Cemal-i ilahiye gördükten sonra âşık fani her güzelden yüzünü çevirmiştir. Tasavvufî düşüncede dillendirilen Yunus Emre ile iştihar bulan “Cennet cennet dedikleri / Birkaç köşkle birkaç huri / İsteyene ver onları /Bana seni gerek seni”³⁴¹ şeklinde ifade edilen düşüncenin Murâdî tarafından da ifade edildiğine şahit olmaktayız:

Gördüm cemâlîni geçübün her cemilden
Rıdvân u cennet ü gam-ı gılmânı n’eylerem (G.931/3)

Menzil-i ulyâ çü menzil oldu dil mihmânına
Anun için cennet ü kasr-ı cinâna bakmazam (G.890/4)

Kûyunun lezzetin bulaldan dil
Eyler oldu cinândan istignâ (G. 89/2)

Âşıklaruz biz n’eyleyelüm cennetün gül-zârını
Yiter iki dünyâda biz bülbüllere gül-zâr-ı döst (G. 200/2)

³⁴⁰ Kurnaz, 77/78.

³⁴¹ [https:// T.C. kültür.bakanlığı.com/ yunus-emre-divanı.html](https://T.C.kültür.bakanlığı.com/yunus-emre-divanı.html) (Erişim Tarihi: 13/05/2021).

Kalp Rahman'ın evidir. Allah kalp ile bilinir ve sevilir. Ayrıca tasdik makamıdır. Kalpler de ancak Allah'ı zikirle mutmain olur. Bu özelliklere sahip olan âşığın kalbi adeta bir cennet köşesidir:

Cümle cihân mihnet durur derd ile hem fûrkat durur
Gönlüm bana cennet durur cennetde Rızvânum kanı (G.1544/6)

Cennet'ten bahsedilen beyitlerde şairler cennet ahvalinin anlatıldığı Kur'an ayetlerine telmih ve iktibas yoluyla temas ederler. Murâdî, “*Rahim olan Rablerinden bir söz olarak onlara selam vardır*”³⁴² ayetini kısmen lafzi iktibasla beytine alır. Cennet-i mualladaki bu selamın keyfiyetinin gaybi emirlerden olduğuna işaret eder:

“Selâmün kavî” nedür cennet-i mu‘allâda
Mugayyebât-ı ezeldür yine bunda mirsâd (G.260/4)

Sözlükte, “Cennet kızı, sevgili”³⁴³ anlamlarına gelen huri, “cennet kadınlarını ve onların güzelliğini ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.”³⁴⁴ Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde³⁴⁵ huriler ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Huriler “Amber saçlı, hilal kaşlı, kara gözlü, güneş yüzlü, şirin sözlü, cilveli, nazlı, inci dişli, mercan dudaklı, gül yanaklı ve servi boyludur.”³⁴⁶ Şairde, sevgiliden gayrısına heves etmenin âşığa haram olduğunu bildiğinden dolayı cennet hurilerine dahi bakmadığını ifade etmektedir.³⁴⁷

Bilürdi ‘âşika oldı harâm gayra heves
Yüzün dönübeni bakmadı hûr-ı cennete pes (G.615/3)

Sen melek-rû perîden ayrılalı
Zerre gelmez gözüme cennet u hûr (G.534/3)

³⁴² Yasin: 36/58.

³⁴³ Devellioğlu, 383.

³⁴⁴ Bekir Topaloğlu, “Hûri”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVII, 1998, 387-390.

³⁴⁵ Duhân: 44/54; Tûr: 52/20; Rahmân:55/72; Vâkı'a: 56/22-23.

³⁴⁶ Onay, 216.

³⁴⁷ Divan, b.b. G.1143/5, Mk.34/1.

2.5.3.1. Havz-ı Kevser

Cennette Hz. Peygamber'e tahsis edilen bir yer olarak kabul edilen Havz-ı Kevser Kıyamet zamanında bütün peygamberlerin havuzların başında toplanacağı yerdir. Havzın başına gelecek olan peygamberler ümmetlerinin çokluğu ile burada övüneceklerdir.³⁴⁸ Murâdî de beytinde yer verdiği Havz-ı Kevser'i inci tanesine benzeterek işlemiştir:

Merkezin buldı nokta dâ'ireden

Havz-ı Kevserde sanki dür-dâne (G.12/3)

2.5.3.2. Selsebil Irmağı

“Kur'ân'da selsebil kelimesi, cennette iyi insanlara ihsan edilecek nimetlerden söz eden, ‘Onlara orada zencefil karışımı bir kadehten içirilir; -içindeki- orada selsebil diye isimlendirilen bir pınardandır’ (İnsan 76/17-18) mealindeki ayette yer alır. Selsebil kelimesi, klasik şiirde âb-ı hayat gibi sevgilinin dudağındaki lezzet ve ölümsüzlük özelliğinden kinaye olarak sıkça kullanılır. Cennette olması, devamlı akması, herkesin ona ulaşamaması gibi sebeplerle de edebiyatta selsebil âşıkın arzuladığı bir mekân olarak geçer.”³⁴⁹ Murâdî beytinde yer verdiği selsebil ırmağının bir tarafını gılman denilen çocukların kuşattığını, ırmağın diğer tarafında ise gençlerin gufrân ayetini okuduklarını ifade etmektedir:

Selsebil ırmağının yanında pûr olmuş muhit

Bir tarafta söyleşür gılman u gufrân âyetin (G.1093/2)

2.5.3.3. Tuba

Sözlükte, “Cennette Sidre'de bulunan ve dalları bütün cenneti gölgeleyen ilâhî ağaçtır.”³⁵⁰ “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: “Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedi kalmak üzere buraya girin.” (Zümer: 39/73) ayetine telmihte bulunan şair Tuba ağacının cennete girenlere müjdeler olsun diyerek seslendiğini ifade etmektedir. Ayrıca Murâdî Tuba ağacının Kur'ân da Rızvan ayeti

³⁴⁸ Mustafa Ertürk, “Havz-ı Kevser”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVI, 1997, 546.

³⁴⁹ Lütfullah Cebeci, “Selsebil”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI, 447-448.

³⁵⁰ Devellioğlu, 1111.

olarak bildirilen “ *O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur; gönüllerde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş...*” (Fetih 48/18) ayetini övgüyle okunduğunu aşağıya aldığımız beytinde vurgulamıştır:

Bir tarafda savt ide Tûbâ ki tûbâ “men dahel”

Bir tarafda medh ider pûr ile Rızvân âyetin (G.1093/3)

2.5.3.4. Rızvân

Rızvân, “cennet hazinedarı ve kapıcısıdır.”³⁵¹ “Bütün cennetlerin hâkimidir ve hazinelerin bekçisi olan bir melektir.”³⁵² Kaleme aldığı beyitlerinde Rızvân’a da yer veren şair, Allah aşkının bir gönüle yerleştiği zaman, onun Rızvan bahçesine meyil etmediğini ifade etmektedir:

Bir tarafda savt ide Tûbâ ki tûbâ “men dahel”

Bir tarafda medh ider pûr ile Rızvân âyetin (G.1093/3)³⁵³

Bir dilde vatan dutmuş ola ıskun o dil hiç

Meyl eyleye mi ravza-i Rızvân’a Hüdâyâ (G. 79/5)

2.5.4. Cehennem

“Ahiretteki azap yurdu olan cehennem, Allah’a imanı olmayan ve işlediği günahları bağışlanmayanların durağıdır.”³⁵⁴ “Edebiyatta tamu, cahîm ve dûzah şekilleri de kullanılan cehennem, âşığın çektiği ayrılık acısıdır. Ateş olması ve yakma özelliğiyle çok kullanılır.”³⁵⁵ Cehennem “Hakk’ın Celâl sıfatının icabıdır.”³⁵⁶

İnsanın içini ve dışını temiz tutması nimetlerin en büyüğüdür. Kul, cehennem ateşine düşmemek için nefsiyle mücadele etmesi gerekir. İnsanı cehennem ateşinden koruyacak olan da salih amellerdir:

Zâhir u bâtında mâ’mur ol budur devlet sana

³⁵¹ Pala, 376.

³⁵² Erzurumlu İbrahim Hakkı, 33.

³⁵³ Beytin açıklaması “Cennet” başlığı içerisinde yer verdiğimiz “Tuba” maddesinde yapılmıştır.

³⁵⁴ Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII, 1993, 227.

³⁵⁵ Pala, 85/86.

³⁵⁶ Tarlan, 22.

Ol mücâhid girmeyesin ta ki dûzah nârına (G.1257/4)

Gel imdi sâlih-i a 'mâli eylegil pîşe
Özünden ola o dâfi' cehennemün şererin (G.1144/4)

Kul günahlarını terk ederek özünü cehennem ateşinin yakıcılığından korumalıdır. Murâdî ayrıca aşağıya aldığımız beytinde sözlerine kulak vermeyenin akıbetinin yedi kat cehennem olacağını ifade eder:

Nâr-ı gayretdür cehennem nâr ile memlû olan
Hüsn-i dilberdür cinânda hûr u gılmân eylemiş (G.628/4)

Nâr-ı dûzahdan özün cehd idüben hıfza duruş
Nârdan kurtıla mı şol ki günâhında ola (G.1440/3)

Hayfâ Murâdî kavlini gûş eylemez isen
Dûzah olur yirün senün elbette yedi kat (G.213/5)

Mü'min olan kula ateşin layık olmadığını söyleyen şair insanda ürperme, korku ve utanma duygusunun kalmadığını ifade eder. Bu yüzden şair, her daim Allah'ı zikrederek cehennem ateşinden emin olmak istemektedir:

Kanı haşyet kanı havf ü kanı âr
Ki mü'mîn olana lâyük mı nîrân (G.1177/4)

Eylegil zikr-i Hudâ'yı her zamân
Bulasın nâr-ı cehennemden âmân (Ms.36/2)

Allah'ın lütuf ve keremi dünyanın tamamını kaplamıştır. O'nun rahmet ve şefaati olmadan kimse cehennem ateşinden kurtulamayacaktır: ³⁵⁷

Cürm ü hatama n'ola bakmasan eyâ şâh
Lutfü keremün kapladı dünyâyı ser-â-pâ (G. 78/4)

Ey Murâdî kim bulur idi cehennemden necât
Olmasaydı rahmet ile ger şefâ'at yüz-be-yüz (G. 548/5)

³⁵⁷ Divan, b.b. G.240/1, 449/7, 637/3, 942/4, 1080/3, 1119/2.

2.6. KADER VE KAZA

İman şartlarından biri olan kader, Allah'ın ezeli hükmü ve takdiridir. Levh-i Mahfuz'da³⁵⁸ yazılı olanların vücut bulmadan evvelki hâline kader, ortaya çıkmasına da kaza denir.³⁵⁹

“Size isabet eden her musibet, (ancak) ellerinizin kazanmakta olduğu dolayısıyladır. (Allah,) Çoğunu da affeder.” (Şûrâ: 42/30) Yüce Allah ayet-i kerîmesinde insanoğlunun başına gelebilecek her türlü iyilik ve kötülüklerin, musibetlerin kendi hâl ve hareketlerinin sonucu olduğunu bizlere bildirmektedir.

Kâinatta gerçekleşen ve insanın başına gelen, iyi ve kötü olan her şey Allah'ın takdiridir. İnsanın gönlünde işlediği sevap ve günah adına iyi ve kötü ne varsa O'ndan olduğunu vurgulayan şair, Cenâb-ı Hakk'ın her daim sabredenlerle birlikte olduğunu ifade eder:

*Bil ve âgâh ol gönül takdîr-i hakdur cümle kâr
Ey kemâlüm gözleyen kârında gözle kim ne var* (G.400/1)

*Sabr-ı kazâ kıl ey gönül didi “yuhibbu's-sâbirîn”
Her ne ki gelse nîk ü bed Hakdan atâdur bilmiş ol* (G.806/2)

*Ne kim k'olur ise sana bil andan
Fe-kâne'l-hayrî hüve ev-kâne şerrâ* (G.75/3)

Her şeyi âşîkar eyleyen Hazret-i Kudsî'dir. Hayır ve şer O'nun kudretli elindedir:

*Hazret-i kudsî durur her kârı peydâ eyleyen
Cümle dest-i kudretinde oldı anun hayr u şer* (G.366/4)

*Ma'rifet mihrindedür zav'-ı hidayet ma'rifet
Böyle olmuşdur mukadder böyledür pes nâsiyet* (G.167/1)

Tevfik ve hayır sahibi olan Allah, kaza yayını kader okuyla her tarafa atmaktadır. Kullardan kimisi O'nun nurunu gözetir kimisi de ateşinden geçer:

³⁵⁸ “Biz ölüleri diriltiriz ve onların hayatlarında istedikleri işlerle ölümlerinden sonra kalan eserlerini de levh-i mahfuzda yazdık ve zaptettik.” Yâsin: 36/12.

³⁵⁹ Pala, 247.

*Sa'y idegör virmek Allâhun durur tevfk u hayr
Kim dimişler "Leyse li'l-insâni illâ mâ se'â"*

(G.18/8)

*Yed-i mü'eyyed ile aldı kabza-i hükme
Kader okını atar her tarafda kavs-ı kazâ*

(G.110/2)

*Ey Murâdî çün iki hâne yapubdur takdir
Kimi nûrın gözedüpdür kimi nârında geçer*

(G.422/5)

2.7. İBADET ESASLARI

İbadet, "mükellef insanın nefsinin arzusu hilafına Rabb'ine tazim için yaptığı fiil ve niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan ve Allah'a yakınlık (kurbet) ifade eden şuurlu itaat"³⁶⁰ anlamına gelir ki insanın yaratılış gayesi de budur. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim de "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât: 51/56) buyurmaktadır. Murâdî de aşağıya aldığımız beytinde ebedî olan Allah'a gece gündüz ibadet etmenin gerekliliğini hatırlatmaktadır:

*Çün ol durur lem-yazel
Eyle ibâdet ana dün gün hemân*

(Ms. 1/7)

İbadet Allah'ın emrine itaattir. Akıllı insana yakışan yaratılış gayesine uygun olarak Mevlasına ibadet etmesidir.³⁶¹

*Mevlâ'ya tâ'at eylegil dâ'im 'ibâdet eylegil
Emre 'itâ'at eylegil tevhîde gel tevhîde gel*

(G.808/2)

*Eger 'âkil isen yârâ 'ibâdet eyle Mevlâya
Cihân terkini urgıl mâ'il olma hiç her câya*

(G.1315/1)

2.7.1. HAC

Hac, "Müslümanların Zilhicce ayında Kâbe'yi ve çevresindeki belli yerleri usûlüne göre ziyaret etmeleridir."³⁶² Divan edebiyatında gönül Kâbe'dir, onun imarı ise

³⁶⁰ Karaman, C. I, 285.

³⁶¹ Divan, b.b. G.1/7, 606/4, 628/2, 871/2, 1561/8, Ms 6/1.

³⁶² Pala, 180.

Hac'dır.³⁶³ Hacc-ı ekber, Kur'ân-ı Kerim de şu şekilde ifade edilmektedir: “*Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resûlü’nden bütün insanlara bildirir.*” (Tevbe: 9/3) Hac zamanı dışında Kâbe’ye yapılan umre ziyaretine hacc-ı asgar; hac zamanında yapılan ziyarete ise hacc-ı ekber denmektedir. Hacc-ı ekber ifadesine beytinde yer veren Murâdî, sevgilinin yolunda can feda etmenin âşık için hacc-ı ekber olduğunu ifade eder:

*Yâra kurban olmagı gel bana ta’lîm eyle kim
Şimdi bildüm kim sevâb-ı hacc-ı ekber var imiş* (G.623/4)

Divan şiirinde şair âşıktır. Âşıklık onun için iftihar vesilesidir. Aşağıya aldığımız manzumede Murâdî Hac ibadetiyle ilgi en temel kavramları âşık insan tipinin genel durumu içinde sembolik anlamlar yüklemek suretiyle teşbihi olarak işler:

*Zikr-i sa’yüm çün benüm kûyunda **Kâ’bemdür** cemâl
Merve hakkı çün **Safâdur** ârzû her mâh ü sâl*

***Zemzem**-i eşküm firâkunda cihânı kıldı seyl
Zemzeme kıl nâka-i dil kaldı yolda bi-mecâl*

*Nûr-ı aynüm gel eriş berk ura tâ fevku’l-cebel
Gâr-ı vahdetde harâret birledür dil pâ-y-mâl*

*“Men ‘aref” sırrı **Arâfât**-ı vücûdumdan ayân
Hâcî-yi dil eylesün pîrâmeni bes bî-cidâl*

*Ey tavâfin isteyen sıdk ile gel kılğıl namâz
Recm kıl şeytân-ı nefsi kalmaya tâ mekr ü âl*

*Ey Murâdî bahr-ı hikmetde olan gavvâslar
Katre alsunlar senün nazmundan ey deryâ-misâl* (G. 789)

2.7.1.1. Kâbe

İslam inancına göre Kâbe Hz. Âdem tarafından yapılmıştır. Tufan hadisesinin ardından göğe çekilmiş, daha sonra ise Hz. İbrahim tarafından inşa edilmiştir. Mekke’nin

³⁶³ Uludağ, 150.

fethinden sonra putlardan temizlenerek, Hicretin ikinci senesinde Müslümanların kiblegâhı olmuştur.³⁶⁴

Tasavvufta Kâbe, gönüldür. Kâbe Allah'ın evi olduğu için gönül ile aralarında ilişki kurulur.³⁶⁵ Sevgilinin yüzü ve mahallesi Kâbe'ye teşbih edilir. Âşığın etrafında dolaşmasıyla da Kâbe'yi tavaf etmiş olur.³⁶⁶ Sözlükte “bir şeyin çevresini dolaşmak, dönmek” gibi anlamlara gelen tavaf, “dinî bir kavram olarak, Hacer-i Esved'in hizasından başlayarak Kâbe'yi sola almak suretiyle, yedi defa Kâbe etrafında dönmek demektir.”³⁶⁷ Cemâli Kâbe'ye teşbih eden Murâdî, dostunun Kâbe düşüncesiyle sıkıntı çekmemesini ister ve Kâbe'nin kendisi olduğunu vurgulayarak etrafında dönerek tavaf edebileceğini ifade etmiştir:

Şol cemâlün Ka'be'si hakkı bu ben pür-derd ü gam
Id-i vaslüne komışam cânımı kurbân için (G.1090/3)

Ey halîlüm Kâ'be kasdın eyleyüp çekme elem
Gel tavâf eyle beni kim Ka'be-i ulya menem (G.908/4)

“Kaş bazen bir mihrab veya kibledir. Âşık da böylece sevgilinin cemâline yönelir. Âşığın gönlü sevgilinin kaşının köşesine asılmak ister.”³⁶⁸ Murâdî kaşı mihraba teşbih ederek sevgilinin cemâlinin emrine itaat eder:

Kible-i Kâ'bede emr oldu itâ'at ideler
Kible-gâh-ı dü-cihân oldu çü mihrâb kaşı (G.1511/3)

Kulun Kâbe'yi ziyaret etmekteki amaçlarından en önemlisi dualarını dile getirerek günahlarına tövbe etmesidir. Bu bağlamda Kâbe'yi ziyaret eden kulun gönlü her daim lebbeyk nidasıyla Allah diye inlemektedir:

Zâ'ir-i Kâ'be olaldan bu gönül nâle çeker
Çün nidâda didi lebbeyk anı bir hâle çeker (G.416/1)

Cümleten her ne ki vardur ana mazhardur dil

³⁶⁴ Kayaalp, 111-112.

³⁶⁵ Uludağ, 200.

³⁶⁶ Pala, 245.

³⁶⁷ Yavuz, Karagöz, 633.

³⁶⁸ Pala, 131.

Ey Murâdî nazar it Kâ'be'den ekberdür dil (G.790/5)

Kâbe'ye varıp tavaf etmeyi dileyen Murâdî, Safa'dan geçerek Merve'ye varmayı istemektedir:

Varalum Kâ'be-i dil-dârı tavâf eyleyüben
Merve hakkı varalum cümle Safâ'dan geçelüm (G.916/2)

Divan şiirinde âşık sevgilisinin mahallesini tavaf eder. Tavaf esnasında 'Lebbeyk, Lâ şerike lek' tesbîhi okunur.³⁶⁹ Murâdî'nin aşağıya aldığımız beytinde Kâbe'nin haremini ziyaret eden kulların, sürekli gönülden "lebbeyk" zikrini dillendirdiğini ifade etmektedir:³⁷⁰

Harîm-i Kâ'be-i vuslat tavâfın kıldı şunlar kim
Dem-â-dem zikr-i dil-dâr ile lebbeyk ana ezberdür (G.286/2)

2.7.1.2. Hacerü'l-Esved

Kara taş anlamına gelir. Kâbe duvarında yer alır ve cennetten geldiği rivayet edilir. Hz. İbrahim tarafından Kâbe'nin duvarına konulan Hacerü'l-Esved daha sonra Hz. Peygamber tarafından yerleştirilmiştir.³⁷¹ Hz. Peygamber'in hac ve umre ziyaretleri esnasında bu taşı selamlaması Müslümanlar arasında kıymetli görülmesinin başlıca nedenlerindendir. Hz. Peygamber'in Hacerü'l Esved'i selamlamasına telmihen Murâdî bu durumu bir beyitinde şöyle ifade eder:

Yemînüm eyledüm Rükni Yemânî
Hacer esvedle kıldum merhâbalar (G.519/4)

2.7.1.3. Safa ve Merve Tepesi

Divan şiirinde Kâbe ile birlikte Safa ve Merve tepeleri beyitlerde sıkça işlenir. "Hacılar, Safa ile Merve arasında sa'y ederek haccın bir rûknünü yerine getirirler. Bu iki

³⁶⁹ Pala, 443.

³⁷⁰ Divan, b.b. G. 223/1, 281/3, 413/3, 425/2, 519/1, 651/4, 716/4, 857/4, 952/1, 1289/2, 1308/2, 1309/5.

³⁷¹ Pala, 181.

tepe arasında 7 defa gelip gitmek İsmail Peygamber'in annesi Hacer'in, su aramak için koşuşturması hatırasına yapılır.”³⁷²

Klasik şiir geleneğinde mahbubun cemâli âşık için Kâ'be mesabesindedir. Hz. Hacer'in şefkat kaynaklı adeta gayr-ı iradi olarak Safa ve Merve tepeleri arasında koşuşturması gibi şair de mutlak sevgiliye kavuşma arzusuyla iradesiz bir şekilde aylar ve yıllar boyunca cihanı gezmektedir.³⁷³

Zikr-i sa 'yüm çün benüm kûyunda ka 'bemdür cemâl

Merve hakkı çün safâdur ârzû her mâh ü sâl (G.789/1)

Rây-ı irâdâtı koyuben râh-ı matluba

Gezdüm cihânı Ka 'be vü Merve Safâ hakkı (G.15292)

2.7.1.4. Arafat Dağı

İslamî literatürde Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten çıkarıldıktan sonra buluştukları yer olarak bilinen Arafat dağı Hac zamanında arefe günü vakfeye durulan yerdir. Hadis olarak rivayet edilen “Kendini bilen Rabbini bilir” anlamındaki ifadenin “Men aref” kısmını lafzen iktibas eden şair, kendi vücudunu Arafat dağına teşbih eder. Gönülün hacıya teşbih edildiği beyitte dağın olmadığı bir çevrede her gönül vücut Arafatında “men aref” sırrına nail olabilir.

“Men ‘aref” sırrı ‘Arâfât-ı vücûdumdan ‘ayân

Hâcî-yi dil eylesün pîrâmeni bes bî-cidâl (G.789/4)

2.7.2. NAMAZ

Namaz, insanın maddi ve manevi temizliğinin vasıtasıdır. Dinin direği olan namaz müminlerin miracıdır. Namaz, insana her daim Allah'ı hatırlatır. Kalplere sorumluluk duygusunun yerleşmesini sağlar ve bireyin kötülük ve günah işlemesine engel olur.³⁷⁴

Murâdî kaleme aldığı 651. gazelinde farz, vacip, sünnet, râkî, secde, kıyâm, iftitah, tekbir, musalli, Mescid-i Aksa'dan Miraç'a çıkış ve namazın farz kılınışı, yönelmenin

³⁷² Pala, 307.

³⁷³ Divan, b.b. G.916/2.

³⁷⁴ Yavuz, Karagöz, 513.

Kâbe'ye doğru oluşu gibi unsurlarla beraber ayrıca namazın tüm rükünlerine bir manzumesinde şöylece temas eder:

*Âkilün ilmindedür çün alleme'l-esmâda farz
Vâcib-i sünnetdedür bu müstecâb a'lâda farz*

*Nâkil olmuş ba'zısı fa'âl-ı râki' secdede
Sen kıyâmı buldun ise iste gel inşâda farz*

*İftitâh oldu bu tekbîri didi Allâh için
Feth-i bâb için konuldu menzil-i Aksâda farz*

*Kâ'be beyt ismin edâ itmekdedür tarz-ı aceb
Ey musallî kutbü'l-aktâb ile sor efrâda farz*

*Câi'ü'l-âyât olanlar bildiler akvâlünü
Ey Murâdî kıl taleb kıl sun seni arada farz (G.651)*

Yüce Allah'ın eşiğine ellerini bağlayıp gelenler sultanlığa yükselenlerdir. Bu güzelliğe halel gelmemesi ve bu güzelliğe mazhar olmanın bir şükrü olarak servi kıyama yani namaza, çınar da duaya durmuştur. Servinin dik ve uzun boylu olması, çınar yapraklarının dua için açılan ele benzemesi bu teşbihi hazırlayan hususlardır:

*Kul oldu ana cümle selâtîn-i cihân-bân
El bağlayuben turdu çü sultâna berâber (G.451/2)*

*Hatar irmeye diyü hüsnüne serv ile çenâr
Kılıyor biri namâz ve ideyor biri du'â (G.46/4)*

Namaz bir vecibe olmakla beraber kulun aczinde bir ifadesidir. Yüzü acz ile secdeye koymak ve can ile tekbir getirilirse bu namaz "bi-niyaz"a ayan olan bir namaz olacaktır:³⁷⁵

*Rûy-i aczi ko zemîne bî-niyâza kıl niyâz
Cân ile tekbîr idersen bu namâz olur ayân (G.1075/4)*

³⁷⁵ Divan, b.b. 352/3, G.402/3, 573/1, 789/5.

2.7.2.1. Secde

“Sözlükte ‘eğilmek, boyun eğmek, tevazu ile alını yere koymak’ anlamındaki sücûd masdarından gelen secde fıkıh terimi olarak namazda alın, burun, el ayakları, dizler ve ayak parmakları zemine değecek şekilde yere kapanmayı ifade eder.”³⁷⁶ Mahlûkattaki herkesin secdesi kâinatı emsalsiz yaratan yüce Allah’adır:

Hikmetidür mübdi’i küll-i vücûd

*Hep anadur cümlede olan **sücûd*** (Ms. 1/4)

“Divan şiirinde güneş, ay ve yıldızların Hz. Yusuf’a secde etmeleri, meleklerin Âdem’e secde etmeleri, ateşperest ve putperestlerin secdeleri vs. söz konusu edilir. Âşık sevgilinin yüzü, kaşları, eşiği, izi, mahallesini vs. için kulluk ifadesi olarak secde eder.”³⁷⁷

*Yûsuf-ı meh çehreme her gice mihr eyler **sücûd***

Ey mu‘abbir anlamazsın kim ne ru’yâ gösterür (G.411/2)

Lütuf ve bağışlanma Mevlâ’nın kuluna olan büyük bir ihsanıdır ve O’na secde etmediği için şeytan ebediyen lanete uğramıştır. Bunu bilen Murâdî, hayırlı olan bir secdeye vararak başını bir an olsun o secdeden kaldırmamıştır:

***Secednâ secdeten** bi’l-hayri kellâ*

Vemâ emmâ sâcideyni fî’l-mesâcid (G.268/4)

*Murâdî **secdeden** kaldurma başun lahza her lahza*

Bilürsin kârı Mevlâ’nun kula lutf ü atâ ancak (G.677/5)

***Secde** itmedügi içün ana*

Ebedî la‘net oldı şeytâna (G.1215/3)

Tevekkül ehlini her an seccadesinde gören Murâdî, bağışlaması çok olan hazrete yalvarır ve istiğfar için başını sevh secdesine koyar:

Tevekkül ehli odur kim Murâdî her demde

*Görürsin anı ki **seccâdesin** ber-âb-zede* (G.1374/5)

³⁷⁶ Nihat Dalgın, “Rükû”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV, 2008, 286.

³⁷⁷ Pala, 393.

Baş urup çün secde-i sehv için istiğfâra biz

Zâr ile yalvaravuz ol hazret-i gaffâra biz

(G.566/1)

Hiz. Peygamber bir hadis-i şerifinde “Kulun Rabbine en yakın olduğu an secdeye vardığı andır. Secdede duayı çokça yapın”³⁷⁸ buyurmuştur. Bu hadisten hareketle Murâdî de kulun ihtiyaçlarını arz etmesi için secdeye varmasını vurgular:

Ey Murâdî arz idersen hâlûni ger fi's-süçûd

Rabbiye'l-a'lâ da hâcet hâcet-i Mevlâ olur

(G.389/5)

“Göklerde ve yerde bulunanlar ve bunların gölgeleri sabah akşam, isteseler de istemeseler de Allah'a secde ederler.” (Ra'd: 13/15) ayetine telmihte bulunan Murâdî, bütün mahlûkatın secde halinde olduğunu mısralarında hatırlatmaktadır:

Çün vücûd irdi vücûdından türâba feyz ile

Sen 'aceb eyler misin emlâk kıldıysa süçûd

(G.244/2)

Melekler de secde halinde “Rabbim hesap gününde bizi nurlandır ”sözleriyle ihtiyaçlarını Allah'a arz etmişlerdir:

Secde kılmışdur melâ'ik arz-ı hâcât eyleyüp

Sözleri bu “Rabbenâ nevvirlenâ yevme'l-hisâb”

(G.134/3)³⁷⁹

2.7.2.2. Kıyam, Rükû

“Namaz, Allah'a saygı ve bağlılığı simgeleyen belli davranışlardan oluşur; bunlardan biri de 'Allah'ın huzurunda ayakta duruş' anlamını taşıyan kıyamdır.”³⁸⁰ Allah'ın azameti karşısında kulun acziyetini ifade ettiği rükû, secde, kıyam namazın farzlarından. Murâdî, namazın farzları olan bu kavramlara aşağıya aldığımız beyitlerde şöyle temas eder:

Âşinâ olmak durur asl-ı Murâd ey âşinâ

Hubb-ı ezeldedir vücûd oldı rükû ' hem süçûd

(G.35/3)

³⁷⁸ Ebû Dâvud, Salât 152–875.

³⁷⁹ Divan, b.b. G.268/5, 543/4, 651/2, 1404/2.

³⁸⁰ Ebubekir Sifil, “Kıyam”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXV, 2002, 514.

Nâkil olmuş ba‘zısı fa‘‘âl-ı râki‘ secdede
Sen kıyâmı buldun ise iste gel inşâda farz (G.651/2)

Sücûdumda benüm hep sâcidûn sâcid durur cem‘â
Kıyâmumda rûkû‘umda iderven neşr-i âsârı (G.1503/2)

2.7.2.3. Cami, Mescit

İlk zamanlarda sadece Cuma namazı kılınan büyük mescitler için ifade edilen el-mescidü’l câmi‘ (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şekli olan cami kelimesi; Arapça cem‘ kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren” anlamını taşır.³⁸¹ Dinî mimarinin temeli olan camiler, İslâm medeniyetinin ayrılmaz birer parçasıdır ve toplumun sosyokültürel alandaki gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.³⁸²

Edebî geleneğimiz içerisinde teşbihi unsurlar olarak cami ve mescitler önem arz etmektedir. Divan edebiyatında sevgilinin kaşı mescitlerin mihrabına teşbih edilir. Secde edenlerde sevgilinin kaşına bakarak secde etmektedirler:

Çü ebrûn oldu mihrâb-ı mesâcid
Ana nazzâr olupdur cümle sâcid (G.267/1)

Murâdî, yalvarma ve yakarma için mescide varır. Secde eden insanın şerefini ifade için mescit ve mihrabın ona secde ettiğini şu beyitiyle ifade ederken meleklerin insana yaptığı secdeye de kısmen telmihte bulunur:

Mescide vardı sücûd için idüp arz-ı niyâz
Eyledi mescid ü mihrâb ana ol lahza sücûd (G.251/3)

Murâd oldu hayâtundan senün hayy
Murâdî’den tolu mescid cevâmi‘ (G.659/5)

Miyân-ı minber ü mescid olupdur ravza-i cennet
Bulupdur cennet-i aslı geçüpdür her temâşâdan (G.977/4)

³⁸¹ Ahmet Önkâl, Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII, 1993, 45.

³⁸² Ahmet Akın, “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(29), 2016, 180.

Yaratıcının eserleri O'nun varlığının en açık delilidir. Murâdî, ben secde edenle secde edilenin kim olduğunu açıkça bildim der ve halis kullar için Ma'bud'un kim olduğu ayan beyan bellidir:

Hâlıkûn sun'ını zann eylemişem arz-ı vücûd
Bildüm aslın biline sâcid ile tâ mescûd (G.252/1)

Her ne yirde ki Murâdî ola ma'beddür ol
Abdi hâlis olana gizlû degüldür ma'bûd (G.252/5)

2.7.2.4. Minber, Hutbe

Sözlükte “kademe kademe yükselerek çıkılan yer” anlamına gelen minber, genellikle camilerde hatibin hutbe okurken daha iyi görülmek ve sesini daha iyi duyurmak üzere çıktığı basamaklı mimari yapıyı ifade etmektedir.³⁸³ *Murâdî Divanı*'nda cami müstemilatından olan mimber kelimesi gerçek anlamıyla kullanılmaz ancak mimberin bir hamd makamı olduğu ifade edilir.³⁸⁴

Minber-i evc-i kerâmât üzre çün kıldı su'ûd
*Okuyup **hamd** ile **hutbe** didi âlâdan fütûh* (G.232/4)

2.7.2.5. Dua

Dua, insanın kendi benliğini Allah'a yönelterek maddi ve manevi arzularını O'na arz etmesi demektir. Başka bir ifadeyle dua, aciz olan kulun, sonsuz kudret sahibi olan yaratıcı ile arasındaki vasıtaadır.³⁸⁵

“Dua, bir müminin imanının neticesi olarak başvurduğu ibadet şekillerinden birisidir. Niyaz edilecek yegâne varlık yüce Allah'tır ve Kur'ân da: '*Gizlice ve tazarru yoluyla Rabbinize dua ediniz*' buyurulmaktadır.³⁸⁶ En güzel dua ise fiilen yapılan duadır. Hz. Peygamber 'Dua ibadetin iliğidir, özüdür' buyurmaktadır.”³⁸⁷ Dua, sıkıntıda kalan kulların kurtuluş makamıdır. Divan şiirinde âşık her zaman dua halindedir. Âşık bazen

³⁸³ Nebi Bozkurt, “Minber”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXX, 2005, 101.

³⁸⁴ Divan, b.b. G.1121/5.

³⁸⁵ Yavuz, Karagöz. 128.

³⁸⁶ A'râf: 7/55.

³⁸⁷ Hadislerle İslam, C. 2, Tirmizî, Deavât, 1, 49.

sevgiliye kavuşmak, bazen de ayrılık acısının verdiği ızdırabın artması için duada bulunmaktadır.³⁸⁸

Yüce Allah Furkan suresi 77. ayet-i kerîmesinde şöyle buyurmaktadır: (*Ey Muhammed!)* De ki: “*Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak.*” Ayetten de anladığımız gibi dua etmenin Allah katında ayrı bir önemi ve değeri vardır. Dua kul için Allah’a yakınlaşma aracıdır. Allah’a dua eden ve O’na sığınan kulu Cenâb-ı Hakk katından asla uzaklaştırmaz:

Karşuna bin niyâz ile turam

Süre misin cenâbdan hâşâ (G. 89/3)

Murâdî, Hz. Peygamber’in hakkı için kullarına cemâlini göstermeyi ve bu kavuşmayla bedeninin tazelenmesini istemektedir:

Yâ ilâhî bi-hakk-ı nûr-ı habîb

Rû’yet-i vechün eyle bize nasîb (G.153/1)

Ben Murâdî kuluna eyle inâyetle nazar

İki dünyâda felâk eyle müyesser yâ Rab (G.138/5)

Bedenüm tâze vü ter eyle visâl ile benüm

Bûy-ı vasl ile riyâh eyle müyesser yâ Rab (G.138/3)

Murâdî, sahip olduğu ilmiyle salih amel işleyerek, Allah’tan lütuf ve ihsan duasında bulunur. Kalp ve gözünün Cenâb-ı Hakk’ın nuruyla aydınlanması ve O’nun kapısından başka hiçbir kapıya muhtaç etmemesi için O’na yalvarır:

‘Ömr ile eyledi ihyâ bizi yâ Rabb-i kemâl

Bu ‘inâyetle ebed eyle inayet yâ Rab (G.137/4)

Îlâhî Murâd’un dil ü dîdesin rûşen it

Ki bâbundan özge ana olmaya hiç câ (G.119/5)

Yâ Rabbi Murâdî kulunı lutfuna ırgür

Çün sensin iki ‘âleme bürhân ile akvâ (G.85/5)

³⁸⁸ Pala, 124.

Kâinatın yoksullarından biri de Murâdî'dir. Murâdî, sonsuz lütuf sahibi olan Allah'ın kapısının eşiğine yüzünü döner ve Allah'tan kendisine iyilikle ihsan etmesini ister. Allah'tan dualarını kabul etmesini bekleyen şair, O'nun katında mutlu olmayı arzuladığından dualarını gece ve gündüz eksik etmez:

Tutdum yüzümi kapuna lutf ıssı Hudâya
Kıl dide-i aklumu benüm rûşen ü bînâ (G.78/1)

Sensin çü şâh-ı âlem biz bende-i gedâyuz
Biz sana âşinâyuz kılğıl bize inayet (G.195/3)

Bu Murâdun sözini eyle kabul
Ola katunda ol sa'îd ü lebîb (G.153/5)

Ey Murâdî kıl du'âyı leyle vü eshârda
Her ne kim vardur du'â-yı müstecâb altındadır (G.344/5)

Murâdî'nin ilticası yalnızca Cenâb-ı Hakk'adır ve duasının karşılığını yalnızca O'ndan beklemektedir:

Bildi Murâdî virdini eyledi ma'nâ ârzû
Senün için diler seni dâ'im ider du'â sana (G.99/5)

Murâdî, kalbinin Allah'ın nuru ile dolmasını kavlinde ve fiilinde Allah'ın kendisine yardım etmesi için niyaz eder. İsmi Murad olarak takdir eden Allah'tan her muradına nail olmak için O'na yalvarır:

Hücre-i kalbüm tolı kıl şu'le-i envâr ile
Nice bir cürm ü hatâyile ola gönlüm kara (G.18/3)

Mu'in ol işümde dahı kavlı ü fi'lümde hem
Murâd itdün ismümi virgil murâduma câ (G.120/4)

Mutlak sevgili olan Allah'ı sevmek için yaratılan insan kalbi masiva denilen bağlardan kurtulduğu müddetçe yar ile hemhal olacaktır:

Sen bakma Murâdî bu iki yüzli cihana

Yâr ile hemân iste ki kalbün ola tenhâ

(G.84/5)

İnsan yaratılış icabı fakir ve muhtaçtır. Tasavvufî düşüncede yapılan duaların en önemlilerinden biri de yaratıcının dışında hiçbir şeye muhtaç olmamak şeklindedir. Bu husus Murâdî tarafından şöylece ifade edilir:

Gayra kılma Murâdı sen muhtâc

İlticâsı hemîşe oldu sana

(G.88/5)

Yegâne güç sahibi olan Allah'ın karşısında aczini bilen Murâdî, kendisinin günah sahibi olduğunu bildiğinden tek sığınağı olan Allah'a iltica eder. Çaresiz kalan şair nefis ve şeytandan kurtulmayı ve kendisine doğru yolu göstermesini ister:

Çâresiz kaldım Hudâyâ çâre kıl yâ Rab bana

Nefs ü şeytândan halâs eyle beni ey pâdisâ

Bir yanım ateş olupdur bir yanım oldu su

Od ile su arasında sen beni eyle rehâ

Hücre-i kalbim dolu kıl şûle-i envâr ile

Nice bir cürm ü hatâ ile ola gönlüm kara

Sana yüz tuttum Hudâyâ sen hidayet eylegil

Senden özge kime kılam pâdişâhım ilticâ

Ben Murâd'a kıl inayet fazlını ey Zü'l-Celâl

Senden özge kimsenem yoktur benim yâ Rabbenâ

(G. 18)

Âşıkların ruhunun gıdası Allah'a duyulan aşktır. Murâdî de O'nun aşkından ırak kalmamayı ve aşkını bela denizine salmamasını Hakk'tan ister:

Yâ Rab Murâdî kulunı ışkundan itme dūr

Uşşâka 'ışkun oldu senün çün gıdâ-yı rûh

(G.236/7)

Bahr-ı belâya salma gel âşıkunı meded meded

Cân ikiligi terk idüp anun içün didi ehad

(G.256/1)

Allah kullarının gönlünden geçenleri bilmekte, dualarını her daim işitmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın kullarının duasına icabet edeceğini bilen Murâdî de her gün Hûda'ya yalvarır ve herkesin duasını kabul etmesini ister. Duasının kabulünden sonra ise Cenâb-ı Hakk'a hamd ve senasını dilinden eksik etmez:

Her kanda kim nazar kıla bu dîde-i basîr
Her cânibün nidâsını gûş itdi yâ mucîb (G. 144/2)

Murâdî dün ü gün yalvar Hudâya
Gine sana gele ol mâh-sîmâ (G.76/5)

Ben du'âmı diledüm gayrı du'âsın dilesin
Pes kabûlüne hemân eyleyem hamd ü senâ (G.47/2)

Kulun bela ve musibetlerden kurtulması için Allah'a karşı elinde dua, zikir ve hamd etmekten başka bir şeyi yoktur. Murâdî de Allah'a dua ederek kullarını afetlerden korumasını ve kendi muhabbetinden ayırmamasını diler:

Ey Murâdî zâkir ü şâkirden ol her subh u şâm
Andan özge olmadı kalmışlara hergiz sened (G.247/5)

Kıl du'âmuzı müstecâb bizüm
İnneke Kadîrün karîbü mucîb (G.153/2)

Oldı çün kendü kendüde kelimât
Hâfizen Rabbehu ani'l-âfât (G.203/1)

Mahabbetden beni ayırma yâ Rab
Çü verd-i bûstânumdur mahabbet (G.207/19)

2.7.3. ORUÇ

Oruç, imsak vakti girdiği andan itibaren güneş batana kadar ki süre içerisinde kulun yemeden ve içmeden kendini uzak tutarak nefis terbiyesini gerçekleştirdiği ibadettir. Oruç toplum ahlakını ve yaşayışını değiştirerek insan yaşantısını iyi ve güzel olana kavuşmasını sağlar. İnsan nefsinin terbiye edildiği, sabrın öğrenildiği bir ibadettir. Murâdî de tam ve kâmil olmak isteyen kulun kavgayı bırakarak oruç tutmasını öğütler:

Gel tamâmiyyet dilerseñ bî-nizâ ol cümleden
Nâ 'il-i kadr olmak istersen gözet savmü 'l-garîb (G.133/4)

2.7.3.1. Kadir Gecesi

Sözlükte “hüküm, şeref, güç, yücelik” gibi anlamlara gelen Kadir kelimesi, “Leyletü'l-Kadr” şeklinde Kur'ân-ı Kerim'in indirildiği gecenin adı olarak kullanılır. Kur'ân Kadir gecesinde indirildiğinden dolayı bahsi geçen bu gecenin bin aydan daha hayırlı olduğu vurgulanır.³⁸⁹ Sevgilinin zülfü, Kadir ve Berat gecelerinin müşebbehün bihi olarak zikredilir. Murâdî, duaların kabul olduğu bu iki geceyi vesile yaparak ihtiyacını Allah'a arz eder:

Yapışuben dile hâcet o mehün zülfine kim
“Leyletü 'l-kadr”dur anun birisi biri “berât” (G.181/6)

³⁸⁹ M. Sait Özvarlı, “Kadir Gecesi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIV, 2001, 124.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER DİNÎ UNSURLAR

3.1. KELİME-İ ŞEHÂDET

İslam dinin beş temel esası içerisinde birinci sırada yer alan kelime-i şehâdet “tanıklık etme” anlamına gelmektedir.³⁹⁰ Kelime-i şehâdet kişinin Müslümanlığının bir nişanıdır. Allah, iki cihanda kulların şahı ve O’nun kudreti tüm varlıkların sığınağıdır. Bu hakikate cân ile bağlanmanın ve şahitliğin ifadesi “Eşhedü en lâ-ilâhe illâ’llah” dır.

Ey hayâtuna külli şey’in güvâh

Eşhedü en lâ-ilâhe illâ’llah

Kudretiündür kamuya püşt ü penâh

Eşhedü en lâ-ilâhe illâ’llah

Sensin iki cihânda kullara şâh

Eşhedü en lâ-ilâhe illâ’llah

Cân ile hazrete tutam ben râh

Eşhedü en lâ-ilâhe illâ’llah

Kıl şehâdet Murâdî bul yüce câh

Eşhedü en lâ-ilâhe illâ’llah

(G.1218)

“Lâ ilâhe illallah iki kısımdır. Lâ ilâhe, ilâh yoktur kısmını nefy ‘ortadan kaldırmak, yok etmek’ ikinci kısmı olan illallah kısmına ispat denir. İllallah, ancak Allah vardır demektir.”³⁹¹ Bu mana *Murâdî Divanı*’nda şöyle ifade edilir

Kilk-i kudret çü yazdı bi’smi’llah

Evvelâ lâ-ilâhe illa’llah

(Ms.16/1)

³⁹⁰ İlyas Çelebi, “Kelime-i Şehâdet”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, III. Basım Ek-2, 2019, 36.

³⁹¹ Tarlan, 19.

3.2. HAMD/ ŞÜKÜR

Hamd, “Allah’ın lütfunu ve yüce vasıflarını dile getirerek yapılan övgüdür. Saygıyla yapılan güzel ve samimi medihdir. Ezelî ve ebedî olan sevgilinin olgunluğunu, ona hürmet ve tanzim maksadıyla cemâl ve celâl sıfatları halinde dile getirmedir.”³⁹²

Kul isteklerinin karşılığında hamdini Allah’a ederken Murâdî de divanında bu kavramı sıkça kullanmaktadır. Yüce Allah’ı her türlü eksikliklerden uzak tutan Murâdî edebî üslubuyla hamd çerçevesinde O’nun verdiği nimetlere teşekkür etmeyi bilir.

Suç ve günahının çok olduğunu düşünen şair, diline yakışık olmadığından dolayı dua etmenin haddi olmadığını düşünür. Nimetlerine yeterince şükür etmeye kuvveti olmadığını ifade eden Murâdî’yi sonsuz lütuf ve ihsanlarıyla hayata bağlayan Allah’tır. İsteddiği her şeyi Allah’ın huzurunda bulmuştur ve O’ndan başka sığınacak kimsesi yoktur:

*Benven za ‘îf hâtî ve mücrim günâh-kâr
Kadîr neyem ki ni ‘mete şükrüm bahâ idem*

*Ol bana şol kadar kılur ihsân hisâbı yok
Kağı birin anup dahı şükürin edâ idem*

*Oldur kemâl-i lutf ile ihyâ iden meni
Hâşâ ki andan özgeye ben ilticâ idem*

*Çün ben Murâdı bulmuşam andan kamu murâd
Hidmete yaraşur ki bu kaddüm dü-tâ idem*

(G. 938)

Murâdî O’nun güzel ihsanlarını dile getirip hamd eyledikçe kendine taze devletler verdiğini söylemektedir. Fakat kulların dilleri O’nun lütuflarının binde birini bile dile getirip şükretmekten acizdir:

*Mukırr oldukça eltâfa virürsin tâze eltâfi
Şekûr oldukça na ‘mâya virilen tâze devletdür*

(G. 279/2)

Lahazât ile göreydi bize ikrâm-ı ni ‘am

³⁹² Uludağ, 157.

İdemez bizde birin şerh-i fem-i kâmil-i mâ (G. 50/3)

Allah'ın sonsuz ihsan ve nimetlerine karşı şükrünü yerine getiremediğini düşünen Murâdî, lisanıyla eda ettiği hamdın hakkını vermek ister:

Ya Rab sana her dem bu durur dilde niyâzum
Her lahzada şükrünle lisânum ola gûyâ (G.78/2)

Himmet-i bâlâyile bakdı kadem me'vâsına
Pes nedendür vâlih ü şeydâ vü hayrân eyledün (G.723/2)

Her şeye hükmeden ve bizleri yoktan var eden Hz. Yezdan'a hamd ve sena edilmelidir. O'na yapılan şükrün latif bir övgü ve yücelik olduğunu düşünen Murâdî her daim O'nun nimetlerinin hamdini dillendirir ve her zerrede O'nu zikreder:

Hamd ol Allâh'a ki oldur ehad
Âlim ü allâm ü hakîm ü samed (G.1/2)

Seni var eyledi çün ol Yezdân
Sen dahı eyle ana hamd ü senâ (G.87/6)

El-hamdü li'llâhi'llezî ni'me'l-ulâ ni'me'l-ulâ
Ve's-şükrü li'llâhi'llezî ni'me's-senâ ni'me's-senâ (G.113/1)

İde mi Murâdî yalunuz hamdünü yâ Rab
Her kûşede zikrünle toludur nice gûyâ (G.79/7)

Sehhartü fî's-şükri na'mâ'ih bi'l-lisân
Ve kassartü fî zikri alâih mutlakâ (G.80/2)

Kendisine mülkü veren Allah'a hamd ve senasını dile getiren Murâdî'nin şükrüne cümle melek âmin der:

El-hamdü li'llâhi'llezî a'tâ lenâ milke'l-ızam
Eş-şükrü li'llâhi'llezî ebkâ lenâ zâte'l-kıdem (G.942/1)

Lâm elifden gelesi pâyile mîm ü dahı dâl
Çü ben "el-hamd" okuyam cümle melek dir âmîn (G.1111/4)

Senâ vü şükrümi ister ki ben ziyâd ideyin

Didi ziyâde idersen ben izdiyâd ideyin

(G.1142/1)

Allah'a hamd eden kullarına O'ndan başka bir yardımcıya gerek kalmayacağını bilen Murâdî, dünyaya geldiğinden beri nimetlerin sonsuz sahibi olan Allah'a hamd ve şükrü eksik etmemiştir. Şair, kulun Allah'a senada bulunması karşılığında Allah'ın kullarına lütuflarda bulunduğunu çok iyi bilmektedir:

Hamd ile şükr ilâha halk olalı Murâdî

Saf saf olup dururlar hep evliyâ öninde

(G.1400/5)

El-minnetü li'llâh anadur hamd u senâmuz

Ol bize inâyetde vü biz ana senâda

(G.1407/3)

Hamdu li'llâh bana yardumcıya hâcet yokdur

Yaricumdur benüm ol her dem u her ânumda

(G.1336/2)

Murâdî için devasız dert yoktur. Bu yüzden kulun sağlığına hamd eyleyip ömrünü heba etmemesini söyler. Nice büyük nimetlerin olduğunu ve hepsinin sıhhatte toplandığını vurgulayan şair, ruh ve bedeninin Allah'a hamd ettiğini ve Allah'a hamdin kullar için büyük bir minnet olduğunu ifade eder:

Bi-hamdi'llâh devâsız olmadı derd

Velî her nesnenün bir arası var

(G.525/2)

Sıhhata şükr eyleyüp ömrünü sarf eyleme

Ni'met-i uzmâ ki var cümlesi sıhhatdedür

(G.495/4)

Menber-i arş üzre çıkup hamd ider

Rûh u cisim hâlık-ı midhatdedür

(G.543/2)

Hamdümüzde hamdümüz mektûmdur minnet bize

Ey Murâdî hakka şükr olsun senâyilerdenüz

(G.572/5)

Hamd ve minnet yalnızca kudret sahibi olan Allah’a yapılır ve hamd edene Cenâb-ı Hakk, lütfunu ziyadesiyle bol eyler:³⁹³

Sanadur hamd ü minnet her zamân ey Kadîr-i Dâna

Senün ‘âşıklarun ister seni ammâ muhalsin sen (G.1009/4)

Âdem oldı ol ki dâ’im hamd ide Allâh’ına

Hâmid olana Hudâ lutfın ziyâde eyleye (G.1276/4)

3.3. ZİKR

“Dinî muhtevanın ve tasavvufun en önemli kavramlarından biri olan zikir ‘anmak, hatırlamak, yâd etmek, tekrar etmek, onu unutmamak’ gibi anlamlarına”³⁹⁴ gelmektedir. “Dinî literatürde ‘Allah’ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş’ anlamında”³⁹⁵ kullanılır. “Esas zikir yapılan her işte Allah’ın rızasının olup olmadığını düşünmek ve Allah’ın hoşnut olacağı işler yapmaktır.”³⁹⁶

Murâdî Divanı’nda zikre temas eden beyit sayısı bir hayli fazladır. Zikre fazlaca yer vermesi Murâdî’nin tasavvufi düşünceden çokça etkilendiğinin bir göstergesidir.

Vahşî hayvan ve kuşların dillerinde, seherdeki bülbülün nağmesinde mutlak sevgilinin zikri vardır. Kimisi arzularını dile getirmekte kimisi O’na olan rağbetini kimisi de hal diliyle tövbe etmektedir. Dolayısıyla mevcut olan her şey Allah’ı zikir etmektedir:

Seher bülbül hurûşından dü-çeşme gelmemişdür hâb

Sürûr-ı şevk ile eylerdi medh-i dilber-i nâ-yâb (G.146/1)

Dilinde vahş u tayrun cümleten zikr-i habîb el-hak

Kimi tâlib kimi râgıb kimisi hâl ile tevvâb (G.146/2)

Cümle dünyâda her ne var mevcûd

Sen şehün zikri iledür gûyâ (G.87/4)

³⁹³ Divan, b.b. G.11/4, G.25/2, G.42/2, G.47/2, G.97/5, G.127/3, 185/3, 232/4, 250/3, 258/3, 264/4, 351/4, 402/5, 408/3, 409/5, 410/4, 442/5, 473/1, 547/4, 548/2, 580/2, 589/1, 618/3, 657/3, 658/2, 745/3, 748/5, 776/1, 778/3, 879/2, .891/1, 912/3, 971/4, 976/6, 988/3, 1007/1, 1014/3, 1016/1, 1036/5, 1040/1, 1067/4, 1076/1, 1111/4, 1186/5, 1124/4, 1138/1, 1142/3, 1200/4, 1212/3, 1215/1, 1224/3, 1256/2, 1270/4, 1276/3, 1282/3, 1392/3, 1503/3, Mk.12/1, Ms.1/2, Mf.47.

³⁹⁴ Kayaalp, 129/130.

³⁹⁵ Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIV Basım, 2013, 409.

³⁹⁶ Kayaalp, 129/130.

Aciz olan kulun Allah'ın zikrini kâmilten dile getirmekten aciz olduğunu ifade eden şair, kulun dilinden Hûda'nın zikrini eksik etmemesini vurgulayarak her daim "Sübhâne Rabbiye'l-a'lâ" demesini öğütler:

Eksük itme dilünde zikr-i Hudâ

Söyle "Sübhâne Rabbiye'l-a'lâ" (G.87/1)

Nice zikr ide seni abd-i za'îf

Oldı esmân zâtuna meclâ (G.87/8)

Dünya fanidir ve insan dünya hevesine kapılmamalıdır. Zikr insanı Allah'a ulaştıran en önemli vasıtalarındandır:

Ey Murâdî zikr-i Hakk'ı kendözüne pîşe kıl

Tâ bula gönlün senün her dem visâl-ender visâl (G.785/5)

Nazar kılma bu dünyâyâ oturgıl vâhid ü tenhâ

Dilünden eksük olmasun anun zikrini kıl her dem (G.871/4)

Murâdî, dünyanın kötülüklerini dile getirmektense, insanın Hakk'ın zikri ile gönlünü doldurmasının daha önemli olduğunu ifade ile kalplerin ancak Allah'ı zikretmekle mutmain³⁹⁷ olduğunu ifade eden ayete telmihte bulunur.³⁹⁸

Söyleme gel bu cihân mesâvisin

Zikr-i hakkı dilünde kıl mevfûr (G.533/2)

Gâfil itme bir nefes kalbüni zikru'llâhdan

Her ne kim istersen ey dil istegil Allâhdan (G.1052/1)

3.4. TEFekkÜR

Tefekkür, düşünmek ve hatırlamak anlamına gelmektedir. Kur'ân'da on sekiz ayette geçen bu kavram kulların düşünmesini teşvik etmiş ve düşünenler de Allah katında

³⁹⁷ "Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikretmekle huzura kavuşur." (Ra'd: 13/28)

³⁹⁸ Divan, b.b. G 59/1, 79/7, 87/5, 87/9, 182/4, 258/3, 292/5, 294/3, 363/2, 473/2, 509/3, 522/5, 600/5, 677/4, 789/1, 899/2, 925/1, 1076/5, 1134/1, 1155/7, 1217/5, 1319/1, 1323/2, 1342/4, 1470/3, 1527/5, Ms.36/2, Mk.31/3.

her daim övülmüştür.³⁹⁹ “(Ey Muhammed!) Sana bu Kur’ân’ı indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Belki onlar düşünürler.” (Nahl: 16/44)

“Tefekkür eden aklını kullanır, düşünüp aklını kullanan kevnî ve kitabî delillerden öğüt alır, düşünen, aklını kullanan ve öğüt alan insan Allah’ı tanır. O’na iman eder ve sayısız nimetlere şükreder.”⁴⁰⁰ Murâdî de “Allah’ın ayetleri üzerinde tefekkür edin” emrine imtisal ederek gece gündüz tefekkürle meşgul olduğunu şu beyitleriyle ifade eder:

*Gice gündüz tefekkür eyler idüm zulmet ü nûrî
Şeb ile rûzî târik olmayınca bulmadum fursat* (G.184/2)

*Sen Murâdînin kelâmın “beyyînât” emrinde bil
Gayrî ma’nâ kılmasun kalbün tefekkür el-hazer* (G.347/5)

Murâdî, düşünce tarihinin en önemli konularından olan “nerden geliyorum, nereye gidiyorum, vazifem nedir ve niçin yaratıldım?” soruları üzerine bir tefekkür ameliyesi yapar. Ayrıca mutlak hesap günü olan kıyamet günlerini akıldan asla çıkarmamak gerektiğini ve bu tefekkürün insanı her türlü zulmü işlemekten uzak tutacağına aşağıya aldığımız beyitlerde ifade eder:

*Tefekkür eyle gel dâ’im neden geldün nedür aslun
Seni yaratmadı anun içün kim olasın battât* (G.652/2)

*Gel tefekkür eylegil bir dem kıyâmet günlerin
Zûlm ü cevri terk idüp havf eylegil sübhândan* (G.1033/2)

Allah’ın fezada yarattığı varlıklar (dokuz felek, ay, güneş) üzerinde düşünülmesi ve ibret alınması gereken hususlardır. Bu tefekkür aynı zamanda Kur’ân’ın da bir emridir.⁴⁰¹

*Ey Murâdî kıl tefekkür hâlıkun ibretlerin
İbret algıl nüh felekden necm ü mihr ü mâhdan* (G.1052/5)

³⁹⁹ Yavuz, Yunus Vehbi; Karagöz, İsmail, *İslam’a Giriş-Gençliğin İslam Bilgisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, 639.

⁴⁰⁰ Karagöz vd, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 639.

⁴⁰¹ “Üstlerindeki göğe bakmıyorlar mı hiç? Hiçbir kusuru olmadan onu nasıl kurdurk, nasıl süsledik.” (Kâf: 50/6)

Murâdî, varlıklar üzerindeki tefekkürü sonucunda Allah'ın varlığına engel hiçbir şeyin olmadığını ifade ederken; fani lezzetleri tefekkürün insanı diyanetten uzaklaştıracağını şöylece dillendirir:

Ey Muradi çün tefekkür eyledüm kıldum necât
Yirde gökde bulmadum bir zerece hâ'il sana (G.26/5)

Tefekkür eyleme lezzât-ı fâni
Irâg eyler diyânetden seni bil (G.847/4)

Gice gündüz tefekkür kıl yûri hâlûni her demde
Murâdî gâfil olup mâ'il olma sakın eşyaya (G.1315/5)

Tasavvufi düşüncede ölümü tefekkür önemli bir yer tutar. Hz. Peygamber “Bütün zevkleri kökünden yok eden ölümü çokça zikrediniz”⁴⁰² buyurur. Murâdî de ölümü tefekkür sadedinde bu hadisede telmihte bulunur:⁴⁰³

Eceli dâ'imâ tefekkür kıl
Olacak hâli var tefekkür kıl (Ms.28/3)

3.5. TEVEKKÜL

Tevekkül, bir kişinin isteği ve eylem açısından üzerine düşeni yerine getirdikten sonra gücünün dışında kalanlar için Allah'a sığınması anlamına gelmektedir.⁴⁰⁴

Şair her şeyi emri altında bulunduran Mevlâ'ya tevekkülü eksik etmez. Manzumelerinde tevekkül kavramının müteradifi olan tefviz kavramını da kullanır:

Cemî'-i kârumuz tefvîz idüp ol yüce der-gâha
Tevekkül eyledükçe feyz ider na'mâ-yı ulyâdan (G.986/2)

Ey Murâdî kıl tevekkül hazret-i Mevlâya sen
Çün anun emrindedür kübrâ olan sugrâ olan (G.1061/5)

⁴⁰² Tirmizî, Kıyâmet, 26.

⁴⁰³ Divan, b.b. G.313/4, 344/4, 483/4, 602/3, 631/5, 910/5, 1040/3, 1088//4, 1226/4, 1340/2, 1427/4, Mf.26.

⁴⁰⁴ Kayaalp, 120.

3.6. NEFİS ve ŞEYTAN

“Meleklerin âlimi iken ‘merdûd’ olan”⁴⁰⁵ şeytan “Allah’ın huzurundan kovulan ve rahmetinden uzaklaştırılan varlıktır. Şeytan asi ve asiliğinde ısrarlı bir yaratıktır.”⁴⁰⁶ Hz.Adem’e secde etmeyince, Allah’ın huzurundan kovulmuş ve kıyamete kadar lanete uğramıştır.⁴⁰⁷

Şeytanın bu isyanıyla başlayan olumsuz tavır ve düşünceleri, insanların birbirleri arasında düşmanlık yaptırmak, onları doğru yoldan çıkararak aldatmak çerçevesinde şekillenmiştir.⁴⁰⁸ Gaflet içerisinde olan insan bir ölüden farksızdır. Bu yüzden benliğini gafletten kurtararak nefsini zincirlemeli, lanetlenmiş şeytanın vesveselerine aldanmayıp kalbini bir an dahi doğru yoldan ayırmamalıdır:

Ömr-i sermedden haber-dâr olmadı gâfiller âh
Anları mevtâdan ‘add it gerçi kim dünyâdadur (G.367/4)

Taka gör nefsüne zencîr eliinde tâ zebûn olsun
Bu gün sen ana takmazsan dakısarlar sana erkam (G.871/7)

Uyma vesvâsına şeytân-ı la’inün zînhâr
Dûr kılma kalbünü bir lahza dogrı râhdan (G.1052/4)

Dini ve tasavvufî düşüncede nefis ve Şeytan insanı Hakk’a vasıl olmaktan alıkoyan düşmanlardır ve onlardan korunmak gerekir. Nefis ve Şeytan’ın şerlerinden Allah’a sığınmak en temel dinî öğretilerdendir. Bu mana *Murâdî Divanı*’nda şöyle ifade edilir:⁴⁰⁹

Çâresüz kaldum Hüdâ’ya çâre kıl yâ Rab bana
Nefs ü şeytândan halâs eyle beni ey pâdişâ (G.18/1)

Bu Murâdî kavlüne lutf ü inayet eylegil
Nefs-i şeytânun elinden vir ana yâ Rab rehân (G.1055/5)

⁴⁰⁵ Kurnaz, 81.

⁴⁰⁶ Uludağ, 179.

⁴⁰⁷ Hicr: 15/31-35.

⁴⁰⁸ Fatır: 35/5; Kasas: 28/15; Nas: 114/1-4; Lokman: 31/33; İsra: 17/27; Meryem: 19/44; Sebe’: 34/20; Ankebut: 29/38.

⁴⁰⁹ Divan, b.b. G.789/5, 1314/3.

3.7. SEVAB

Sevb (sevebân) kökünden türeyen sevâb (mesûbet) kelimesi, iyi amel ve itaatin ahiretteki mükâfatını ifade eder.⁴¹⁰ Allah tarafından kulunun yaptıklarının karşılığında mükâfatlandığı hareketir.⁴¹¹ İki cihan sevabına ulaşmak, bütün kâinatı yaratıp rızkını veren Hüda'ya itaat ile mümkündür:

Duruş gel tâ'at it perverd-gâra

Sevâb-ı dü-cihânı eyle hâsıl

(G.845/2)

Üç İhlas okuyana bir hatim sevabı verileceğine dair rivayeti hatırlatan Murâdî, manzumesinde bu hususun tam aksini ifade eder. İhlas kelimesini Murâdî hem Kur'ân'ın İhlas suresine hem de İhlas suresinin samimâne okunması gerektiğine işareten tevriyeli olarak kullanır:⁴¹²

Emr ile kürse çıkdum okudum kitâbını

Emlâk ü ins ü cinne' ibâdet sevâbını

(G.1520/1)

Murâdî okı ihlâsı seni dâ'im ider sâfi

Bir okuyana üç hatme sevâbın feyz ider ihlâs

(G.648/5)

3.8. GÜNAH

Dini bir kavram olarak bütün dinlerde var olan günah kavramı dini emirlerin ifa edilmemesi ve yasakların çiğnenmesiyle açığa çıkan dini ve ahlaki açıdan sorumluluk yükleyen olgudur.⁴¹³ Diğer bir ifadeyle Allah'ın emirleriyle uyuşmayan dinî suçtur.⁴¹⁴

“İnsanın günah işlemedeki zafiyeti; şehvetine düşkün, öfkesine mahkûm (yenilmiş), ibadetlerin meşakkatlerine tahammülsüz, azim göstermede yetersiz, nefsinin arzularına, heva ve hevesine ve dünya lezzetlerine karşı koymada aciz oluşudur.”⁴¹⁵ Murâdî, insanların yaşamları boyunca nefis ve isteklerine kapılarak hata yapmakta olduklarını ifade eder. Ancak akli başında olan kul her daim günahları için ağlayarak

⁴¹⁰ Cağfer Karadaş, “Sevap”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI, 2009, 581.

⁴¹¹ Pala, 401.

⁴¹² Divan, b.b. G.623/4.

⁴¹³ Ömer Faruk Harman, “Günah”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIV, 1996, 278.

⁴¹⁴ Pala, 175.

⁴¹⁵ Karagöz, 50.

Allah'a ibadet etmelidir. Çünkü kulun günahlarının affı için sığınacağı tek varlık yüce Allah'tır:

Eger başunda aklun var ise genc-i nihân iste
İbâdet eyle Mevlâ 'ya günâhun an olup giryân (G.998/2)

Bildüm günâhum estağfiru'llah
Sensin penâhum estağfiru'llah (G.1434/3)

Cümle günâha estağfiru'llah
Rahm eyle âha estağfiru'llah (G.1434/2)

İnsanoğlu makam ve mevkie aldanıp gururlanmamalı, işlediği günahları dillendirmeyerek Hüda'nın zikrini dilinden eksik etmemelidir. Tevbe etmeyi alışkanlık haline getirene Gafûr olan Allah mağfîret edeceğinden yerinin karanlık olmasını istemeyen kul O'na ibadeti eksik etmemelidir. Öğütlerine beyitlerinde devam eden şair bolca ibadet ve istiğfar ederek günahlarını terk ettiğini de beyitlerinde işlemiştir:⁴¹⁶

Miknet izz ü câha itme gurûr
Milk ile mâla olmagıl mağrur

Söyleme gel bu cihân mesâvisin
Zikr-i Hakkı dilünde kıl mevfûr

Eylegil dâ'imâ ibâdet-i Hak
Zûlumât olmaya yirün nûr

Dâ'imâ tevbeyi sına'at idin
Seni dâ'im gafûr ide mağfur

Bunı bilgil Murâdî Mevlâ'nun
Ser virenler yolına buldı sürûr (G.533)

Mâsivâyı terk idüben dünyâdan bî-zâr ol
Âkil isen ey gönül ışk ile olgıl âşinâ (G.21/2)

⁴¹⁶ Divan, b.b. G.600/5, 1073/5.

*Akıtgıl eşki çeşmünden olasın ma'siyetden pâk
İbâdât it kıl istiğfar ola tâ kim günâhun kem*

(G.871/2)

3.9. HARAM

“Sözlükte ‘yasak, memnu’ anlamına gelen haram, dinî bir terim olarak, kesin bir delille, açık bir şekilde yapılmaması istenen fiildir.”⁴¹⁷ Murâdî, haram kavramını daha çok mahrum olma anlamında kullanır. Şair âşıktır ve mutlak sevgili olan Allah’a kavuşmak onun en büyük emelidir. Mutlak sevgiliyle olmadıktan sonra O’nun dışındakiler aşığa haramdır: ⁴¹⁸

Harâm olsun bana sensiz iki dünyâ ve mâfihâ

Senün gayrundan ey maksûd müberrâdur gönül mahzâ

(G.66/1)

Bâğ-ı cennetler harâm olsun bize dil-dârsuz

Bakmaya bu gözlerimiz gayrıya ol yârsuz

(G.557/1)

Vücûdî n’eyleyem sensiz haram olsun bana sensiz

Beni sen kılmagıl sensiz budur gayrı degül fikrüm

(G.869/2)

3.10. TEVBE

Tevbe, yasak olan şeyleri terk ederek övgüye layık olanlara yönelme biçiminde tanımlanır.⁴¹⁹ İslamî bir kavram olarak, “kulun işlediği kötülük ve günahlara pişman olup, onarı terk ederek Allah’a yönelmesi, emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak suretiyle Allah’a sığınarak bağışlanmasını dilemesi demektir.”⁴²⁰

İnsanoğlu hayatının tamamında hata ve yanlışlar yapmakta, ömrünü isyanla geçirmektedir. Bu yüzden kullar kötülüğe sevk eden nefsine uymadan hatasını düşünerek gözyaşlarını yağmur gibi akıtmalı, hatasını anıp tövbesini etmelidir. Murâdî de Allah’a tövbeler ederek O’nun kerem ve lütfuyla kendisine yol göstermesini istemektedir:

⁴¹⁷ Karagöz vd, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 231.

⁴¹⁸ Divan, b.b. G.277/4, 562/5, 742/2, 1496/1.

⁴¹⁹ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLI, 2012, 279-280.

⁴²⁰ Yavuz, Karagöz, 656/657.

*Tevbeye gel tevbe her demde bin bin tevbe kıl
An hatânı gözlerün yaşını yağıdır çün matar* (G.353/4)

*Dün ü gün oldu işümüz isyân
Ömrümüz geçti cürm ile hayfâ* (G.88/2)

*Tevbeler eyledüm eyâ Mevlâ
Kerem u lutfun ile aç bana bâb* (G.154/2)

Nefis ve Şeytanın vesveselerinden kurtulmak için Allah'tan derman dileyen Murâdî, celal sahibi olan Allah'ın kendisine olan yardımını esirgememesini, doğru yola ulaştırmasını ister:

*Çâresiz kaldım Hudâyâ çâre kıl yâ Rab bana
Nefs ü şeytândan halâs eyle beni ey pâdisâ*

*Bir yanım ateş olupdur bir yanım oldu su
Od ile su arasında sen beni eyle rehâ*

*Hücre-i kalbim dolu kıl şûle-i envâr ile
Nice bir cürm ü hatâ ile ola gönlüm kara*

*Sana yüz tuttum Hudâyâ sen hidayet eylegil
Senden özge kime kılam pâdişâhım ilticâ*

*Ben Murâd'a kıl inayet fazlını ey Zü'l-Celâl
Senden özge kimsenem yoktur benim yâ Rabbenâ* (G. 18)

Murâdî düzgün bir ameli olmadığını bunun yanında isyan ve zararının çok olduğunu bilir. Bu kadar çok olan suçlarına karşı affetmenin Allah'ın şanına yakışacağını ifade eden Murâdî Cenâb-ı Hakk'tan sıkıntılarını gidermesini diler:

*Îlâhî bende bir sâlih amel yok
Şehâ isyan ile hüsrânumuz çok* (Ms.46/14)

*Sana lâyük olan afv u atâdur
Bana lâyük olan cürm u hatadur* (Ms.46/17)

Hudâyâ sana rahmetler sezâdur
Efendum bana 'îsyânum belâdur (Ms.46/18)

Sığındum sana yâ Rab her belâdan
Husûsâ bu cihân-ı pur-cefâdan (Ms.46/19)

Ente sultânü 's-senâ Rahmânü 'l-ver
Fâ'ilün limâ yürîdü va 'fü annâ be'senâ (G.12/1)

Günahını bilerek Allah'ın huzuruna çıkan Murâdî suçlarının affedilmesini ister. Allah'tan lütuf ve rahmetini her daim isteyen şair sabah akşam dilinde estağfiru'llah el-azîm'i eksik etmez:

Geldüm günâhum bilmişem estağfiru'llâh el-azîm
Cürmüme tevbe kılmışam estağfiru'llâh el-azîm
Bildüm günâhumı kamu kapuna geldüm yüz sürü
Yâ Rabbî derven yalvara estağfiru'llâh el-azîm
Yâ Rabbenâ rahm it bana dutdum yüzüm geldüm sana
Virdüm budur subh u mesâ estağfiru'llâh el-azîm

Geldüm cenâbuna senün lutfun umarven rahmetün
Vardur kuluna re'fetün estağfiru'llâh el-azîm

Çokdur günâhum yâ ilâh sensin bana her dem penâh
Her dem kılurven âh vâh estağfiru'llâh el-azîm (G.939)

Günah ve cümle hataları için estağfiru'llah diyerek affedilmeyi isteyen Murâdî, işlerini tek sığınağı olan Cenâb-ı Hakk'a emanet etmiştir:

Cürmüm çü benden estağfiru'llah
Afvun çü senden estağfiru'llah
Cümle günâha estağfiru'llâh
Rahm eyle âha estağfiru'llah

Bildüm günâhum estağfiru'llah
Sensin penâhum estağfiru'llah

Estağfiru'llah estağfiru'llah
Estağiru'llah estağfirullah

Virdi Murâdî estağfiru'llah
Dâ'im niyâzı estağfiru'llah

(G.1434)

Tevbe eyle yûri günâha kamu
Îşün ısmarlagıl ilâha kamu

(G.12/7)

Murâdî'nin aşk denizine aşına olan gönlü Cenâb-ı Hakk'ın sevgisini misafir eylediğinden yüzünü Allah'a dönmüştür ve başkasına bakmamaya Nasuh tevbesi etmiştir:

Bahr-ı ışkunda gönül fülki olalı âşinâ
Mâsivâyı cümle terk itdi yüzün tutdı sana

(G.17/1)

Mihmân olalı hâne-i dilde mahabbetün
Ėayra nazardan eylemişem tevbe-i nasûh

(G.236/2)

İnsan bedeninin sonunun toprak olacağını bildiğinden figan ve ahdan kurtularak tevbe etmelidir. “İsyân kesretiyle bu halimiz ne olur?” diyerek halinin ne olacağını düşünen Murâdî günahlarının hepsine tövbe etmektedir:⁴²¹

Çün bilürsin âkıbet hâk olısar cismün senün
Tevbeye gel hâlî olmagıl figân ü âhdan

(G.1052/2)

Kesret-i isyân ile yâ Rab aceb hâlüm n'ola
Tevbeler olsun günâha tevbeler yâ Rabbenâ

(Mf. 17)

⁴²¹ Divan, b.b. G. 243/4, 353/4, 871/2, 871/5.

3.11. HAYIR VE ŞER

Hayır, “Daha iyi, çok ve iyi servet, güzellik fayda, hayrı çok olan vs. gibi manalar ihtiva eden Arapça bir kelimedir.”⁴²² Diğer bir tarife göre ise “tasavvufta var olan her şey, bütün mevcudat anlamındadır. Mutasavvıflara göre var olan her şey hayırdır.”⁴²³ İnsan, dünya hayatında imtihan içinde olduğundan hayra da şerre de, hakka da batıla da, iyiye de kötüye de yönelebilecek kabiliyette yaratılmıştır.⁴²⁴

Dinî literatürde amentü olarak ifade edilen iman esaslarından biride her hayır ve şerrin Allah’tan olduğudur. Her şeyi yaratan Allah hayır ve şerri yaratmıştır. Murâdî bu hususa şu beytiyle temas eder:

*Hazret-i kudsî durur her kârı peydâ eyleyen
Cümle-i dest-i kudretinde oldu anun hayr u şer* (G.366/4)

3.12. SALİH AMEL

Salih amel, dinî emir ve kuralların uygun bir biçimde yapılmasını tavsiye eden ve sevap kazanmaya vesile olan işlerdir.⁴²⁵

Allah’ın lütfu olmadan salih amelin cennete girmede yetersiz kalabileceğini bizlere hatırlatan şair, kulun ibadetini ihmal etmeden, ihlaslı ve riyadan uzak olacak şekilde yerine getirmesini öğütler. Murâdî ayrıca cehennemden şerrinden özünü uzak tutmak isteyen kulun salih amel işlemeyi huy edinmesi gerektiğini vurgular:

*Amel-i sâlih ile cennete girmez âdem
Meger eltâf-ı Hudâ fazl ola ana hem-dem*

*Lik şart oldu ibâdet koma elden zinhâr
Ol dahi hâlis olup ola riyâ andan kim* (Mk.34/1-2)

*Gel imdi sâlih-i a ‘mâli eylegil pîşe
Özünden ola o dâfi cehennemün şererin* (G.1144/4)

⁴²² Çabuk, 98.

⁴²³ Uludağ, 162.

⁴²⁴ Karagöz, 50.

⁴²⁵ Süleyman Uludağ, “Amel”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, III, 1991,13.

Bu dünya fanidir. Akıllı kişi bunu böyle bilir ve ebedi kalacakmış gibi ona sarılmaz. Gafil insan yanlış bir vehm ile dünyayı ebedi zannederek salih ameller işlemez. Nasihatname niteliği taşıyan beyitlerine Murâdî bu hususa şöyle temas eder:

*Aç gözün ey merd-i âkil dâr-ı dünyâdur bu dâr
Hîç bilür misin tutar mısın ebed bunda karâr*

*Pes niçün sâlih amel yok sende ey gâfil kişi
Sen sanur mısın ki virildi elüne ihtiyâr* (G. 355)

3.13. AHSEN-İ TAKVİM

“Ahsen-i takvim ifadesi insanın; ruh ve bedeni ile en mükemmel şekilde yaratıldığını, boyunun düzlüğünü, endamının eşsizliğini, dileyen, isteyen, düşünen, konuşan, yazan, anlayan, anlatan ve sanat kabiliyeti olan; hakkı batıldan, güzeli çirkinden, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, hayrı şerden, tatlıyı acıdan ayıran akıllı bir varlık oluşumunu ifade eder.”⁴²⁶

Aşağıya aldığımız beytinde Murâdî mutlak cemâl sahibi Allah’a kendisini ahsen-i takvim üzere yaratması sebebiyle iftihar eder:

*Müftehir ben nice olmayam ki ey sâhib-cemâl
Her ne zâhir ola benden ahsen-i takvîm ider* (G.393/2)

3.14. SABIR

“Sabır, başa gelen musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, yakınmamak, sızlanmamak; nefse ağır gelen ve hoşla gitmeyen şeyler karşısında dünya ve ahiret yararını düşünerek ruhî dengeyi bozmamak için insanın kalbinde bulunmakta olan sükûnet ve dayanma gücü demektir.”⁴²⁷

Kur’ân-ı Kerim de müminler Allah’ın rızasını gözeterek başlarına gelen musibetlere karşı sabır etmeleri konusunda sıkça uyarılmışlardır. Gönül sıkıntılara sabırla

⁴²⁶ Karagöz vd, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 14.

⁴²⁷ Karagöz vd, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 566.

sıkıntılardan kurtulur. Çünkü “Allah, sabredenlerle beraberdir.”⁴²⁸ Şair tekrar sanatı yaptığı beyinde Allah’ı “çaresizler çaresi” olarak tavsif eder ve çaresiz kullarına çareler ihsan edeceği Murâdî tarafından şöyle ifade edilir:

Mihnete sabr itdüg’içün buldı gönlüm çâresin
Çâresüzler çâresi bildi nedür bî-çâresin (G.1029/1)

Yardan gelen cefaların bal ve şeker tadında olduğunu bilen Murâdî, sevgiliden gelen her türlü belalara sabreder. Şair, Hz. Eyyûb gibi dert çeken kulların, yarın mesut olacağının müjdesini verir:

Yârdan şehd ü şekerdür her ne kim geldi cefâ
Cân ile durdum yolında dönmezem ikrardan (G.1051/3)

Ben anun çün her ne kim gelse belâya sâbirem
Verd-i ra’nâ isteyen hergiz kocınmaz hârdan (G.1051/4)

Çeke gör kahr-ı dünyâyı nitekim çekdi ol Eyyûb
Bu günki gün çeken kahrı yarın anda olur hurrem (G.871/6)

Âşıkların dertlerinin devası sabırda gizlidir ve sevgili için çekilen acılara sabır etmesi adettendir. Murâdî, yardan gelen sıkıntılara sabır ettiğinden hiçbir derdin onu gamlara sevketmeyeceğini şöyle ifade eder:

Sabr u karâra tâkat uşşâka oldı âdet
Lutf eyle ey habîbüm kıl anları himayet (G.195/1)

Gam degüldür bana senden her ne gelse yâr güc
Sâbir olur çevre çekmez âşık-ı muhtâr güc (G.219/1)

Âşıklarun ilâcı durur sabr ü yâ sefer
Sabrum senün cemâlün oluben bana nazar (G.467/1)

Sabrın tavsiye edildiği beyitlerde sabrın sonunun kurtuluş ve zafer olduğu ve sıklıkla vurgulanır ve ilgili hadislerle telmihler yapılır.⁴²⁹

⁴²⁸ Bakara: 2/153.

⁴²⁹ Divan, b.b. G.113/5, 394/2, 467/1, 744/2, 806/2, 1415/1, 1510/2.

Murâdî sabr kıl pîşe tebehhüc ister isen ger
Cefâ ardınca cânândan hezârân merhabâ vardur (G.295/5)

Ey gönül sabr ile ola vasla dermân yahtemil
Ola kim bir gün terahhum ide cânân yahtemil (G.784/1)

Mihnet-i dünyâya sabr it âhirün ma ‘mûr ola
Lezzetin terk eyle tâ kim yatduğun pür-nûr ola (G.1438/1)

3.15. İLM-İ LEDÜN

Allah’ın sırlarına ait olan manevi bilgidir.⁴³⁰ “İlm-i ledün tamamen ilahi bir mevhıbedir.”⁴³¹ Hakikat ilmini demek olan ledün ilminin manasına uygun şekilde herkese nasip olmayacağını Murâdî şu şekilde ifade eder:

Hakâik ilmin öğrenmek degüldür herkesün şânı
Cemî‘i cem ‘ olan yirde ne zâhirdür ne hûd peydâ (G. 68/2)

Hâlet istersen eger ey tâlib-i ilm-i ledün
Âlem-i sûretiden ihrâc eyle murgun bul necât (G.171/4)

Kendi sözlerinden ledün ilminin öğrenilmesini isteyen Murâdî, bütün mahlûkatın ilminin cemâlin cîm’inin noktasından meydana geldiğini vurgulayarak geriye kalan cümle ilimlerin Allah’ın ilmine nispeten bir damla kadar olduğunu ifade eder:⁴³²

Cümle ulûm katredür ilm-i Hüda’ya nisbeten
İlmi ilim okumuşam gayrı ulûmadur sened (G.257/4)

Cemî‘-i âlemün ilmi olur bir noktadan zâhir
Cemâlün cîmidür nokta nedür sana elif bâ tâ (G.67/4)

Gel Murâd’un mantıkından dinlegil ilm-i ledün
İlmüni fehm eyleyüp mikdâra eyle i ‘tizâr (G.372/5)

⁴³⁰ Pala, 286.

⁴³¹ Karagöz vd, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 395.

⁴³² Divan, b.b. G 618/2, G 1093/5, G 1120/5, 1160/5, Mk 13/2.

3.16. KÂİNÂTIN YARATILIŞI

“Kâinatın yaratılmasına sebep Tanrı’nın kendine olan aşkıdır. Bütün bu âlemler, bu aşk-ı zâtî yani Tanrı’nın kendine olan aşkı sebebiyle meydana gelmiştir. Bu gök kubbenin dönüşü bu aşk yüzündendir.”⁴³³ Yer ve gök yüce Allah’ın inayetiyle, O’nun celâl ve cemâli sebebiyle yaratılmıştır. Murâdî, bir avuç topraktan yaratılan insana cemâlinin yansımaları veren Allah’ın, bütün insanlığı güzel yüzlü yarattığını beyitlerinde işlemektedir:

Cemâlün pertevindendür ne kim ola beyân el-hak
Celâlün heybetindendür zemîn ü âsumân el-hak (G.675/1)

Senün hükmündedür hikmet ki hikmetden gelür kudret
Celâlünle cemâlünden durur iki cihân el-hak (G.675/2)

Hamd-i lâ-yu‘ad Hudâ-yı lâ-yezâl-i ber-kemâl
Müşî-i hâkîden yaratdı virdi inşana cemâl (Mk.12/1)

Murâdî ahsen-i vech üzredür egerçi vücûh
Velî bu vech ile olmuş durur kamu ahvâl (G.828/5)

Yüce Allah ihsanıyla Hz. Âdem’i ve âlemi yoktan var etmiştir. Hz. Âdem’in yaratılışının mahlûkata şan verdiğini ifade eden Murâdî, âlemin meydana gelmeden evvel kendisi ile birlikte tüm insanlığın dininin İslâm olduğunu vurgulamıştır:

Çün geldi Âdemden yine sahrâ-yı vücûda
Mevcûd olanı kıldı vücûd ile tesellâ (G.82/3)

Murâdî ayn-ı inayet irişmeseydi eger
Ne Âdem Âdem olurdu ne hûd cihân peydâ (G.108/5)

Dînüm İslâm idi halk olmamış idi âlem
Kılaguzladı yine âdemi dîne keşşâf (G.674/2)

Âlenüm emrinde gerçi oldı nice âlemîn
Âdem oldu sun ‘-ı ekber âleme ol virdi şân (G.1034/2)

⁴³³ Ali Alpaslan, “Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler”, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1977, 89.

Kâinatın var olup olmamasının Allah’a bir kârı veya zararı yoktur. O, kullarını gündüzleri oruçlarını tutup geceleri kıyamda bulunarak kendisini her daim yâd ve zikir etmeleri için yaratmıştır:

Nev ‘-i inşanı zevî’l-ihsâna ihsân itdi Hak
Mâ-hasal ihsân için anları insân itdi Hak (G.691/1)

Hak seni anun için eyledi var
Gündüzün savm idesin gice kıyâm (G.962/2)

Kâ’inât olmasa ana ne ziyân
Zikr için kıldı bunları mahzâ (G.87/5)

Kemâlden yoksun olan insanı yüce Allah hayvan çehresinde yaratmıştır. Bu yüzden insan neden yaratıldığını ve aslının ne olduğunu tefekkür etmeli, kemâli öğrenmelidir:

Kâmil olgıl gel kemâl öğren gel olma bî-kemâl
Bî-kemâl olanları ber-vech-i hayvân itdi Hak (G.691/3)

Tefekkür eyle gel dâ’im neden geldün nedür aslun
Seni yaratmadı anun için kim olasın battât (G.652/2)

“Mutasavvıflara göre, Cemâl-i Mutlak olan Tanrı, kendini görmek ve göstermek için bir aynada akseder gibi görünmüş, yani tecelli etmiştir. Dünyadaki her şey bir görüntüden, Tanrı zatının ortaya çıkmasından ibarettir.”⁴³⁴ Kâinata parlaklığını ulaştıran güneş Mevla’nın cemâlinin tecellisinin bir zerresidir. Bu yüzden kâinatın çehresindeki nur sevgilinin yansımasıdır:

Zerredür ol cemâl-i Mevlâdan
Âleme viren âfitâb ziyâ (G.87/7)

Ma ‘rifet lem ‘asınun lem ‘asıdur asl-ı vücûd
Bu vücûd ile vücûd arasına düşdi kayu (G.1198/2)

⁴³⁴ İpekten, *Nâ ‘ilî/Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, 192.

Allah'ın tecellisine ulaşmak için sevgiliye giden bu menzilde çok yol kateden Murâdî aynaya her baktığında yüzündeki cemâlin güzelliğini seyir etmektedir.⁴³⁵

Bir tecellisine ol şâh-ı cîhânun ben za'îf

Cânumı kurbân iderem ondan özge ne'm ola (G.17/1)

Mir'âta bakdum gördüm yüzünü

Çün kim yüzümden kıldum temennâ (G.122/4)

3.17. ELEST MECLİSİ

“Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” hitabının yapıldığı ve ruhların da “evet” diye cevap verdikleri meclis anlamını ifade eden bezm-i elest terkibi; Farsçada “sohbet meclisi” anlamına gelen bezm kelimesiyle Arapçada “ben değil miyim?” mânasında çekimli bir fiil olan elestüden oluşmaktadır. Allah’la insanlar arasında meydana gelen bu sözleşmeye “mîsâk”, “kâlû belâ”, “ahid”, “belâ ahdi”, “rûz-i elest”, “bezm-i ezel” ve “bezm-i elest” gibi adlar verilmekte olup bunlardan en çok kullanılanı, özellikle Osmanlı dinî-tasavvufî edebiyatında meşhur olanı “bezm-i elest” terkididir.⁴³⁶

“Ben sizin Rabbiniz değil miyim? ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz’ dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz yahut ‘Önce atalarımız Allah’a ortak koştu. Biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz. Şimdi bâtıla saplanıp kalanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin!’ demeye kalkışmayasınız.” (A’raf: 7/172-173.) Murâdî, ayetten hareketle verdiği sözü hatırlayarak Allah’ı Rabb olarak kabul etmekte ve kulların görevlerini kendilerine hatırlatmaktadır. Kâlû belâ meclisinde sevgiliye sözleştiği için hikmet kitabını okuyup aşk yolunda nefsi arzularından sıyrılan şair, ezelde aşk bezminde nice gönüllerin kadehten bir yudum aldığı cânı cânâ mest eyleyerek, bezm-i belâda kâinattaki mevcudiyetin sevgilinin aşkıyla kendinden geçtiğini ifade etmektedir:

Bezm-i ışk-ı ezelîden nice dil ayık ola

Bir kadeh cür’ası mest eyledi cânı cânâ (G.43/1)

Kâlu belâ bezminde çün ahd eyledüm cânân ile

Hikmet kitâbn okuyup ferzâne-i ışkâm yine (G.1387/3)

⁴³⁵ Divan, b.b. G 69/1, 151/2, 206/1.

⁴³⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Bezm-i Elest”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VI, 1992, 106.

Bezm-i belâda 'ışkuna çün kim belâ didüm

Gayrıya dimedüm anı illâ sana didüm

(G.936/1)

Bezm-i elest-i mestî oldur cihân-ı hestî

Gel varluk âlemine bi'l-külliyen bekâdur

(G.503/3)

3.18. ŞERİAT

“Allah tarafından peygamber vasıtasıyla ortaya konulan ilahî kanundur. İslâm dini insanların dünya ve ahiret işlerini düzenlediği için, "gidilen doğru yol" anlamında kullanılır. Tasavvufta şeriat, bir dış yapı olarak ele alınmış ve işin içyüzüne hakikat denilmiştir. Şeriattan hakikate giden yola tarikat, hakikate erişenlerin sırlarını gizleyerek şeriata uymalarına da marifet denmektedir.”⁴³⁷ Murâdî, dindar bir sultandır. İlahi emir ve yasaklar toplamı olan şeriata aykırı kelimeler söylemeyeceğini ve şeriatın gösterdiği yoldan ayrılmayacağını, bunun aklın edebine uygun bir davranış olduğunu ifade eder:

Edeb-i 'akla uyup gayr-ı kelâm eylemezüz

Basmazuz taşra ayak râh-ı şerî'atdan biz

(G.580/3)

Murâdî, şeriatın ahkâmına uymada azimet ve ruhsat kavramlarına işaret eder ve Hz. Peygamberin “Kalbinden fetva iste”⁴³⁸ hadisine göndermede bulunur:

Çün şerî'atda gönül hâcedür ey ehl-i kemâl

Kangı milke ki varursam bana ruhsat görünür

(G.436/4)

Murâdî, “*Mikrâz-ı şer'*” terkihiyle toplumumuzda “şeriatın kestiği parmak acımaz” fetvasını hatıra getirir. Murâdî, teşbihi bir anlatımla şeriat makasıyla biçilen ve şeriat ipiyle dikilen elbise ile insanın ancak selamet bulacağını da şöyle ifade eder:

Mikrâz-ı şer' akvâ iken biçer mecâzı

Gel derz-i şer'e vâlic oluben ol selâmet

(G.193/4)

⁴³⁷ Pala, 429.

⁴³⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 227-228.

3.19. BEKA

Sözlükte, kesintiye uğramadan geleceğe doğru sürüp gitmek anlamına gelir. Beka, varlığına herhangi bir yokluğun gelemeyeceği mânasına Allah'ın bir sıfatıdır.⁴³⁹ Divan edebiyatında varlığın geçiciliğini anlatabilmek için fenâ ile birlikte kullanılır.⁴⁴⁰

Cenâb-ı Allah'ın “beka” sıfatıyla ilgili beyitleri ve açıklamayı Allah ile ilgili maddede izah etmiştik.⁴⁴¹ Murâdî, her insanın en temel arzularından biri olan “ebediyet” ve “beka” arzusuna divanda işaret eder. Beka ve fena kavramlarının tezaden kullanıldığı beyitlerde bekanın fena ile elde edileceğini ifade eder:⁴⁴²

*Cân ile yol tutan kişi başa çıkar tarîkde
Şol ki bu yoldadır fenâ buldı ebed bekâ bekâ* (G.96/2)

Murâdî'nin “beka” ile ilgili düşüncesi tasavvufî düşünce etrafında şekillenir. Bir çekirdeğin ağaç olabilmesi için varlığından soyunup toprak altında çürüyerek bağrındaki hayat düğümünün çözülmesi gibi “beka” isteyen her bir insan fani varlığından soyunmalı ki ebedi âlemde “envar-ı şa‘ş‘a”ya nail olabilsin:

*Görmek diledügi için envâr-ı şa‘ş‘a
Dâ'im Murâdî kendözin eyler bekâ fenâ* (G.1/6)

Bekayı isteyen gönlün özünü fena etmesi gerektiği Murâdî tarafından bir başka beyitte, yukarıdaki izahlara paralel olarak, şöyle ifade edilir:

*Bilmek de bilmek olmaz kalmaga ruhsat olmaz
Ey dil bekâ diler sen eyle özünü ifnâ* (G. 105/4)

3.20. ÖLÜM

Ölüm, bütün edebî akımların değişmez temalarından biridir. “*Her nefis ölümü tadacaktır*” (Âl-i İmran, 185.) âyetinde ifade edildiği gibi ölümden kurtuluş yoktur. Hadisteki ifadesiyle ölüm, Hâdimü'l-lezzât'tır; yani lezzetleri acılaştırandır. Hayattan

⁴³⁹ Metin Yurdağür, “Bekâ”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, 1992, 359.

⁴⁴⁰ Pala, 63.

⁴⁴¹ Bkz. G.1/2, 477/3, 1133/2, Mk. 7/1, 7/2, 12/1.

⁴⁴² Divan, b.b. G.17/6, 1124/1.

daha gerçektir. En büyük nasihattir. Murâdî de divanda ölüm hakikatine temas ettiği beyitlerinde kimsenin ecelin elinden kurtulamayacağını ifade eder. Ölümden kurtulmanın imkânsızlığını, şayet kurtulmak mümkün olsaydı güç, kuvvet, zenginlik ve hâkimiyet ellerinde bulunan cihan şahlarının bunun yollarını mutlaka arayacaklarını; ölümün herkes için değişmez bir hakikat olduğunu ifade sadedinde kullanır:

Âmânı bulmadı kimse ecelden

Bulurdı cümle şehirler gelse elden

(Ms. 45/5)

Gafleti izale eden ve çok önemli bir uyarıcı olan ölüm bir gün mutlaka gelecektir. Akıl sahibi insanın bu gerçekten gafil olmaması gerekir. Murâdî ölüm temasının işlendiği durumlarda çoğunlukla ölümle birlikte zikredilen ve kişinin vefatından sonra kefen bezine sarılmasına da şöylece temas eder:

Gâfil sakın olma sen bir gün ecel irişür

‘Üryân olursın sen hem zîr ve hem bâlâ

(G.101/2)

İnsana aman vermeyen ölümlü bir dünyada sair insanların kötülüğünü istemek olacak şey değildir. Ölüm bu yönüyle divanda bir nasihat unsuru olarak zikredilir:

İsteme kemlüğünü sakın zerre kimsenün

Sanma ki kimseye ecel ey dil âmân virür

(G.474/3)

Dini tasavvufî gelenekte insan, büyük âlemin küçük bir numunesidir. İnsan gibi büyük âlemde fanidir. Bu husus divanda dünyanın sonu harap, insanın sonu ise toprak olacaktır denilerek ifade edilir. Ölüm konusunun işlendiği durumlarda çoğunlukla temas edilen kabir kavramına da tenasübî olarak temas edilir:

Sakın bir gün iresin intihâya

Basarlar kabri döge döge pâya

(Ms.46/3)

Yine âhir türâb-ender türâbest

Cihân âhir harâb-ender harâbest

(Ms.46/6)

3.21. MUSALLA

Musalla, namaz kılınan yer mânasına gelir mekân olarak İslam'ın önemli sembollerindendir. Divan şiiri geleneği içinde sevgilinin kıvrımlı kaşı mihraba benzetilir. Mihraplar musallalarda olur ve kibleye dönüktür. Murâdî de zaman içinde oluşan bu geleneğe bağlı olarak “Âşık sevgiliyi görünce sevgilinin kıvrımlı kaşına musalla ismini takmış” demek suretiyle sevgilinin kaşını mihraba benzetir:

Sen serv-i revânı görüben dîde-i bînâ

Mihrâb-ı ham-ı ebrûna ism itdi musallâ

(G.83/1)

3.22. DİNÎ VE TARİHÎ ŞAHSİYETLER

3.22.1. Hz. Hızır

Türkçede Hızır ve Hıdır biçiminde kullanılan, Arapça kaynaklarda hadır (hadr, hıdr) şeklinde yer alan, Arapça menşeli bir kelimedir. Hadır kelimesi, “yeşil, yeşilliği çok olan yer” mânasındaki ahdar ile eş anlamlıdır. Bu mânadan yola çıkarak “hadır” kelimesinin özel isimden ziyade lakap ve sıfat olabileceği söylenmektedir.⁴⁴³

“Hızır’ın insanlara yardım etmesi, denizde darda kalanların imdadına yetişmesi, yeşil elbisesini ve makamını kimsenin görmemesi, boğulanları karaya çıkarıp cenaze namazlarını kılması, İsa Peygamber gibi ebedî hayata kavuşmuş olması gibi inanç ve telakkiler şairin hasretini çektiği, fakat bir türlü iltifatını göremediği sevgiliyi hatırlatan özellikleridir. Bundan dolayı divan edebiyatında övülen kişi (memdûh) ve sevgili çok defa Hızır’a benzetilmiş, hatta bazen ondan üstün gösterilmiştir.”⁴⁴⁴

Murâdî Hızır ile birlikte anılan Ledün ilmine temas eder. Gizli hakikatlerin konu edildiği ve insanı mânen kurtuluşa erıştirdiğine inanılan ilim olarak tarif edilen ilm-i ledüne vakıf olmak isteyen kişi Hızır’a yoldaş olmalıdır. Kur’ân da Kehf suresinde anlatılan Hızır-Musa kıssasına telmihte bulunduğu beytinde Murâdî bu hususa şöyle temas eder:

⁴⁴³ İlyas Çelebi, “Hızır”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVII, 1998, 407.

⁴⁴⁴ Cemal Kurnaz, “Hızır”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVII, 1998, 412.

Gördigün her birini hızr anla âlem halkının
Hasb-i hâlünden kamunun turma dâ'im hikmet al (G.768/2)

Hızra yoldaş olmayan bilmez ledünnîden eser
İşkî sen kanden bilürsin sâhib-i âh olmadun (G.722/3)

Murâdî sahilde dolaşıp gül seyrine dalanların, denizde Hızır'ın kendisi bir yana gölgesini dahi bulamayacaklarını ifade eder. Hızır'ın denizlerde İlyas'ın karalarda sıkıntıya düşenlerin imdadına koştuğu rivayetinden hareketle Murâdî, karalarda ve denizlerde seyrane etmek isteyenlerin Hızır ve İlyas'ın sahip olduğu akıl, feraset ve çabuk hareket etmek gibi vasıflarla muttasıf olmalarını öğütler:⁴⁴⁵

Ey Murâdî sâpil-i deryâda gül-geşt eyleyen
Bahr içinde bulmadı Hızırı dahi hem-sâyesin (G.1081/5)

Bahr u berri eger itmege dilersen seyrân
Hızr u İlyâs sıfat tut koma çâlâk eteğin (G.1118/4)

Hazreti hazretde bildi Hızr-ı dildür bâ-hayât
'Ömr-i sermed 'ilmine pes ibtidâ kıldı yine (G.1268/2)

3.22.2. Hz. Ömer

İslam'ın ikinci halifesi olup hayatında cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Mekkeli Hattab'ın oğludur. Miladi 591 yılında dünyaya gelmiştir. Önceleri koyu bir İslam düşmanı iken 26 yaşında kırkinci kişi olarak Müslüman olmuştur. Halifeliği zamanında divan ve kadılık müessesesi kuruldu. Doğruluk ve adaletiyle herkesi hayran bıraktı ve İslam'a hizmet etti. Bu yüzden kendisine "Faruk (Haklıyı haksızdan ayıran)" lakabı verildi. Fakir bir hayat yaşadı. Halifeliği bir huzur devri oldu. Hakkında pek çok hadis-i şerif vardır.⁴⁴⁶

Divanda Hz. Ömer ismi bir yerde geçmektedir. Genelde yukarıda ana hatlarıyla anlatılan vasıflarına ilgi kurularak manzumelerde yer alan Hz. Ömer burada ölüm hakikatinin anlatıldığı manzumeye konu olur. Hz. Ömer'in isminin geçtiği mesnevinin

⁴⁴⁵ Divan, b.b. G.961/2, 996/3, 1160/5, 1356/5.

⁴⁴⁶ Pala, 367.

ana temasını ölüm oluşturur. Bu sebeple padişah olsun köle olsun, peygamber olsun, gerek Ömer gerekse Ali olsun hiç kimse ölümün pençesinden kurtulamayacaktır:

*Elâ ey ömrine mağrur olan dil
Bu mağrur olmadan sana ne hâsıl*

*Ecel açup durur nice kafadan
Bilinmez ne yağar ber-i kazâdan*

*Sakın bir gün iresin intihâya
Basarlar kabri döge döge pâya*

*Gerek şâh olasın gerek gedâ sen
Gerekse hüsn ile ol müntehâ sem*

*Gerek peygamber ol gerek vel sen
Gerek ‘Ömer gerekse ol ‘Alî sen*

(Ms.46)

3.22.3. Hz. Ali

Hz. Ali (598-661), Hz. Peygamber’in amcazadesi ve damadıdır. İslâm dinini kabul eden ilk dört kişiden biridir. Dört büyük halifenin sonuncusudur. 8-10 yaşlarındayken İslâm’ı kabul ettiği ve yüzünü hiç puta döndürmediği için "kerremallahu veçhe" diye tazîm edilir.⁴⁴⁷

Hz. Ali’nin savaşlardaki mahareti, cesareti ve kahramanlığı ve döne döne savaşması sebebiyle Haydar-ı Kerrâr olarak vâsfedilir.⁴⁴⁸ Ayrıca onun ibadet ve takvadaki üstünlüğünü ifade sâdedinde “beğenilmiş, kendisinden razı olunmuş” anlamına Murtezâ, lakabıyla da anılır.⁴⁴⁹

Murâdî, yukarıda vasıfları anlatılan şekliyle Hz. Ali’den bahseder. Beyitlerde Hayber kalesinin kapısını açması, savaşlarda kılıç kullanma ve ok atmadaki becerisinin yanında marifetullah bahsinde de onun yüceliğine Murtezâ lakabının zikriyle temas edilir:

⁴⁴⁷ Pala, 18.

⁴⁴⁸ Pala, 199.

⁴⁴⁹ Develioğlu, 799.

Buldı çün kim avn-i yâri yarı kıldı avn-ı yâr

Hayberün bâbını kal' itdi bu resme Haydar 'um (G.878/4)

Gayb-ı aynı mâverasından tekellüm bir dahı

Murtezâ destindedür tîr ü kemân-ı ma 'rifet (G.169/4)

3.22.4. Lokman

Hekimliği ile meşhurdur. Türk edebiyatında Lokman, hakîm/filozof kimliğinden çok hekim/tabip hüviyetinde görülmüştür. Bu sebeple Türk edebiyatında Lokman Hekim, Lokmân-ı hâzık, tabip Lokman, Hakîm-i Lokman gibi ad ve sıfatlarla anılmış, bu özelliğini vurgulayacak kelimelerle tavsif edilmiştir.⁴⁵⁰

Kur'ân-ı Kerim de, adına bir sûre vardır. Hakkında "*Doğrusu Lokmân'a, Allah'a şükret diye ilim ve anlayış verdik. Kim şükrederse, ancak kendi nefsi için şükreder. Kim de nimeti inkâr ederse, şüphe yok ki Allah (onun şükrüne) muhtaç değildir*"⁴⁵¹ buyrulmaktadır. Anlatılanlara göre o hikmet ve hekimliğin piri ve sembolü olarak bilinir. Kur'ân da oğluna öğütler veriş, onu tevhid ve âhiret konusunda uyarması, ilahî emirlere vasita olması yönleriyle adından bahsedilir.⁴⁵² Murâdî, Lokman'ın hikmet sahibi oluşuna beyitlerinde temas eder. Ayrıca şair, beden binasının Allah'ın hükmü ile kurulduğunu ve birçok sırlar ve hikmetler barındırdığını ifade ettiği beytinde kendisini bu sırlı hikmetlerin esrarını bilen Lokman olarak değerlendirir:

Anlamaz isen eger işbu Murâd'un suhanın

Yâda varma berû gel hikmeti Lokmân'a getür (G.438/5)

Hükmi ile çü kuruldı bu tılsım bedenüm

Hikmeti benden işit çün ana Lokmânâ ben (G.1116/2)

⁴⁵⁰ Mustafa İsmet Uzun, "Lokman", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII, 2003, 206.

⁴⁵¹ Lokman: 12.

⁴⁵² Pala, 290.

3.22.5. İbrahim Edhem

Edebiyatta fakr u riyazetin sembolüdür.⁴⁵³ Belh hükümdarı iken taç ve tahtı bırakıp dervişlik yolunu tutmuş bir velidir. Edhem gençliğinde tahta çıkmışsa da kısa zamanda sultanlık yolunu terk etmiştir. Sultan III. Murad, makam ve mevkie sahipken, belli bir süre sonra ilahi sırra ererek mana âlemine yönelmek istemiştir. Murâdî, sahip olduğu dünyevi saltanattan vazgeçen İbrahim Edhem'i sultan olma özelliğini, onun gibi dünyevi saltanatta gözünün olmaması ve hatta vazgeçmek istemesi, mana âleminde kendine yer araması dolayısıyla anar:⁴⁵⁴

Murâdî kuluna yâ Rab inayet kıl hidayet kıl
Mukarreb ola kapunda niteki İbrâhim Edhem (G.871/14)

Kul olmaga bu meclise lâyük degül durur
Terk itdi gerçi tahtını Edhem ü meskeni (G.1518/3)

Murâdî, İbrahim Edhem gibi taç ve tahtı terk edip gerçek anlamda maneviyat sultanlığına ermeyi onun gibi Allah'a yakın olanlardan olmayı ister. Murâdî, ismi sarîh olarak geçmese de İbrahim Edhem'in sultanlık alameti olan taç ve tahtı bırakmasına telmihen gerçek sultanlığın taç sahibi olmak değil maneviyat sultanlığına ermek için taht ve tacı bırakma fedakârlığında bulunmak olduğunu ifade eder:⁴⁵⁵

Devlet anun ki terk ide mâl ile câhını
Sanma Murâdî devleti tâc ü kemerdedür (G. 460/5)

Sen ana dime server kim ola anun serinde tâc
Serîr ü tâcı serden terk idenler belki serverdür (G. 301/2)

Murâdî için de cihan mülküne hükümdar olmaktansa Allah'ın eşiğinde beklemek yeğdir:

Âsitânun bana yegdür beklemek
Olmadan milk-i cihâna pâdişâ (G. 41/2)

⁴⁵³ Kurnaz, 119.

⁴⁵⁴ Kayaalp, 133.

⁴⁵⁵ Divan, b.b. G.1069/1, 1474/5, 1481/5, 1560/5.

3.22.6. Hallac-ı Mansûr

Hallac-ı Mansûr (857-922) edebiyatta çokça anılan ünlü bir sûfidir. İran'ın Tûr kasabasında doğmuştur. Tasavvuf yoluna genç yaşta girmiş, zühd ve itikâf ile çabucak ilerlemeler kaydetmiştir.⁴⁵⁶ Manevi cezbe halinde söylediği “Ene’l-Hak” sözü ve darağacında asılarak öldürülmesi, Allah aşkının sembol isimlerinden olması sebebiyle edebiyatta çok fazla konu edilen isimlerdendir.

Murâdî, aşağıya aldığımız beyitlerinde kendisini Mansur’a teşbihle ifade eder. Allah aşkı ortak paydasında buluşan Murâdî, bu aşkın neticesinin de Mansur’un akıbetine benzeyeceğini, sevgiliyle her daim beraber olmanın yolunun bu olduğunu şöylece ifade eder:

Ol cemâle şöyle kıldı âşık u şeydâ beni
Eyleyiser akıbet Mansûr -veş ber-dâr-ı ışk (G.686/4)

Ger dilerse kim dem-â-dem olasın mahbûb ile
Yüri var Mansûr-veş kendün hebâ kılğıl hebâ (G.17/7)

Ene’l Hak sözü, “*Ben Hakk’ım*” anlamında bir ifade olup Hallac-ı Mansûr tarafından söylenmiştir. Hallac’ın bu sözü daima onun fena, sekr ve tevhid hali göz önünde tutularak açıklanmaya çalışılmıştır.⁴⁵⁷

Edebî geleneğimizde Hallac’ın “Ene’l Hak” sözüne değinmeyen bir şairimiz neredeyse yok gibidir. Hallac-ı Mansûr, aşkı uğruna varlığını feda etmenin sembol ismidir. Divan şairinin en temel vasfı âşıklıktır. Bu açıdan sevgiliye kavuşmanın yolu Mansur gibi dâr ağacına asılmaktan geçer. Murâdî, manevi anlamda binler Hallac-ı Mansûr’un her gün bu aşk sebebiyle dâra çekildiğini aşağıdaki beyitleriyle ifade eder:

Ene’l-Hak oldu kelâmından âşikâr ü nihân
Hezâr Mansûr-ı Hallâcı günde dâra çeker (G.484/4)

Turma çık dâr-ı ene’l-hak’a yüri Mansûr-veş
Tâ ki ol mi’râc dârunda bekâya iresin (G.1053/2)

⁴⁵⁶ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020,383.

⁴⁵⁷ Ceylan, 192.

Vahdete erişmek için bela semtine düşmek, yani acı, ızdırıp çekmek gerekir. Mansûr çok acılar ve çileler çekmiştir:⁴⁵⁸

Bulsa dil mi'râcını muhtâr ile bî-ızdırâr
Muztarib olmasa Mansûr ölmez dâr ile (G.1234/3)

Murâdî, “Ene’l Hak” kelamının Hakk’ın bir sırrı olduğu kanaatindedir. Böyle olmakla birlikte Mansûr’a yapılan bu eziyete bir anlam veremez:

Ey Murâdî sırr-ı hakdur çün “ene’l-Hak” söyleyen
Yâ nedür Mansûr-ı Hallâc’a olan zulm ü ezâ (G.31/5)

Murâdî, Hz. Musa’nın kıssasına telmihte bulunur. Bu meşhur kıssada Cenâb-ı Hakk Tur dağına tecelli etmiştir. Şairler, önemli bir ilham kaynağı olan bu kıssadan hareketle kalbi Tur dağına teşbih ederler. Murâdî de bu kıssadan ve bu teşbihten hareketle Allah’ın nurunun kalpte tecelli ettiğini, bu tecelli sebebiyle dağlar ve sahraların “Ene’l Hak” söylediğini birçok beytinde ifade eder:⁴⁵⁹

Tecellâ eylemiş Mûsî-i kalbe vahdet-i zâtı
Ene’l-Hak söylemiş kesretde gördüm tağ u sahrâsı (G.1500/2)

3.22.7. Feridüddin-i Attâr

“İranlı şair ve mutasavvıf olan Feridüddin-i Attâr, Nişabur’da 537-540/1142-1145 yılında doğmuş, 618/1221 yılında vefat etmiştir. Hekim ve eczacı olmasından dolayı Attâr lakabını almıştır. *Esrarnâme*, *Mantiku’t-Tayr*, *Musibetnâme*, *İlahinâme*, *Muhtârnâme* adlı tasavvufi mesnevileri ve ünlü mutasavvıfların hayatlarını anlattığı *Tezkiretü’l-Evliya* önemli eserlerindendir.”⁴⁶⁰ Murâdî, bir beytinde yer verdiği Feridüddin-i Attâr’a Allah’ın isim ve sıfatlarına vakıf olma ilmini anlattığı dükkânında O’nun hâcesine kuşdilini söyletmeyecek şekilde açtığını ifade eder:

Ey Murâdî ma’rifet dükkânın açduk şöyle kim
Kuşdilin söyletmez olduk hâce-i ‘Attâra biz (G.564/5)

⁴⁵⁸ İpekten, *Şeyh Galib, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, 47.

⁴⁵⁹ Divan, b.b. G 269/2, 309/1, 359/2, 360/4, 376/4, 996/6, 1018/5, 1541/1.

⁴⁶⁰ M. Nafiz Şahinoğlu, “*Feridüddin Attâr*”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, 1991, 95.

3.22.8. Ebû Leheb

Ebû Leheb, Hz. Peygamber'in amcasıdır. Müşriklerin önde gelenlerindendir. Hz. Peygamber'e karısı ile beraber en çok eza verenlerdendir haklarında Tebbet süresi nazil olmuştur. Divan şiirinde Tebbet suresinin nüzulüne sebep olan kişiler ve surenin muhtevi olduğu manalara ilgi kurarak birçok teşbih ve temsillere manzumelerinde yer verirler. Murâdî sözünü inkâr edenleri Tebbet suresine telmihte bulunarak, Hz. Peygamber'in sözünü dinlemeyen Ebu Leheb'e teşbih eder:

*Kim ki münkirdür Murâd'un kavline kılma gümân
Bû Leheb'dür nâr-ı dûzahda yanar hem çün "hatab" (G.127/5)*

3.23. KUTSAL MEKÂNLAR

3.23.1. Yesrib, Ka'be, Batha

Yesrib, Hz. Peygamberin hicret ettiği ve kabrinin bulunduğu ve daha sonra Medine-i Münevvere adını alan Müslümanların önemli beldelerinden biridir. Batha ise Mekke-i Mükerreminin eski ismidir ve iki dağ arasında bulunan derenin adıdır.

Kâbe ile ilgili beyitleri ve açıklamayı "İbadet Esasları" başlığı içerisinde yer verdiğimiz Hac ile ilgili madde içerisinde yer vermiştik. Divanda bu üç mekânın birlikte zikredildiği beyitte Murâdî, karaların ve denizlerin kendisine mekân olamayacağını ancak gönlünün her daim Hz. Peygamberin şerefliendirdiği bu mübarek beldelerde olduğunu şöylece ifade eder

*Bahr u ber olmaz Murâdî'ye makâm ey müdde'î
Ân-ı vâhid Ka'be vü Yesrib'de vü Bathâ'dadur (G.367/5)*

Kâbe ve Batha kelimelerinin geçtiği diğer bir beyitte tasavvufî gelenekte çokça işlenen kalp-Ka'be ilişkisi nazara verilir.

*Ey Murâdî âlemün kalbindedir ıskun senün
Tavaf iderlerse n'ola Ka'besini Bathâ ile (G 1254/5)*

SONUÇ

16. yüzyıl Türk kültür ve medeniyetinin her açıdan zirveye ulaştığı bir dönemdir. Birçok zirve şairin yetiştiği bu dönemde teşkil edilen divanlarda din, tasavvuf, ilahi aşk, tabiat ve rindlik en çok işlenen konular olmuştur. Bu dönemin önemli simlarından biri de hacimli bir Divana sahip sultan şairlerden Muradî mahlaslı III. Murad'tır.

Bu çalışmamızda Sultan III. Murad'ın *Murâdî Divanı*'nı dini muhteva açısından inceledik. Çalışmamızın sonucunda vardığımız tespitler şu şekildedir; sultan şairlerden olan Murâdî, dini terimleri yerinde kullanmış, Allah'a ve Hz. Peygamber'e olan sevgisini ve tutkusunu içten bir anlatımla beyitlerinde işlemiştir. Allah'ın varlığı ve birliği, güzel isimleri ve sıfatları, kâinatın yaratılışı; mutlak güç ve kudret sahibi Allah'a teslim, tevekkül ve dua ilk anda göze çarpan konulardır.

Muradî eserinde Allah'a iman mevzuuna çok geniş yer verir. Allah'ın isim ve sıfatları Kur'an ve Hadislerde bildirildiği şekliyle değişik teşbih ve temsillerle adeta bir Esmâ-i Hüsnâ manzumesi diyebileceğimiz tarzda kullanıldığını görmekteyiz.

Murâdî kaleme aldığı beyitlerinde sadece Hz. Peygamber değil, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen birçok peygambere değinmiş, onların Kur'an'da anlatılan kıssalarına telmihte bulunmuş; çâryâr olarak anılan dört büyük halifeden Hz. Ömer ve Hz. Ali'ye de beyitlerinde yer vermiştir.

Divan'da Kur'an ve Hadislerden gerek lafız gerek mana itibarıyla çok fazla iktibaslar yapıldığı görülmüştür. Bu husus şairin Kur'an ve Hadis başta olmak üzere dini ilimlere vukufunu göstermesi bakımından önemlidir.

Beyitlerinde zaman zaman bir mürşid edası takınan Murâdî için tevekkül ve teslimiyet oldukça önemlidir. Ancak eser incelendiğinde divan şiiri geleneğine uygun olarak şairlerin âşıklığı kendileri için bir imtiyaz olarak görmelerinden hareketle aşk konulu gazellerin de büyük bir yekûn tuttuğu görülmektedir.

Eserin geneline bakıldığında tasavvufî düşünce kendisini açıkça hissettirmektedir. Tarihe mal olmuş tasavvufî şahsiyetlerin menkıbeleri, tasavvufî kavramlar da muhtelif teşbih ve irsal-i mesel yoluyla beyitlerde işlenmiştir.

İslam'ın inanç esasları başta olmak üzere ibadet esaslarının da islami telakkiye uygun olarak işlendiği, zaman zaman tasavvufi yorum içinde mütalaa edildiği görülmüştür.

İnanç ve ibadet esaslarından ayrı olarak sabır, şükür, tevekkül, tefekkür, zikir vb. kavramların; tarihe mal olmuş önemli dini şahsiyetlerin ve kutsal mekanların da divanda az sayılamayacak derecede işlendiğine şahit olmaktadır.

Tamâm, oldı kitâb el-hamdü li'llah

Hümâm oldı kitâb el-hamdü li'llah

(Mf. 47)



KAYNAKÇA

- Aclûni, İsmail b. Muhammed, (Çev. Mustafa Genç), “*Keşfü’l Hafâ*”, Beka Yayınları, III, İstanbul 2019.
- Akın, Ahmet, “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(29), 2016, 180.
- Aksu, Hüsamettin, “Musalla Taşı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI, 2006, 232-233.
- Alıcı, Mustafa, “Şefaat”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVIII, 2010, 411-412.
- Alpaslan, Ali, *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler* Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1977.
- Aydemir, Abdullah, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yayınları, Ankara 2003.
- Aydın, Ali Arslan, *İslam’da İman ve Esasları*, Seha Neşriyat, İstanbul 1990.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Aşk Estetiği*, Kapı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2019.
- Aydın, Mahmut, “Yahya”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIII, 2013. 232-234.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, C.1, İstanbul 1983.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Merve Yayınevi, İstanbul 2001.
- Bozkurt, Nebi, “Mescid-i Aksâ”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, 2004, 268-271.
- _____, “Minber”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXX, 2005, 101-103.
- Çalapkulu, İsmet, “*Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Mucizeleri*”, İmsak Ofset Basım, İstanbul 2010.
- Cebeci, Lütfullah, “Selsebil”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI, 447-448.
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yay. İstanbul 2020.
- Çelebi, İlyas, “Kelime-i Şehâdet”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, III. Basım Ek-2, 2019. 26-27.

- _____, “Hızır”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVII, 1998, 406-409.
- Çelikkol, Yaşar, “Cahiliye Döneminde Yesrib’in Etnik Yapısı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), Elazığ, 2005.
- Çibir, Şaban, *Sular Durulunca Sultan III. Murat*, Parola Yay. 1. Baskı, 2016.
- Çiçek, Kemâl, *Osmanlı Hanedan Ansiklopedisi*, MEB Yay. XII, Ankara 1999.
- Dalgın, Nihat, “Rükû”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV, 2008, 286.
- DİA*, “Allah”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, II, 1989, 499.
- Erbaş, Ali, “Melek ”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, 2004, 37-39.
- Ertürk, Mustafa “Havz-ı Kevser”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, 546-549.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, (Çev. Abdullah Aydın), Mehdi Yayınları, İstanbul 1999.
- Farsakoğlu, Ayşe, *Hace Muhammed Lütfi Efendi’nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Gümüştanevi, Ahmed Ziyaüddin, *Ramuz el-Hadis*, Gonca Yayınevi, İstanbul 2017.
- Gürer, Neşe, *Kur’ân da Peygamberlerin Karakter Özellikleri*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2019.
- Gürkan, Salime Leyla, “Zebur”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIV, 2013, 171-173.
- Güzel, Abdurrahman, *Dini Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2014.
- Harman, Ömer Faruk, “Kur’ân-ı Kerim de Hz. İsa”, *Uluslararası Müslüman-Hristiyan Diyalog Sempozyumu*, 2005.
- _____, “Hz. Hûd”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVIII, 1998, 279-281.
- _____, “Günah”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIV, 1996, 278/282.
- _____, “İbrâhim”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, 2000, 266-272.
- _____, “İlyâs”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXII, 2000, 160-162.
- _____, “Yakûb”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIII, 2013, 274-276.

_____, “Musa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI, 2006, 207-2013.

_____, “Cehennem”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII, 1993, 225-226.

Hammer, J. Von, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, C. 2, İstanbul 2011.

İpekten, Haluk, *Fuzûlî/Hayatı, Sanatı, Eserleri, Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, 12. Baskı, Akçağ Yayınları, 2015.

_____, *Nâ’îlî/Hayatı, Edebi Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, 7. Baskı, Akçağ Yayınları, 2014.

_____, *Şeyh Galib, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, 7. Baskı, Akçağ Yayınları 2015.

Kapar, Mehmet Ali, “Ebû Leheb”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, X, 1994, 178-179.

Karadaş, Cağfer, “Sevap”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI, 2009, 581-582.

Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

_____, “İnsanın Günah İşlemesine Sebep Olan Genel Karakteri”, *Diyanet İlim Dergi*, Sayı: 2, 1995, 45-46.

Karaman, Hayreddin, Bardakoğlu, Ali, Apaydın, Yunus, *İman ve İbadetler, İlmihal*, C.1, TDV Yayınları Ankara, 2004.

Kayaalp, İsa, *Sultan Ahmed Divanının Tahlili*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 1999.

Kılavuz, Ahmet Saim, “Azrail”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, 1991, 350-351.

Kırkılıç, Ahmet, *Murâdî Divanı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Divanı’nın Tahlili*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1996.

_____, “Hızır”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 17, 1998, 411-412.

- Kut, Günay, “Payitaht İstanbul’un Sultan Şairleri (Seyf Ve’l Kalem Sahipleri)”, *İlmî Araştırmalar*, s. 9, 2000, 161-178.
- Kütükoğlu, Bekir, “Murâd III”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, 2001, 172-176.
- Konevi, Sadreddin, Ekrem Demirli (çev), *Vahdet-i Vücut ve Esasları, en-Nusûs Fî Tahkîki’t Tavri’l-Mahsûs*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kotan, Yusuf, *Nurullah Genç’in şiirinde O’nun İzleri*, Tevafuk Yayınları, 2018.
- Köksal, Mustafa Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara 1990.
- Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergah Yayınları, Ankara, 3. Baskı, 2017.
- Mehmet Suat, Mertoğlu, “Salat ü Selam”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.36, 2009, 23-24.
- Onay, Ahmet Talat, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Hzr. Cemal Kurnaz), Berikan Yayınevi, Ankara 2016.
- Öngören, Reşat, “Zikr”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLIV Basım, 2013, 409.
- Önkâl, Ahmet, Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII, 1993,
- Öz, Mustafa, “Burak”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VI, 1992, 417-419.
- Özvarlı, M. Sait, “Melek ”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, 2004, 40-42.
- _____, “Kadir Gecesi”, *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, XXIV, İstanbul, 2001, 139-140.
- Pala, İskender, *Divan Edebiyatı*, Ötüken Yay. İstanbul 1996.
- _____, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay. İstanbul 2013.
- Sifil, Ebubekir, “Kıyam”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXV, 2002, 514-515.
- Sütçü, Tevfik, *Hersekli Arîf Hikmet Divanı’nın Tema Bakımından İncelenmesi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) AÜ SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum 1994.
- Şahinoğlu, M. Nafiz, “Feridüddin Attâr”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, 1991, 95-98.

- Şapolya, E.Behnan, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1961.
- Şimşek, Halil İbrahim, “Kıyamet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, 123-142.
- Uluçay, M. Çağatay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektuparı*, (2.bs.), Ufuk Kitapları, İstanbul 2001.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Kabalacı Yayınevi, İstanbul 2016.
- _____, “Amel”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, III, 1991,13-16.
- _____, “Hallac-ı Mansûr”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XV, 1997, 377-381.
- Uyar, Kamil Yaşar, *Sultan III. Murâd’ın Fütûhât-ı Ramazân-ı ve Fasça Şiirleri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.
- Uzun, Adnan, “Divan Şiirinde Hz. Nuh’un Tasavvufî Yönden Ele Alınması”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (12), 2004, 167-172.
- Uzun, Mustafa İsmet, “İbrâhim” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, 2000, 272-273.
- _____, “İsmail”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIII, 2001, 80-82.
- _____, “Lokman”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII, 2003, 206-208.
- Tatlısu, Ali Osman, *Esmâü’l Hüsnâ Şerhi*, Başak Yayınları, İstanbul 1949.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yay, 8. Baskı, Ankara 2014.
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.
- Topaloğlu, Bekir, “Gafûr”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIII, 1996, 286-287.
- _____, “Hay”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVI, 1997, 549-550.
- _____, “Ahad”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I, 1988, 483-484.
- _____, “Hûri”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVII, 1998.
- _____, “Cehennem”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII, 1993, 227-233.
- _____, “Tövbe”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLI, 2012, 279-293.

- Tümer, Mustafa Fırat, *Ubeydi Divanı'nde Dini ve Tasavvufi Unsurlar*, (Yayımlanmış Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2007.
- Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Yayınları, İstanbul 1992.
- Yaran, Rahmi, “Hac” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIX, 1996, 410-413.
- Yavuz, Yunus Vehbi; Karagöz, İsmail, *İslam'a Giriş-Gençliğin İslam Bilgisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Yavuz, Salih Sabri, “Mirac”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXX, 2005.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Bezm-i Elest”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, 1992, 106-108.
- _____, Çetin, Abdurrahman, “Ayet”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 4, İstanbul 1991, 242-244.
- Yazar, İlyas, *Kani Divanı*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, İsmail Karaçam vd. (Sad), *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.
- Yurdagür, Metin, “Bekâ”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, 1992, 359-360.

İNTERNET KAYNAKLARI

[https:// T.C. kültür.bakanlığı.com/ yunus-emre-divanı.html](https://T.C.kultur.bakanligi.com/yunus-emre-divani.html) (Erişim Tarihi: 13/05/2021).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Hakan BALCI
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	